

KORUNK

NÓKRÓL — NEMCSAK NÓKNEK •
NŐI HELYZETEK (MONTÁZS) •
A NÓKÉRDÉS ANTROPOLÓGIAI
MEGKÖZELÍTÉSBEN • NAPPALI
VIRRASZTÁS — DRÁMA • TA-
LÁLKOZÁSOK JESZENYINNEL •
JÓKAI ERDÉLYBEN • DISPUTA
A NÉPISÉGRŐL • FIATAL KÖL-
TŐK ÜRÜGYÉN • RENDHAGYÓ
VÁLSÁG • A KÖZÉPKORI SZÉ-
KELYFÖLDI MŰVÉSZET NÉHÁNY
KÉRDÉSE • ÚJ SZÉKELYFÖLDI
FRESKÓ • MEGSZÁLLOTTAK? •

1975 • 11

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

* * * A KISZ kongresszusa után 817

SZILÁGYI JÚLIA • Nőkről — nemcsak nőknek 819

BALLA ZSÓFIA • A gyermek (vers) 823

VERONICA PORUMBACU • A második természet, Hová, Éji gond (versek, Ritoók János fordításai) 824

GORÓ ESZTER • A nőkérdés antropológiai megközelítésben 825

ECATERINA OPROIU • Női helyzetek (Montázs, összeállította és fordította Hervay Gizella) 829

SZEMLER FERENC • Hat (versek) 836

LÁSZLÓFFY CSABA • Nappali virrasztás (dráma két részben) 837

* * * Találkozások Jeszenyinnel (Bán Péter fordítása) 846

JEGYZETEK

BORGHIDA ISTVÁN • Széljegyzetek Balázs Imre kolozsvári kiállításához 853

VITA ZSIGMOND • Jókai Erdélyben 856

FÓRUM

BALOGH EDGÁR • Disputa a népiségről 858

MOZES ATTILA • Fiatal költők ürügyén 861

NEMZETKÖZI ÉLET

SEMLYÉN ISTVÁN • Rendhagyó válság 865

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

ION ALUŢ • Lucreţiu Pătrăşcanu 870

DÁVID LÁSZLÓ • A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése I. 872

VARGA ÁRPÁD—ZEPECZANER JENŐ • Új székelyföldi freskó 876

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS • Megszállottak? (Gondolatok a könyvtárban) 878

FÁBIÁN ERNŐ • „Ide pedig tudomány kívántatik!” 881

KATONA IMRE • Mesemondó egyéniségek — napjainkban 884

SZŐCS GÉZA • Költőiség és pontosság 887

OLÁH GYÖRGY • Három új Antenna-könyv 889

LÁTÓHATÁR

L'homme et la société, Dialectics and Humanism, Szovjet Irodalom, L'Express, Magyar Nyelv

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Aradits László, Balázs Imre, Enyedi Jolán, Kabán József, Páll Lajos, Sarzsinszky Ferenc, Szabó Tamás

KORUNK

ALAPITOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Szerkesztőségi főtákos: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuţa poştală 273. Republica Socialistă România.

A KISZ kongresszusa után

Valamely szakma, társadalmi osztály, nemzedék országos tanácskozása sok mindenre kínál alkalmat. Például a szóban forgó nemzedékről, szervezetről, szakmáról alkotott fölfogásunk új időzítésű átgondolására. S kell is ez. Mert közhely ugyan már, hogy napjainkban lényegesen módosult a társadalmi rétegek vagy nemzedékek régi státusa, hanem a változást jelző információk vételezésében, csomózásában, értékelésében nem mindig mutatunk föl elegendő következetes észelvűséget. *Nemzedékek* című vezető cikkében (Korunk, 1975. október) Roth Endre közli az ismert megállapítást, mely szerint egyetlen „társadalomban sem a nemzedékek a csoporttagozódás legfontosabb elemei; a leglényegesebb társadalmi feszültségek, konfliktusok, harcok nem a nemzedékek közöttiek”.

Ez mind igaz. De elégtelen, minthogy már régi, túl általános és kevésbé egyedítő. A különös megragadása hiányzik belőle. Annak a kibontása és végig gondolása, hogy nálunk az ifjúság nem csupán 20—30 évvel fiatalabb, mint szülei, nemcsak a tudományos-műszaki forradalom választja el világát apái ifjúkorától, hanem döntően az, hogy míg az apák a kapitalizmusban születtek s részben nevelkedtek, a mai fiatalok a szocialista rendszerben születtek és nőnek föl, gyökeresen más körülmények között.

Persze, ezt az igazságot is rég ismerjük. De oldalági következményeit kevésbé. Az önálló hazai ifjúságkutatásnak nyilván főleg ebben az irányban kell iparkodnia. A kérdéstömkelegnek ehelyütt még csak fényszórós végigpásztázására sincs lehetőség, mindössze kérdésésre.

Az alapkérdés az volna, hogy a szocialista társadalomban, az ellentétek, csoportfeszültségek csitulása vagy teljes föloldódása nyomán az ifjúság ügye nem nyer-e nagyobb nyomatékot. Nem azért, mintha most a nemzedékproblematika kerülne előtérbe, hanem ellenkezőleg: a döntő gazdasági-politikai kérdések megoldása nyomán most inkább van erőnk, időnk az ifjúság körül fölrebbenő jelenségekre odafigyelni, megoldásukkal foglalkozni.

Ezt igazolták a nemrég megtartott ifjúsági kongresszus munkálatai is. És ez csak természetes. Korunk s különösen a szocialista országok tapasztalata igazolja, hogy szinte valamennyi társadalmi kérdés erősen kötődik az ifjúság ügyéhez — pártunk ezt fölismerte, s ebben a szellemben jár el.

Emlékeztessünk nagy kérdéseinkre, mint az iparosítás, az urbanizáció vagy a demográfia néhány vonatkozása. Az ipari munkásságnak több mint 40%-a, majdnem a fele fiatal. Nálunk többször olvasni, hallani, hogy minden új vállalatban az alkalmazottak átlagos életkora huszonegynéhány év. Mit is jelent ez, hiszen nemrég épült üzeinkben alkalmazzuk a korszerű technikát, honosítjuk meg a legújabb iparágakat, például a számítógépgyártást? Mindezt — ismeretes — sikeresen. Ifjúságunk érettségéről, helytállásáról, úgy gondolom, ez a legjobb bizonyítvány.

Változó a kép a mezőgazdaságban, ahol érezhető az ifjú munkaerő, különösen a férfiak hiánya.

A városiasodásnak is megvan a sajátos ifjúsági vetülete. A fiatalság a társadalom legmozgékonyabb eleme, a serdülők áramlanak legnagyobb tömegben a városokba, amelyek az utóbbi évtizedekben nemcsak megnöttek, de megfiatalodtak is.

Egyes falvakban viszont elnéptelenednek az iskolák, visszatértünk a múlt századi, osztályon oktatásra, több osztály egybevonására — annak minden következtésével együtt.

E sok-sok kérdést mind fölvetették, megtárgyalták a tanácskozon részt vett ifjúmunkások, főiskolások, pionírok. A föladvatok sűrűjéből több főkérdés került a megvilágítás kévéjébe: a munkára nevelés, a társadalmi beilleszkedés, az iskola és az élet, a termelés kapcsolata, a kommunista jellemnevelés, az internacionalizmus szellemének elmélyítése. S minderre sajátos légkörben került sor. Pártunk főtítkára ugyanis — miként beszédében ezt kifejtette — szándékosan nem foglalkozott az ifjúság szervezeteinek gyengeségeivel. Magukra a fiatalokra hagyta ezt. A tanácskozók pedig méltónak bizonyultak e bizalomra, őszintén és önkritikusan tárták föl a fogyatékoságokat.

A kongresszuson elhangzott beszédek, jelentések, hozzászólások sokat vitatott kérdése volt az idők és fiatalok kapcsolata. „Új humanizmusunk — mondta Nicolae Ceaușescu elvtárs — a társadalom összes tagjai közötti együttműködési kapcsolatokra és kölcsönös tiszteletre [...] az egyenlőségre, az embernek a saját

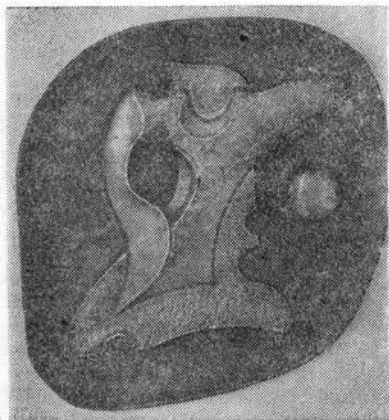
jövője tudatos alakításában való szabadságára, a személyiség sokoldalú érvényesülésére épül."

A korosztályok kapcsolata — fogas kérdés. Mit vehet át a fiatalság az idősebbektől, s miben, hogyan haladja meg őket? De fordítva is: tanulhat-e az idősebb a fiataltól, s milyen téren működhetnek együtt? Ismeretes a sokféle álláspont. Kezdve attól a végtől, amely tagadja, hogy lehetséges értelmes kommunikáció a korban távoli nemzedékek közt, befejezve a másik szélsőséggel, amely szerint — s ennek nem kisebb gondolkodók, mint például Wittgenstein s az újtradicionalisták a hívei — cselekvéseink, egész életünk nem egyéb, mint berögződések, mélyreivódott szokások, eljárások érvényesítése, s mindezt hosszas ismételtetés, nevelés, szoktatás során elődeinktől vesszük át.

Mindezzel szemben az igazság az — erre helyesen mutat rá előbb idézett cikkében Roth Endre —, hogy a nemzedékek viszonyát nincs miért dramatizálni. Különösen a szocialista társadalomban nem — tegyük hozzá, hiszen társadalmunk megvalósuló egysége kihat a fiatalok és idősek viszonyára is. Azonos világnézetet vallunk, közös célokért küzdünk, együtt dolgozunk, tanulunk. A folyamatosság és a meghaladás kérdése pedig sem a véletlen feszítésén, sem a középutaság vonalán nem oldható meg, hanem a dialektikus eljárás alkalmazásával: az alaposan mérlegelő, a nagy tömegek érdekeit, a haladás szempontjait figyelembe vevő felmérés során, amikor is körültekintő elemzés alapján döntünk afelől, mit vesszünk át, mi újat kezdemenyезünk, mi őcskaságot vetünk el teljesen.

Úgy gondolom, hogy az anyanyelv s a hozzá fűződő kulturális kincs talaján jól példázhatjuk az áthagyományozás és továbblépés viszonyát. Napjainkban — egészen modern jelenséggént — egyre nagyobb különbség mutatkozik a fiatalok és az öregek nyelve között. Nem szabad azonban hagynunk, hogy a két nyelvréteg vésszen elváljék. Föl kell lelni mindkettőben az értéket. Az idősebbek beszéde — ez tudott dolog — ízesebb, zamatosabb, még őriz sok-sok régi szép kifejezést, hangsúlyt, tájszót, a múltból származó közös nyelvi örökséget, másrészt pedig egy hosszú élet során — társalgás, mesélés, éneklés folyamán — kialakított egyéni sajátosságot. De az öregek ismerik a legtöbb régi balladát, dalt, mesét, szólásmondást is. Sokat veszít az az ifjú, aki nem figyel rájuk, népünk művelődési értékeinek jelentős részétől esik el, beszéde szegényesebb lesz, a sovány szókincs, a gyatra beszéd pedig — ez lélektani alapigazság — gondolkozásbeli hiányossággal függ össze. De az időseknek is van mit tanulniuk a fiataloktól. Ők sajátítják el és alkalmazzák leghamarabb az új fogalmakat, szavakat. Anyanyelvünk, amelynek kimunkálásán egyszerű mesemondók éppúgy, mint írók, tudósok oly sokat dolgoztak, csakis a nemzedékek együttműködésének, az átvétel és továbbhaladás összefüggésének érvényesítése révén maradhat meg és fejlődhet tovább. Nicolae Ceausescu elvtárs beszéde a múlt, a jelen, a jövő megbonthatatlan egységének, a hagyományörzés és a forradalmas újítás dialektikájának szellemét fejezte ki. Az ifjúsághoz intézett üzenete valójában minden nemzedékhez szólt: „Ahhoz, hogy igazi forradalmár kommunista legyen valaki, állandóan el kell hogy sajátítsa az emberiség legfőbb vívmányait a tudomány, a megismerés terén, tökéletesen ismernie kell a legkorszerűbb műszaki és tudományos felfedezéseket, minél jobb eredményekkel kell működnie a gazdasági-társadalmi élet szektorainak valamelyikében."

KORUNK

Aradits László fémdomborítása

Nőkről – nemcsak nőknek

Nem, nemcsak nőknek. Meghittnek szánt rovatok, adások rezervátumából kitörni a teljes élet, az igazi valóság felé! Hiszen a nők nem maguk között, „hangyaboly”-okban: lányintézetek, zárdák, háremek egészségtelen és mesterkelt intimitásában osztják, szorozzák sorsuk tételeit. A világ nem Bernarda Alba háza, s nem vihogó Lysistráték gyülekezete. Otthon és utcán és munkahelyen, iskolapadban és kongresszusokon — együtt vagyunk, nők és férfiak. Nincs női világ. Hát férfivilág — van-e? Ha van, akkor nagyon szűk lehet, ha nem fér el benne az emberiség nagyobbik fele. Ennyi a hely: a földgömb. A Terra. Igaz, nőnemű főnév a latinban. Az is igaz, hogy ha embert mondunk, a legtöbb nép nyelvén férfira gondolunk. De aki emberiséget mond bármelyik nyelven, mind ugyanarra gondol, minden földrész minden népére, az összes férfiakra és az összes nőkre, akik a világot alkotják, akik a világon élnek. Elégé különböző módon élnek. Ez a második ténymegállapítás — az első az volt, hogy a nők világa, mint olyan, fikció — s ezt ma, 1975-ben, *A nők nemzetközi évében* mindenkinek tudomásul kell vennie, aki valóságos összefüggéseit keresi az ún. nőkérdésnek, nem pedig szexista rögeszmék vagy a vágyálmokat realitásként kezelő demagógia álproblémáit feszegeti.

A világ női — a világról

— sok mindent elmondtak ezen a nyáron Ciudad de Mexicóban, 8000 képviselőjük szavával. Menet közben, vita közben derült ki, amit már egyesek rég sejtene: a nők problémái mindig annak a társadalomnak, annak a kultúrának, annak a gazdasági struktúrának a problémáiból vezethetők le, amelyben egy adott női lakosság él. Közös gondjaikat jöttek megtárgyalni, hogy végül ráeszméljenek: ami a világ női számára közös, a gondoknak, felelősségnek, feladatoknak az a többlete, amely egy történetileg meghatározott közösség ellentmondásaiból, visszahúzó vagy továbbfejlesztendő hagyományaiból a nőkre társadalmi, családi, szakmai stb. vonatkozásban hárul; vagy másként fogalmazva: az a kevesebb, ami a nőnek jut ténylegesen vagy elvileg a kivívott vagy kivívandó jogokból, a jogok gyakorolhatóságából. A többi? A többi az a minden, ami ezen a sok mindenek felül van. Kitűnt ugyanis, hogy azoknak a lányoknak, asszonyoknak, akiknek a hazájában például a kötelező iskoláztatás kiterjesztése a nőkre is a felemelkedés soron levő feladatainak egyike, aligha akad azonos problémája a Woman's Lib amazonjaival; hogy miközben egyes országokban azt számlálgatják, hány nő ül a parlamentben, a miniszteri székekben, nem is olyan messze — egyes svájci kantonokban például — a nők alig a közelmúltban jutottak szavazati joghoz; hogy a gyengén fejlett országok, az elemi igények kielégítésével viaskodó kontinensek gazdasági problémái közepette aligha időszerű az „egyenlő munkáért egyenlő bért” követelménye, amely máshol viszont teljes indokoltsággal szerepel a tényleges jog-egyenlőség kritériumai között. A példák a végtelenségig sorolhatók — a Nők Világkongresszusán két hétig sorolták őket —, de ennyiből is kitetszik, mennyire illuzórikus egyetemes érvényű célkitűzéseket, egységes alapelveket megfogalmazni, egyetlen útját kijelölni a nők felszabadításának. Ebben a folyamatban — amelynek jelentős állomása az a tény, hogy mint probléma, ha más-más fokon is, világ-

méretekben tudatosult, és foglalkoztatja a közvéleményt — inkább rendkívül eltérő helyzetek többé-kevésbé világos felismeréséről lehet szó, mintsem arról, amit még a kérdés szakavatott ismerőinek — vagy csupán közismert szószólóinak? — fel fogásában is valamilyen egységes női sors mítosza élt a legutóbbi időkig.

Párhuzamos életrajzok

Pedig van, ami közös. A nők már kerülhetnek olyan helyzetbe, olyan jó vagy olyan rossz helyzetbe, mint a férfiak, a szinte korlátlan lehetőségeknek, illetve jogoknak és lehetőségeknek éppoly korlátozott állapotába. De még mindig vannak olyan helyzetek, amelyekbe férfi nem kerülhet. Mielőtt néhányra ezek közül példát mondanék, hadd idézzek egy Norvégiában megtörtént esetet, amelyet logikai tesztként importáltak, de talán indokoltabb volna lélektani tesztként alkalmazni. Autóbaleset. A vezető a színhelyen meghal, kisfiát súlyos sérülésekkel elszállítják a mentők. A sürgősségi osztályon a szolgálatos sebész odalép a műtőasztalhoz, és felkiált: „Ez az én fiam!” Őt megkérdezett közül négy zavarba jön, családi titkot sejt a történet mögött, az ötödik (férfi és jogász) rávágja: „A sebész a gyerek *anya* volt.” Hát persze — kapcsolnak a többiek is, de senki se gondolt rá, hogy nő is lehet ez a sebész... Bárki gondolhatta volna pedig, bárki, aki megszokta, hogy női sebészek is vannak, egyre többen. Miért olyan nehéz ezt a gondolatot megszokni? Mert a beidegződéseink még egy régi, lassan elavuló mechanizmusnak engedelmesskednek. Mellesleg a tesztbe belebukottak mindegyike tudott róla, hogy városuk három-négy legjobb sebésze közül az egyik nő; volt, aki személyesen ismeri, mégse jutott eszébe a helyes, logikus válasz. A lélektan tudománya, de — mint esetünk bizonyítja — nem feltétlenül logika. Beszéljünk tehát erről a sebészasszonyról, aki nem kerülhetett szembe a műtőasztalon eszméletlen gyermekével. Mert nincs gyermeke. Lehetett volna, ha az elsőt el nem vesztí egy hatórás műtét után, a másodikat az Aviasan helikopterén, miközben súlyos sebesültet kísért egy faluból a legközelebbi kórházba. Közben teltek az évek, a sebész nő mind előbbre haladt tudásban, megbecsülésben a pályáján, csak gyermeke nem lett, és nem is lesz most már. Nagyjából egyidős lehet a doktornő azzal a takarítóasszonnyal, aki megszülte, fel is nevelte három gyereket: a legkisebb az idén végezte az egyetemet. Mindkét lányának és a fiának, amikor letették eléje az asztalra a diplomát, odaadta a nevére szóló tízezer lejes csekk-könyvet. A szekrényből vette elő, a fehérneműs polcra. Hogy mi ebben a különös? Csak annyi, hogy ez az asszony egyedül nevelte fel gyermekeit. Takarítónői fizetéséből, tartásdíj nélkül. Ejnek idején menekült el otthonról karonülő kisfiával és az ikerlányokkal, akik akkor négyévesek voltak. Ennek idestova huszonöt éve, s akkor úgy ítélte a bíróság, hogy az asszony hagyta el a családi otthont, a válást az ő hibájából mondták ki. Hazafelé tartott az iskolából a fiú, lehetett úgy kilenc éves, amikor rászólt egy szomszéd: „Akarod-e látni apádat?” Akarta. Ott hevert az árookban, az eszméletlenségig rézegen. Az anya tíz évig, húsz évig, huszonöt évig súrolta a fürdőhely villáiban a vécét, fényesítette a parkettát. A gyermekpénzt pedig minden hónapban félretette, amíg szép, kerek summává gyűlt, és mint csekk-könyv került az ünnepi asztalra, a diploma mellé. A három diploma mellé. Hányszor megkísérthette ezeknek az összeszorított fogú éveknek a során a szükség, hogy hozzányúljon „a gyerekek pénzéhez”, vegyen rajta nekik cipőt, ruhát, ennivalót. Vett. De nem abból. Amit erről az asszonyról tudok, a fiától tudom, ő maga nem mestere a szónak. Bizalmatlan, szegénylős falusi asszony. „Egyszer egy karácsony éjszaka nem tudtam elaludni a boldogságtól. Mind a hárman új ruhát kaptunk, cipőt, télikabátot. Nem tudtam a látásukkal betelni. Hát még holnap, amikor így kiöltözve megyek iskolába! Motoszkálásra figyeltem fel: az anyám mosta és szárított a egyetlen kombinéját, hogy másnap,

mialatt mi tetőtől talpig újbán feszítünk, legyen mit felvennie munkába menet...

Persze, nem minden férj és apa iszik. S nem minden asszonynak van egy szál fehérneműje. Másik barátom édesanyja orvosfeleség, jólétben nevelte egyetlen fiát. Példás háziasszony volt, tökéletes feleség és olyan anya, akiről a menyje is csak a legjobbakat mondhatta. Mint nagymamának aztán összes jótulajdonosságai megsokszorozódtak. Boldoggá tenni az övét, gondoskodni minden igényükről, kielésni minden kívánságukat: ez volt az ő boldogsága. Legalábbis úgy látszott. Mi több — ő is így érezte. Egészen addig, amíg kiderült, hogy rákos. Filozofikus nyugalommal vette tudomásul, türte a kezelést, műtétet, fájdalmakat, kétségbeesett családját mosolyogva vigasztalta, bátorította. És ekkor, amikor már semmi dolga nem volt a betegségen kívül — festeni kezdett. Persze, hogy dilettáns módra, de az értők szerint kétségtelen képességek birtokában. Kár, hogy ilyen későn... — mondták. Mert mindig mondani kell valamit. Hány ebéd, virrasztás, nagytakarítás, férje-fia fontosságának milyen önmegtagadó szolgálata ölte el a Művészt a Háziasszonyban? „Boldognak látszott. Sose mondta, hogy festene.“ Most már festhet, mert úgy érzi, szüksége van rá, s mert azt is érzi — biztosan téved, ugye —, hogy rá már nincs szüksége, nem tehet a szeretteiért semmit.

„Tizennyolc gyermeket szültem, kilencet eltemettem, kilencet felneveltem“ — mondta P. néni, amikor megismerkedtünk. Ez volt a bemutatkozás. „Mesélj az édesanyádról, milyen“ — unszoltam a fiát, mielőtt ellátogattam hozzájuk. „Olyan forma, mint te, csak күsebb“ — volt a lakonikus válasz. Tizennyolc szülés, kilenc temetés. És a többi, a mindennapok, az, amiről nincs is mit mondani. „Volt a falunkban egy házaspár, gyermektelenek. Mondták édesapámnak, szívesen felnevelnék, örökbefogadnák valamelyikünket, jó dolga lenne, taníttatnák... Persze, hogy nem adták egyiket se a fészekaljnyiból.“ „Aztán lett gyerekük, saját?“ „Még azelőtt elhurcolták őket. Nem jöttek vissza.“ „És P. néni?“ „A kilenc élő gyermekem közül csak kettő művész“ — állapítja meg tárgyilagosan. Kettő? Csak egyről tudunk mint híres emberről. A másik — lánynak született. Kijárta az iskolát, amennyit kellett, közben rajzolt gyönyörűen, aztán férjhez ment. Most már ő is anya. Nem anya és művész. A fivére apa és művész. Itthon népszerű, külföldön ismert. A lányról csak az édesanyja, ez a tanulatlan asszony tudja, hogy művész — lehetett volna. A faluban annyit tudnak róla, hogy derék családanya.

Hatvanegy éves asszony meséli: „Lejárt a személyazonossági igazolványom. Elmentem kicseréltetni. Hát látom, hogy azt írták be: Családi állapota férjezetlen. — De kérem, mondom, nekem felnőtt fiam van, már házasember, az apja akkor hagyott el egy másik nőért, amikor a gyerek tízhónapos volt. Elvált vagyok, nem férjezetlen. Ne üzenek csúfot belőlem, mit tehetek én arról, hogy az uram... — Senki se űz csúfot önből, ez a rendelet, az elvált férfiaknak is azt írják be, hogy nőtlen. Ez statisztikai adat, tetszik érteni? — Bánom is én a statisztikát! Ezt a szégyent kellett megélnem a vén fejemmel! Még a postás is, aki a nyugdíjamat hozza, azt hiszi majd, hogy én... tudja, hogy fiam van, tőle is hoz levelet, pénzt, most aztán...“ Nehéz megvigasztalni. Megértetni vele, hogy azért ő egyenlő, egyenlő azzal a férfival, akinek az adataiból ugyancsak kitűnik, hogy nincs felesége. S hogy egy hivatalos okmányban mégsem szerepelhetnek az okok, az ő egész élete, a csapás, ami érte, s amiért azt hiszi, hivatalos megkülönböztetéssel büntetik. „Mégse magyarázhatom el mindenkinek, aki csak az adatot látja, az okokat, az életemet“ — panaszolja a hasonlóképpen járt fiatalasszony, aki az üdülőben a gondnoktól, aztán a tőle „informált“ villa némely lakójától hallott epés megjegyzéseket. „A gyereket kezdték faggatni, sopánkodtak, szegényke sírva jött be, azóta nem marad el tőlem egy percre se, fél szóbaállni idegennel, szégyelli magát, ő se tudja, miért...“

Néhány sors azok közül, amelyeket nehezen lehet beilleszteni a jogi egyenlőség kereteibe. Tipikusak vagy sem, többé vagy kevésbé jellemzőek az általánosra, a többség helyzetére — ezeknek az asszonyoknak a véges és egyetlen élete, s a maguk szubjektív közérzete szempontjából nem ez a kérdés. S még csak nem is a perspektivikus megoldás, a köztudat olyan méretű és mélységű átalakulása, amelyet egyetlen emberöltőtől várni — önámítás lenne. A társadalom *mint egész keres egészséges megoldást* mindenre, törvényt szab, jogot biztosít, a lehetőségek szerint örökdik is tiszteletben tartásuk fölött. De az egész részekből áll, szétszóró parányokból, szerény örömeknek és szűrkítő gondoknak az egész felől nézve talán jelentéktelen, a rész számára azonban döntő, sorsdöntő, létmeghatározó sokaságból, amelyeket csak törvénykönyvek, szónoki emelvények magaslatáról olyan megnyugtató távolban lehet látni, mint repülőről egy táj hegy- és vízrajzát. De az ember nem térképen él. És nem megnyugtató válaszokat keres, hanem kielégítő — az emberi méltóságot kielégítő! — megoldásokat. Lányok, asszonyok milliós tömegei képviselőiben a nőszervezetek eddig is szorosan együttműködtek — az államélet minden szintjén, a szervezett társadalmi cselekvés minden keretében — azokkal a fórumokkal, amelyek érdekelték és képesek a kitűzött feladatok elérését, a változások során felmerült problémák megoldását elősegíteni. Valóságos szükségletek alakítják egyre korszerűbbé a hazai nőmozgalom struktúráit, hogy minél eredményesebben mozgósíthassák a nők cselekvőkészségében rejlő hatalmas energiákat a sok egyéni törekvésből, igényből összetevődő országos méretű erőfeszítések támogatására. A nőbizottságok tevékenysége szükségletek és lehetőségek egyeztetésére irányul, arra, hogy az ország női lakosságának egésze, a nőszervezet minden tagja abban a mértékben érezze az ország dolgát, a társadalom törekvéseit a maga ügyének, milyen mértékben érzi, tapasztalja az ország, a társadalom megbecsülését, gondoskodását, figyelmét az ő családi, szakmai, nevelési, egészségügyi problémái iránt. A nemek demokráciáját csak elvi alapon lehet megoldani. És erre megvan a biztosítékaink. De a gyakorlati megoldást vagy az adott helyzet megoldatlanságát csakis egyéni sorsok konkrétumában lehet érzékelni. Ebből pedig minden szinten, minden családban, minden munkahelyen mindennap döntések szakadatlan sora következik, a felelősség és a tisztánlátás ki nem hagyó folytonosságáé.

Közhelyek és közösségek

Minden kiindulópont és minden konklúzió ebben a kérdésben — közhely. Közhely az, hogy a férfiak és a nők egyenlők. És közhely, hogy a férfiak és a nők nem egyformák. A kettőt — újabb közhely —, az egyenlőséget és az egyformaságot gyakran összetévesztik.

Lassan csak előretört a felismerés, hogy a közéletben, munkában a nőket nem képességeik, hanem lehetőségeik korlátozottsága hozza hátrányos helyzetbe. Közhely — ugye? De mi van mögötte! Például: egy rangos kiadvány számára kéziratot kérnek egy tehetséges nőtől és egy tehetséges férfitől, akik történetesen házastársak. A poént kitalálhatja az olvasó: a férfi idejében „szállította az anyagot”, az asszony csak az anyaggyűjtésig jutott, aztán — igényes munkahely, háztartás, az egyéves és a négyéves gyerek között kapkodva — csüggedten feladta a játszmát, és kimaradt valamiből, amiben képességei szerint részt kellett volna vennie. Más: „Már egy hete nem feküdtem le hajnali 2-3 óra előtt.” „Miért?” „Tudod, a férjemet nagyon idegesíti a felfordulás. Ezért aztán a házimunka egy részét, most épp a befőzést, inkább éjszaka végzem, hogy ne zavarjam...” Különben közismerten jó férj, figyelmes, asszonya sem érzi áldozatnak, amit kímélése végett tesz.

Közösségek. Alapközösség: a család. Ott dől el sok minden. Nem minden, persze. Egy kismama terhessége első hónapjaiban gyakran rosszul van a munkahelyén, el is ájul. „Hisztizik — dönti el a főnöke —, nem a levegő rossz, bűdös neki

a munka.“ Az orvosi komisszióknak más volt a véleménye, a születendő gyermek és az anya egészségének és a társadalmi érdekeknek a viszonyáról. Kórházba utalták a fiatalasszonyt. A hivatali merevség mögött ezúttal sem valódi közösségi meg-gondolás, hanem azzal éppen ellentétes embertelen közöny, ostobaság húzódott meg. Talán nincs még egy terület, ahol a közösség és az egyén érdekének elválasztha-tatlansága annyi meggyőző példát kínálna, mint a női sors, az anyaság, a női munkafeltételek, a nemek között arányosan megosztandó feladatok vonatkozásá-ban. Közhely ez is, tréfásan vagy restellkedve fogalmazzuk meg, hivatkozunk rá. Talán nem ártana erről az erőltetetten könnyed hangról komolyabbra, felelősség-teljesebbre váltani, erről a restellkedésről leszokni.

A legmagasabb fórumokon arra biztatják társadalmunkat, hogy jobban bízson a nők alkalmasságában úgyszólván minden feladat elvégzésére, hogy többet — nem mennyiségileg, hanem minőségileg többet! — bízson a nőkre nagy célkitűzései valóra váltásában. És bátorítják a nőket is, hogy jobban bízzanak önmagukban, bátrabban éljenek jogaikkal, járuljanak maguk is hozzá az eddiginél fokozottabb mértékben, szóval és tettel azoknak a feltételeknek, egy olyan közösségi szellemnek a kialakításához, amelyben a nők ügye nem külön tételként, hanem a mindenki felemelkedését célzó, általános haladás elengedhetetlen részeként szerepel, mint oszthatatlan emberi ügy.

Erre a bizalomra, erre a bátorságra — pontosabban a még tapasztalható bizalmatlanságok, bátortalanság oldására — jogosít a rendkívül sok pozitív példa, az egész társadalmi struktúra átépülésének hatalmas pozitív háttere, amelyen éppen ezért élesen kirajzolódnak a negatív tapasztalatok. A lelkesítő példák erőt adnak a lehangoló példák megoldásához. Ismerni a teljes valóságot kell, a leggondosabb, állandó figyelmet a valóság megváltoztatásra váró jelenségei igénylik. A nőkérdés-nek, amelyről tudjuk, hogy a modern társadalom alapkérdései közé tartozik, világ-viszonylatban több a megoldatlan, mint a megoldott vonatkozása. Előterbe éppen ott kerül, ahol megérték mind az objektív-anyagi, mind pedig a szubjektív-tudatbeli követelményei annak, hogy a kérdés a maga összetettségében, mint történelmi, gazdasági, demográfiai, szociológiai, lélektani tényezők tudományos vizsgálatának tárgya és mint a gyakorlati cselekvés céltudatos iránya, módozatainak keresése egy újabb, kedvező fordulattal váljon pontosan felmért lehetőségből halaszthatatlan szükségességgé. Ezen a ponton vagyunk.

Lehet-e a közös felelősségnek, a közös erőfeszítésnek ezen a fokán a nőkről szólni — csak nőknek?

BALLA ZSÓFIA

A GYERMEK

Egy angyal, csöppnyi isten,
ki nincsen még a földön,
csak arra vár, hogy intsen
teremtője, az ösztön.
S ő megjelenne hűsba
és vérbe vértetetten,
majd átvonulna kérdőn,
csalódva s rettenetlen.

És azt hiszem, hogy győztem
ifjan még hűvös aggyal,
hogy megjelent előttem
az intés, mint az Angyal.
És óvom azt a testet,
ki megszületni készül.
Leskődő lélek repked,
hogy rácsaphasson végül.

VERONICA PORUMBACU

A MÁSODIK TERMÉSZET

Küzdjek, húzzam ütemesen
az evezőt,
saját gályámon,
ez van rám mérve
életre szólón, evezzek szakadatlan, azzal a gondolattal,
hogy holnap pihenek, egy percet talán, s mégis
nőjön a távolság a céltől, amint haladok
előre, izmaim sajogjanak
mind erősebben, görcsösebben, bár az evezés
reflexmozdulata
a második természetem.

HOVÁ

Ejjel,
ismeretlen parton,
talpon állva,
mindig talpon
anélkül, hogy leülhetnék
akár álmomban is —
és lábamnál zuhogva áradón
a szavak.
Hová vezet ez a folyómeder
örvénylő morájával,
nem tudom. De haladok a kor peremén
anélkül, hogy leülhetnék
akár álmomban is.

ÉJI GOND

S a természetes gesztus, hogy minél
nagyobb helyet teremtsék öneki,
átengedjem takaróm részét, bár esküdhetem,
hogy nem nyújtóztam tovább, mint az én
kék sávom — de ez más történet
az ezeregyéjszakából, és mi beléptünk
az ezerkettedik nappalba:
a gyermekébe. Ha
minden gyerek a szerelemnek gyümölcse, az ég
csirája, talán majd emlékezetébe idézi,
álmában szétnyílt ajakkal és mágikus
seprű-pilláival, melyek megszűrlik
a tisztátalanságtól a levegőt és a hold
felé vivő utat. Legalábbis így hiszem, amikor
biztos érzéseimből változatlanul maradt
az egyedi gyöngédség a gyermek iránt,
aki maga felé húzza az egész kockás takarót,
födetlen hagyván hátgerincemet, amelyen ugyanaz
a hűvös borzongás fut végig.

RITOÓK JÁNOS fordításai

A nőkérdés antropológiai megközelítésben

A nőkérdést tárgyaló, ma már roppant terjedelmű irodalomban Simone de Beauvoir műve, *A második nem* (*Le deuxième sexe*) különleges helyet foglal el. Lényegesen különbözik ez a mintegy ezeroldalas tanulmány minden olyan múltól, amely a feminizmus—antifeminizmus olykor bizony lapos vitájában a szokványos álláspontok valamelyikét képviseli. Eredetivé elsősorban az teszi, ahogyan a nő helyzetét — a maga sokrétűségében, számos rész tudomány eredményeit hasznosítva — vizsgálja, kérdéseire a filozófiai antropológia szemszögéből keres választ. Ezért aztán 1949 óta, amikor *A második nem* megjelent, a Beauvoir megfogalmazta kérdések mit sem vesztek időszerűségükből, s a mű tagadhatatlan hatása sem csökkent. Találóa jegyzi meg Francis Jeanson (*Simone de Beauvoir ou l'entreprise de vivre*), hogy ezt a sokat vitatott könyvet tulajdonképpen soha nem támadták alapjaiban.

Simone de Beauvoir műve a sartre-i egzisztencializmus alaptételeiből indul ki, s a szerzőnek a könyv megírásakor még szilárdan vallott meggyőződését tükrözi, hogy e létfilozófia emberképének érvényességéhez aligha fér kétség.

Ugyanakkor a francia író nő nem veti el a történelmi materializmusnak a nőkérdést illető alapvető tételeit, ellenkezőleg, részben magáénak vallja, át- meg átszővi velük saját nézeteit, s nemegyszer merít érveket belőlük az ellen, amit akkor még marxizmusnak vélt. Az a vád, amellyel Helga Hörtz (*Die Frau als Persönlichkeit*) illeti, hogy a nőkérdést Beauvoir túl általánosan, osztálykülönbségre való tekintet nélkül tárgyalja, igazságtalan. *A második nem* behatóan tanulmányozza a nő helyzetét különböző társadalmi alakulatokon, osztályokon és rétegeken belül, feltárja a szerves kapcsolatot a nő társadalmi helyzete és a magántulajdon között, s azt vallja, hogy a női nem tényleges felszabadulásának előfeltételei kizárólag a szocialista társadalomban valósulhatnak meg. A könyv nem a nőkérdésre vonatkozó marxista elvek megdöntését célozza, hanem azzal az igénnyel lép fel, hogy ezeket az egzisztencialista világnézet szemszögéből kiindulva meghaladja. A továbbiakban kizárólag ezt az igényt kívánjuk taglalni.

Simone de Beauvoir úgy véli, hogy a történelmi materializmus nézőpontja a következő vonatkozásokban igényel kiegészítést.

1. A nő alárendelt helyzetének alapvető okait csupán a magántulajdon megjelenésével magyarázza; mi több, a magántulajdon magát csupán posztulálja mint minden elnyomatás eredetét, s nem tárja fel megjelenésének mélyebb okait.

2. A nőt egyoldalúan csak mint munkaerőt jellemzi, s eltekint a fajfenn- tartásban betöltött, éppoly lényeges szerepétől.

3. A társadalmi tényezők elsődlegességéből következően figyelmen kívül hagyja a konkrét egyént, s így a valódi embert a „homo oeconomicus” absztrakt sémájával helyettesíti.

(Meg kell jegyeznünk, hogy a nőkérdésre vonatkozó, valamint az általában antropológiai jellegű marxista tételek elemzésében Simone de Beauvoir sajnálatos módon kizárólag Engels *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című munkájára szorítkozik. Különben, mint látni fogjuk, ennek szövegét is gyakran felületesen, helyenként tévesen értelmezi.)

A marxizmus „meghaladását” Simone de Beauvoir az egyéni tudat úgynevezett ontológiai infrastruktúrájának a megvilágításával véli elérni. Az alábbiakban megpróbáljuk összefoglalni idevonatkozó nézeteit.

Az egyén tudatának alapvető sajátossága az az igény, hogy önmagát mint alanyt abszolutizálja, hogy minden rajta kívül álló tudatot tárgynak, idegennek és elidegenítőnek, Másnak (*l'Autre*) minősítsen, „imperialista” módon uraljon, bekebelezzen. Miután azonban minden egyén tudata ezzel az igénnyel lép fel, az emberek közötti kapcsolatok folyamán, mint azt már Hegel kimutatta, megszűnik a Más abszolút értelme; az egyének akarva, nem akarva kénytelenek elismerni viszonyaik kölcsönösségét.

Amikor egy embercsoport elnyomottá válik (bizonyos fajok, a gyarmatok bennszülöttei, a proletariátus), éppen mint helyzeténél fogva összetartozó egész, előbb-utóbb önmagát minősíti lényegesnek elnyomóival szemben. A nők helyzete viszont sajátos: sosem alkotnak közösséget, érdekeik összefonódnak elnyomóikkal, függőségük nem történelmi folyamat következménye, hanem kezdettől fogva létező.

Férfi és nő viszonyából hiányzik a fenti értelemben vett kölcsönösség; itt a nő az abszolút Más képviseli, anélkül, hogy a másságban valaha is az alany, a lényeges szerepét igényelné magának. A férfi eleve kisajátította az emberi létforma pozitívumát: ő lett a tevékeny, alkotó, önmagát meghaladó, transzcendáló elem, a természet leigázója, aki áttöri a lét korlátait, s a jövőt formálja, míg a második nem osztályrésze a fajfenntartás szolgálata, az immanenciához rögzítettség, a függőség, a passzivitás maradt.

Az ember lényege a szabadság, ez önmaga választásában nyilvánul meg. „Ami viszont a nő helyzetét egyedülállóvá teszi, az az, hogy bár mint emberi lény, független szabadság hordozója, olyan világban fedezi fel és választja önmagát, amelyben a férfiak rákényszerítik a Más szerepét, tárggyá merevítik, és immanenciára ítélik, mert transzcendenciáját mindig meghaladja egy másik, lényeges és szuverén tudat.”

A férfitől való függőség váltja ki a nőnek azt a törekvését, hogy az erősebb nem tetszését kivívja. Miután a férfiakért való léte konkrét helyzetének egyik lényeges tényezője, a nő nem önmagáért valónak választja és ismeri meg önmagát, hanem olyannak, amilyennek a férfi akarja és határozza meg. Nem létezik semmiféle adott női lényeg; semmilyen biológiai, pszichikai, gazdasági különbség nem határozza meg a női mivoltot. „Senki sem születik nőnek: azzá válik — hangzik egy sokat vitatott *beauvoir-i* mondat — [...], azt az átmeneti képződményt hím és kasztrált között, amit nőnek neveznek, a civilizáció összessége fejleszti ki.” Amikor a női nem alacsonyabbrendűségét hangoztatja, a férfi úgy jár el, mint Bernard Shaw példájában a fehér amerikai, aki a négert eleve cipőtisztításra ítéli, s azután megállapítja, hogy kizárólag erre alkalmas.

A világ mindenkor a férfiaké volt — állítja a szerző —, a két nem közötti konfliktus eredendő. A tisztelet, amely a nőt a mezőgazdasággal foglalkozó ősi közösségekben övezte, csupán annak következménye, hogy a férfi még nem ismerte fel saját szerepét a fogantatásban, s misztikus erőkkel ruházta fel az anyát. A nő kultusza is azt bizonyítja, hogy az emberi *Mitseinon* kívül esik, bálvány, papnő, istennő — mindenképpen a Más. De a bronz munkaeszközök használata megnyitja a férfi előtt a természet megismerésének és leigázásának korlátlan lehetőségeit. A szellem legyőzi az életet, a transzcendencia az immanenciát, az ész a babonát. A nő, akinek testi-lelki erejét felemészti a fajfenntartás, nem követheti ezen az úton, ő továbbra is a természet része, anektálendő terület marad. A magántulajdon végképp megfosztja trónjától, századokon át urának kiszolgáltatottja. A nő és a férfi kapcsolata az immanencia és a transzcendencia harca: a nő igyekszik visszahúzni a férfit a természethez, amelyen ez felülemelkedett, amelyet megvet, amelytől borzad, de amely után sóvárog is. Ez a törekvés meddő és „rossz”; a nő számára csak egy autentikus megoldás létezik: áttörni az immanencia korlátaiban s az alkotó tevékenység világában egyenlő félként találkozni a férfival. Ezt az utat a szocializmus nyitja meg.

Vizsgáljuk meg kissé a fentieket.

Felmerül mindenekelőtt egy alapvető kérdés, amelyet feltétlenül tisztázni kell: a nőiség, vagy amit annak nevezünk, eredendő, adott vagy pedig történelmi, társadalmi jellegű-e? A válasz csakis egyértelmű lehet, Simone de Beauvoir viszont nyilvánvalóan a két álláspont között ingadozik. Mint láttuk, művének egyik alaptétele, hogy a nőiség kultúrtermék, a civilizáció terméke. Semmiféle biológiai tényező nem indokolja a nemek közötti rangkülönbséget, férfi és nő csupán helyzete által differenciált. Ez megfelel Sartre *antiphüszisz*-elméletének, amely szerint az ember radikálisan elszakadt a természet világától, az ember világában semmi sem „adott”. Mi több, Simone de Beauvoir meghaladni látszik Sartre szabadság- és választás-elméletét, meggyőzően ecseteli a nő sorsa és a magántulajdon kapcsolatát, a család és az állam közötti viszony kihatását a nő helyzetére. A nő — állítja — választhat: vagy elfogadja sorsát, vagy pedig fellázad ellene, de lázadása megfelelő feltételek hiányában eredménytelen marad. A marxista felfogással egybehangzóan a nő emancipációjának alapfeltételét az aktív, történelmet alkotó tevékenységbe való bekapcsolódásban látja, amely csak a szocialista társadalomban valósítható meg.

Ugyanakkor Simone de Beauvoir ellentmond a fentieknek, és a másik álláspont mellett is sikraszáll. Szerinte a nőiség végeredményben annak az abszolút Másnak a kifejezője, amelyet a nő a férfival szemben testesít meg. A nemek közötti konfliktust eredendőnek minősíti, hisz ez a viszony nem más, mint a sartre-i értelemben az egyéni belüli magánvaló és magáértvaló radikális ellentétének a nemekre való kiterjesztése. A nő Más volta, a nőiség ezek szerint kívül esik a történelmen, tehát *adott*.

Beauvoir felfogásának magva, amelynek révén túlhaladni véli a marxizmus által egyszerűen *posztulált* magántulajdont mint az elnyomatás kútforrását, az egyéni tudat minden más tudaton uralkodni akaró tendenciájának tétele. E tendencia eredetére, okára nem kapunk azonban magyarázatot, létezése mint a tudat elsődleges eleme egyszerűen *posztulált* — mondhatnánk, visszafordítva a fegyvert. A másság azonban reális jelenség, a szubjektum önmagát minden kívülállóval ellentétben észleli, de ez az ellentét nem a priori sajátossága a tudatnak, hanem — amint azt Marx kimutatta — a praxis folyamatában alakul ki, mint szubjektum és objektum közötti ellentét, az embernek környezetével és embertársaival való aktív kapcsolatában, amelyen keresztül a világot és ugyanakkor önmagát, önmaga tudatát alakítja.

Simone de Beauvoir nem tagadja az ember valóságalkító tevékenységének jelentőségét, sőt, az ifjú Marxszal egybehangzóan ezt az emberi nem alapvető meghatározójának tekinti.

De a sartre-i koncepció, amely mereven elhatárolja az embert mind a természettől, mind a társadalomtól, megakadályozza a praxis társadalmi jellegének és szerepének felismerésében, s mesterkéltséggel, spekulatív gondolatmenetekhez vezet. Az alkotó tevékenység — állítja — mindenkor a férfi privilégiuma volt, a nőt biológiai funkciója már eleve megakadályozta a természetben való felülkerekedésben. Ebből az következne, hogy a nő kívül esik az „emberi” szféráján. Ezt a konklúziót a szerző az egzisztencializmus már említett alapelvéhez való visszakanyarodással kerüli el: a szubjektivitás független a tapasztalattól, a tudat megelőzi a gondolatot. A nő emberi lény, mert az ő tudatának is sajátja a célokra irányuló kivetítődés, de ez virtuális marad: az anyaság s az ezzel járó feladatok, a házimunka egyhangúsága és meddősége az élet ismétléséhez, nem pedig meghaladásához vezet.

Ez az érvelés több szempontból is támadható. Először: nem indokolt az anyaságot kizárólag az élet megismétlésével azonosítani. A gyermek nevelésében az anya nyilvánvalóan célirányos, értékteremtő tevékenységet fejt ki. (Elismerjük viszont, ellentétben Suzanne Lilar [*Le malentendu du deuxième sexe*] szenvedélyes, de nem megalapozott állításával, hogy csupán a gyermek vagy az élettárs elérte célok még nem jelentenek önmegvalósulást.) Másodszor: Sartre szellemében, aki a konfliktust tartja minden emberi kapcsolat magvának, a nő abszolút Más voltának állításából kiindulva, Simone de Beauvoir tagadja, hogy a nő valaha is a férfival egyenrangú alkotó, szervező erő lett volna, hogy férfi és nő között kölcsönös együttműködés, baráti, társas kapcsolat létezhessen. Ennek értelmében átsiklik az ösközösségben kialakult és gyakorolt, általánosan (maga a szerző által is) nőinek elismert tevékenységek jelentőségén. Érthetetlen, miért kevésbé alkotó jellegű a kezdeti mezőgazdaság, állattenyésztés, fonás, szövés, edénykészítés, mint a férfiak által üzött vadászat és halászat? Ugyanakkor a szerző figyelmen kívül hagyja azt, amit az etnológiai kutatások (még *A második nem* megjelenése előtt) férfi és nő viszonyának sokféleségéről a ma létező primitív néptörzseknél, valamint a nemek szerepének társadalmi, kulturális meghatározottságáról feltártak (Margaret Mead: *Sex and Temperament in three Primitive Societies*). Az exogámia elterjedt jelenségében a férfitudat uralomvágyát véli megnyilvánulni, aki a Mást kívánja birtokolni, tehát kizárólag egy másik törzs asszonyát. Tudjuk viszont, hogy az exogámia, a törzsközösség egyéb duális megnyilvánulásaival egyetemben nem más, mint annak a szervezési elvnek a megnyilvánulása, amely a közösség egyensúlyának megőrzésére irányul, mégpedig a kölcsönösségi kapcsolatok érvényesítésével (Claude Lévi-Strauss: *Szomorú trópusok*).

A magántulajdont szintén az egyéni tudat benső sajátosságából vezeti le a szerző. „Ahhoz, hogy a magántulajdon *eszméje* megjelenhessen — állítja —, az kellett, hogy a szubjektumban előzőleg létezzék saját, a közösségtől független létének igénye s ugyanakkor elidegenítése is (a létező csak önmagát elidegenítve lehet létének tudatában), mégpedig már nem közös, hanem egyéni formában — vagyónában, amelyhez éppen azért ragaszkodik rendületlenül, mert önmagát veszítette el benne.“ Az egzisztencializmus azonosítja a tárgyiasulást az elidegenedéssel, s így eredendőnek tekinti. Mint tudjuk, a marxizmus feltárta az elidegenedés történelmi jellegét: az objektiváció csak a magántulajdon minőségileg új körülményei között vezet elkerülhetetlenül elidegenedéshez, a szocializmus megteremtí az elidegenedés számos formája felszámolásának tárgyi feltételeit. A tudat és a magántulajdon közötti kapcsolat értelmezésében Beauvoir ismét felcseréli az okot az okozattal. Nem a tudat sajátos „imperializmusa“ vezet a magántulajdonhoz, hanem az utóbbinak objektív tényezők meghatározta kialakulása (ezeket a tényezőket a történelmi materializmus behatóan elemezte) eredményezett megfelelő változásokat az egyének tudatában. Marx taláiban jegyzi meg: „A magántulajdon olyan ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket, hogy egy tárgy csak akkor a mienk, ha

bírnuk, ha tehát közvetlenül tőkeként egyszírtal számunkra, illetve ha közvetlenül birtokoljuk, megesszük, megisszuk, testünkön viseljük, lakjuk stb., egyszóval *használjuk*.”

Nem jogosult az egzisztencialista antropológiának az a követelménye sem, hogy a marxizmussal „szemben” s azt „meghaladva” nem a közösség, hanem az egyén érdekeire összpontosít.

Az ember, a konkrét egyén érdekeinek érvényesítése minden humanista koncepciónak s így természetesen a marxizmusnak is kiindulópontja. Minden azon múlik, hogyan értelmezzük az egyedi embert s a közösséggel való viszonyát. Marx ezt írja 1844-ben: „Egy *szociális* forradalom az egésznek az álláspontján van azért [...], mert az ember tiltakozása az embertelenné vált élet ellen, mert az *egyes, valóságos egyén álláspontjából* indul ki, mert az a *közösség*, melynek tőle való elszakítottágára reagál, az ember *igazi közössége, az emberi közösség*.”

Az egyedi ember ontológiai státusát illetően a marxizmus radikálisan elhatárolódik attól az egzisztencialista felfogástól, amely szerint az ember a szabad akarat szellemi monásza. Marx döntő felfedezése, hogy az emberi egyén a társadalom része, konkrét emberek közötti viszonyokba, mindenekelőtt gazdasági viszonyokba van beleszővődve, s azok teremtménye.

Ha tehát egyetértünk Simone de Beauvoirral abban, amit ő radikális feminizmusnak nevez, s úgy fogalmaz meg, hogy nincs örök, adott nőiség, akkor viszont nem fogadhatjuk el azt a megállapítást (melynek mellesleg maga is többször el-
lentmond), hogy semmiféle biológiai, lelki, gazdasági tényező nem indokolja a nemek hierarchiáját. Nem létezik örök női lényeg, mint ahogy örök, elvont emberi lényeg sem létezik. Az emberi lényegről Marx megállapította, hogy a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a biológiai tényezők szerepét mellőzni lehetne a nő helyzetének kialakulásában. A nő helyzetét számos tényező határozza meg, s ezek közül döntő az a hely, amelyet az adott társadalom gazdasági rendjében elfoglal. Az az emberi tevékenység, amelyet Simone de Beauvoir joggal hangsúlyoz, társadalmi természetű, ami nemcsak a munka kollektív jellegében, nemcsak a munkamegosztásban, hanem a munkának a társadalom objektív kritériumai szerinti értékelésében is kifejezésre jut. Az ösközösség első fokán, a kezdetleges munkaeszközökkel végzett feladatok mellett az anyaság még nem gátolja a nőt a produktív társadalmi munkában, ellenkezőleg: tevékenysége lényeges a közösség számára. Ez az objektív alapja a nőt övező tisztelőnek, a nemek kölcsönösségén alapuló társas együttműködésnek. Engels kimutatta, hogy csak a pásztorkodás, majd a mesterségek kialakulása meghatározta új munkaformák következtében — ezekben a nő a fajfenntartás terhei, otthonhoz kötöttsége miatt képtelen már részt venni, holott ezek döntő fontosságúak a közösség, a társadalom számára — minősítik alsóbbrendűségnek a női nem biológiai adottságait.

Ugyancsak a munkaeszközök fejlődése, az iparosítással járó gépesítés az, amely a fizikai erő kifejtés háttérbe szorításával a nőket bevonja az új ipari termelésbe. Ez természetesen, alárendelt helyzetüknek megfelelően, fokozott kizsákmányolást eredményez. Ugyanakkor, amint azt Engels kidomborítja, a kapitalizmus képtelen összhangba hozni az anyaság hivatását a nő házon kívüli termelő tevékenységével, s ez a társadalom hathatós segítsége nélkül megoldhatatlan. Ebben a kommunista társadalom valósíthatja meg a nő teljes egyenjogúságának tényleges jogi és anyagi kereteit, biztosíthatja személyiségének sokoldalú kibontakozását, s hozhat létre olyan magasabb rendű kapcsolatot férfi és nő között, amelyben a közös emberi értékek létrehozásán és fenntartásán van a hangsúly.

Igen vitatható tehát Simone de Beauvoirnak az a feltételezése, hogy Engels nem veszi tekintetbe kellőképpen a nőnek a fajfenntartásban betöltött sajátos szerepét. De míg az egzisztencializmus a biológiai adottságokat a szituáció elemeinek minősítve azt vallja, hogy ezek kizárólag az egyén hozzájuk való viszonyulásában kapnak jelentőséget, Engels társadalmi összefüggéseikben tárgyalja őket. A nő választhat, állítja Simone de Beauvoir: vagy elfogadja helyzetét, és lemond szabadságáról, emberi mivolta kiteljesedéséről, vagy pedig fellázad ellene. Csakhogy a lázadás nem csupán tagadás, cselekvő elkötelezettséget és a társadalom átalakítására irányuló tudatos magatartást feltételez.

Női helyzetek

Montázs

Mit akar a nő?

Vajon mit akarhat?

Megint kezdjük, mint nem tudom hány évvel ezelőtt, hogy „a népek büszkesége az anyáktól ered”? Már megint a női sorssal hozakodunk elő? Mi értelme van még? Mindenki tudja, hogy a nő — szelet vetett, vihart aratott —: végre egyenjogú a férfival. Úgy kell neki! Ő akarta. Lámpással kereste magának.

De akkor meg minek újra felemlíteni a nők sorsát, helyzetét?

A nővel szembeni előítélet ma már természetellenes. Az igazgatók meggyőződésből támogatják a nők előmenetelét, nem azért, mert így kívánják az irányvonalak. Díszelnökségbe sem azért ültetik őket, hogy „nők is legyenek”. Magától értetődik, hogy a vezetők fele nő. Vérünkben van már az egyenjogúság. A családi örömek elé néző apák nem mondják már: „bárcsak fiú lenne!”. A fiúkat nem úgy nevelik, hogy „te vagy a férfi!”. Ma már nincsen olyan lány, akinek az volna élete legfőbb vágya, hogy férjhez menjen. A lányok manapság nem rettegnek attól, hogy pártában maradnak. Senki sem beszél már „jó partiról”. A pelenkát mosó férfi ma nem nevetséges. Legalább annyira természetes, mint a traktoros nő. A talponállókban főleg málnaszörpöt fogyasztanak, de tudnivaló, hogy nem azért üresek — különösen este. Eltűnt a férfigóg. A nő nem ismeri már sem „a szabadságtól való félelmet”, sem az emancipáció szörnyű magányosságát. Ma már nincsenek nők, akik azért szenvednének, mert nem tartoznak senkihez. A nők nem álmodoznak már lovagiasságról. Csak élmunkásokba szerelmesek, virágot csak az intézménytől várnak, és onnan is csak azért, hogy átadhassák a külföldi látogatóknak.

Akkor meg miért hozakodunk elő megint a nők helyzetével? A nő már nem tárgy. Végre nem a kímélet tárgya. Végre nem megalázott. (Ki párbajozna ma érte?) Egyenjogú, ha fizetésről van szó, ha jelenléti naplót kell aláírni, csak a szatyorhoz, a főzéshez, a mosóteknőhöz van vitathatatlan előjoga, mert amióta egyenjogú, mindenki tudja, hogy több joga van, mint a férfinak.

Egész sor új jogot vívott ki magának (váll váll mellett küzdhet a barikádokon, a villamoslépcsőn, a zöldségüzlet előtt), de megőrizte hagyományos jogait: továbbra is tükörfényesre sikálhatja a lakást, és nőies lehet lepedőmosás, mosogatás után, ablak-, gyerek-, padlószikálás után, továbbá megőrizte krumplihámozási és hagymasütési jogát. És joga van mindezt éjszaka, akár éjjel után is elvégezni, nemcsak nappal, mint amikor még nem vívta ki egyenjogúságát (nem baba már, hogy féljen fát hasogatni éjszaka)!

Már megint a nők helyzete, már megint?

„Mit akar a nő? Atyaúristen! Vajon mit akarhat?”

— Valaki azt mondta, hogy maga a főváros legerősebb asszonya.

Ana Bodea (szépszemű, ívelt szemöldökű, az Augusztus 23 Művek hegesztője) élvezi a szöveget:

— Hahaha!

— Nem mondhatják, hogy gyenge nővel kezdem a sorozatot. Ana, maga erős, mindenkit elképeszt szorgalmával és erejével.

— Én már ilyen vagyok. Hátamra veszem az oxigénpalackot. Nyolcvankilós.

— Egyedül?

— Hát kivel? Ötvenháromban kirepedt az operációm, mert megemeltem egy csavarral teli ládát. Mikor látták, hogy ráverek a kalapáccsal, és a hátamra veszem a vasat, azt mondták, hogy felvágok. De én már ilyen vagyok. Lássák, hogy dolgozom. Velem nem megy a hé, te! Velem senki se beszéljen csúnyán!

— Nem nehéz a kalapáccsal dolgozni?

— És ha nehéz? Nehéz hát. Volt egy gyomorsüllyedési esetem is. Meg kellett fordítani egy vasgerendát és a bakra emelni. Két fiú volt meg én. Az egyiknek kicsúszott kezéből a gerenda, erre a másiknak is. Egyedül maradtam. Ha elengedem, lábukat töri. Felfogtam a kötényemmel, megtartottam. Szerencsém volt azzal a köténnyel. Aztán olyan ürességet éreztem. Mondtam is Ionescu bácsinak, hogy olyan üresség van bennem. Fájt egy kicsit, de mikor jól belemelegszik az ember, nem érzi. Vérésem is volt... no lám csak, miről nem beszélünk. Másról nem is tudunk beszélni?

— De igen. Be akarom bizonyítani, hogy a nők nem egyenjogúak.

— Náálunk?

— Igen, nálunk.

— C-c! Hát ezt aztán nem lehet! Ez velem nem megy. Lehet, hogy mással igen, de velem nem megy. Nekem aztán egyenlő jogom van a munkához, fizetéshez. Elértem a hatos kategóriát. Új besorolás szerint a négyest. Hogy is mondhatnám, hogy nem vagyok egyenlő?! *(Beszélgetés egy „egyenlő” nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi)*

— Mi a véleménye azokról a nőkről, akik egyenjogúak akarnak lenni a férfiakkal?

— Drágám, ne haragudjon, de azt hiszem, nagy ostobaságot követnek el. A nő ne legyen egyenrangú. Különb lehet a férfinál, de azt nem mondhatja, hogy egyenrangú. Ha különb, a háttérből irányíthatja, észrevétlenül. Nincs férfi, aki ne adna meg mindent, amit csak akar a nő, ha az tudja, mikor kérje. De ehhez okosnak kell lenni. Tudni kell, hogy mikor. Meg aztán ha nem is különb a nőnél, el kell hitetni vele, hogy az. A második számú férjem iparos volt. Nagyon szerettem, de neki komplexusai voltak, hogy én művelt vagyok, és ő nem az... Egy okos asszony magához emeli az urát, nem lerántja. És akartam, nagyon akartam magamhoz emelni Waltert, de ő nem értette meg. A végén elváltunk. Egy férfinak, drágám, érezni kell, hogy ő az úr. Ő adja a pénzt. *(A nő a legszebb tárgy a világon — beszélgetés R. genfi úriasszonnyal)*

— Én a brigádból mentem férjhez. Ő lakatos volt. Én erősködtem, hogy hegesztő legyen. Sokat kínlódtam eleinte. Váltás után négy órát is ottmaradtam, hogy segítsek neki. Közös lakásunk volt. Öntött alap, hálószoza, ebédlő, veranda. Veszekedés, kellemetlenségek. Amíg ő aludt, én a kamraajtót mázoltam. *(Beszélgetés egy „egyenlő” nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi)*

— Mégis...

— Semmi mégis. Ezért alsóbbrendűek a nők. Mert azt hiszik, hogy a férfiak felsőbbrendűek. *(A diadalmas nő — beszélgetés Dr. Ana Aslan professzorral)*

— Kár, hogy nem volt ott a Bucurban. Éjjelre az egész vendéglőt talpra állítottam. Jött egy lakodalmas menet. Elkiáltottam magam: „Vive la mariée!” A násznagyok összecsókoltak. Én is megcsókoltam őket. Mindenkit megcsókoltam... Mindenkiért fizettem. Csodálatos volt. Perinicát táncoltunk... A végén énekeltem, mindenkinek. Mikor láttam, hogy mindenki úgy ül ott, mintha kardot nyelt volna, felmérgelődtem, és énekelni kezdtem. Mindenkit én mulattattam. *(A nő a legszebb tárgy a világon — beszélgetés R. genfi úriasszonnyal)*

— Egyszer a szomszéd berúgott, és éjszaka az ablakom alá állt. A szemembe világított az elemlámpával. Rákiáltottam, hogy mit akar. Ő meg: „Gyere ki, beszéljünk egy kicsit!” Én bent egy szál ingben. Mondom neki: „Most, éjszaka?” És olyan farsangot rendeztem neki, hogy többet se láttam. *(Beszélgetés egy „egyenjogú” nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi)*

— És amikor egyedül marad otthon, mit csinál?

— Hogyhogy mit csinálók? Alszom. Imádok aludni. Elszórakozom. Vannak barátomim, akik unatkoznak, de szerintem csak a buta nők unatkoznak. Nekem nagyon gazdag a lelki világom... *(A nő a legszebb tárgy a világon — beszélgetés R. genfi úriasszonnyal)*

— De az élet, professzor asszonyom!

— Melyik élet?

— Hát az Ön magánélete! Nem tudja, mit mondanak? Van egy kifejezés, hogy a harcos élet önfeláldozó élet.

— Nekem semmi sem volt nagyobb öröm, mint ez az önfeláldozás. Meg kell érteniük, hogy egy tudományos könyvet is lehet olyan élvezettel olvasni, mint egy szerelmes regényt... Ha el akar élni valamit az ember, következetesnek kell lennie... Én úgy hiszem, hogy harcolnunk kell...

— Ön „harcias”?

— Céltudatos vagyok. Valaki egyszer, évődve, Avram Iancuhoz hasonlított. Hát igen! Harcoltam. Küzdeni kell. Másképp nem megy. Én ötvenéves koromban kezdtem új pályát. Mindent előlről. Merésznem kell lenni, nem szabad érzelmi okokból letérni az útról... *(A diadalmas nő — beszélgetés Dr. Ana Aslan professzorral)*

— A vőlegényem szép, és csak másfél évvel volt idősebb nálam. Barna! Is-tenem, micsoda élet! Esküvő előtt anyám felutazott Párizsból, hogy segítsen az előkészületekben, de én éppen akkor ismertem meg az egyes számú férjemet (így nevezem, hogy megkülönböztessem őket). Egyes számú férjem tudós volt. Pontosabban mérnök. Mikor elvitt a gyárba... én azt hittem, hogy valami hivatalnokféle, de ő azt mondta: „Látod ezt a gyárat? A tiéd!” Huszonöt évvel volt idősebb nálam, de bántam is én! Örültem, bolondulásig beleszerettem. Felbontottam az eljegyzésemet. *(A nő a legszebb tárgy a világon — beszélgetés R. genfi úriasszonnyal)*

— Ütött, kinozott. Eladta a varrógépet. Jövök haza a munkából, hát ott találok a majorságot lenyakazva, az udvar meg tele tolluval. Még az aragázpalack szekerét is eladta, pedig az még esküvő előttről megvolt nekem. Hogy a palackot is el ne adja, áthajítottam a szomszéd udvarra. Ez van. Elővettem szépen: „Te, Ionel, látom, sehogys se egyezünk már!” Miért, talán az elég ok volt, hogy nem akartam a fejemre kötni a nővére kendőjét? Van nekem kendőm, kalapom is, sapkám is elég. Így volt. Ettünk, ittunk egy kicsit, készültünk a városba. „Tedd fel ezt a kendőt” — mondta. „Nem teszem fel! Van nekem kendőm.” Épp jött a nővére, ajándékoztam neki egy táskát, kígyóbőrutánzatút, lakkal. És hát amiért nem akartam a fejemre kötni azt a kendőt, megvert. És nem mentünk már sehova. Így volt. *(Beszélgetés egy „egyenjogú” nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi)*

— A nő, kedvesem, a legszebb tárgy, ami csak létezik. A férfinak tudnia kell, hogyan bánjon vele. Mentünk egyszer a nővéremmel. A nővérem — nem akárci. Én vezettem. A sógorom mellettem ült. A nővérem hátul. Megálltunk. Kiszálltam. Kiszállt a sógorom is. A nővérem ült tovább a kocsiban. „Miért nem szállsz ki?” Azt mondja a nővérem: „Várom, hogy Jean kinyissa nekem az ajtót.”

Ez ő. A nővérem egy lady. Ha azt akarod, hogy a férfi egy lord legyen, ladynek kell lenned.

— Az ön férje „egy lord“?

— Természetesen, amennyire az ideje engedi. A férjem rengeteget dolgozik. Néha hónapokig távol van. Üzleti ügyek. Megesik, hogy külföldön találkozunk. A múltkor Japánba kellett mennem, hogy láthassam. Meg kell értenem. Egy okos asszony megérti. Ó, én nagyon szeretem a férjemet!

— Ön ugye sokat utazik?

— Voltam Japánban, Indiában, Honoluluban...

— Genfben nincsenek szegények?

— Mondják, hogy vannak, egy barátnőm mondta, de a barátnőm bolond. Hisz a lélekvándorlásban, és azt képzei magáról, de igazából, hogy ő Sába királynőjének reinkarnációja. *(A nő a legszebb tárgy a világon — beszélgetés R. genfi úriasszonnyal)*

— Van igazi, nyomorúságos nyomor. Láttam több helyen is, főleg Latin-Amerikában. De voltam Floridában is, és láttam luxus-aggmenházakat. Kényelem, az volt, természetesen. Drága pénzzel megfizették... De ne higgye, hogy a gazdag öregség vidámabb... Pénzzel, vagy pénztelenül, az öregek elhagyatottsága egyformán szörnyű. A dollár nem gyógyítja meg a szomorúságot. Aki megrokkant, nem tud örülni az életnek. Higgye el! A szenilitás Floridában is rettenetes!... És mégis... Én hiszem, hogy lehetséges a betegség és szenvedés nélküli öregség. Nézze, nálunk a férfiak átlagéletkora 68 év, a nőké 71. Húsz év múlva, mondjuk 2000-ben, 100 év lesz az átlagos életkor. Nem vagyok pesszimista... Megvallom, hogy a lelkem mélyén én sem értem a halált. Én sem „nyugszom bele a halálba“. Én is ordítani szeretnék néha: a halál igazságtalanság! Ha nem hinném néha, hogy a halál igazságtalanság, azt kellene hinnem állandóan, hogy az élet az. De az élet nem lehet igazságtalan...

— És maga az öregség nem igazságtalan?

— Önök előtt állandóan egy lealacsonyító öregség képe lebeg. Én azonban jól tudom, hogy létezik olyan öregség is, amely nem alacsonyít le. Ismertem gyönyörű idős asszonyokat... Nemcsak a szép vonások tehetnek széppé valakit, hanem a vitalitás is. Nem vette még észre? *(A diadalmas nő — beszélgetés Dr. Ana Aslan professzorral)*

— Hány órát dolgozik?

— Hát, mikor kell, akár tizenkettőt is.

— És munka után?

— Hazamegyek, mosok, főzök. Meg nem enném a hideg ételt. Szalámit csak kóstolóba eszem. Ha megkívánom. Jobban esik a krumplileves...

— Erdemes ennyit küszködni? Elvégre nő!

— Nő vagyok, igaz. De ha én magával dolgozom... maga a lakatosműhelyben, én meg a kalapáccsal. És maga nyolc órát dolgozik, én csak egy órát dolgozom? Álljak, mint a feszület, merthogy nő vagyok? Álljak, amíg rám nem szól Grigore mester?

— Más brigádban mégis könnyebb lenne.

— Könnyebbnek könnyebb, de én nem az az ember vagyok, aki brigádról brigádra vándorol. Összeszoktunk. Ismerem a bogaraikat, ők is az enyéimet.

— És segítenek?

— Kik?

— A férfiak.

— Hogyhogy, ha én végigmegyek a gyáron, és látok egy férfit cipekedni, akkor még ő segítsen nekem? Hát ugrom és segítek neki, de még ordítok is arra, aki nem segít. Mert aztán így ők is jönnek segíteni.

1. SZABÓ TAMÁS: Szégyellős
2. SARZSINSZKY FERENC: Feketében

3. ENYEDI JOLÁN: Lebegés

4. KABÁN JÓZSEF: Vízleánya

(Kolozsvári fotóművészek csoportos kiállításának anyagából)

— És jöttek?
 — Jöttek hát. Hogy építettem a házat. Csak egy fizetett emberem volt. A többi... Az építőtelep adott hulladékot, a vállalat segített. A többit csakis ők.
 — Hogyhogy ők?
 — Hát a brigád. Meg egy szomszéd a feleségével, és a testvérem.
 — És a férje?
 — Hagyjuk a férjemet! Nézze, így volt: pénteken hazamentem a faluba fizetett IRTA-kocsival, vittem az építőanyagot. Szombaton már neki is láttunk a háznak. Jött egy szomszédasszony is a férjével. Ő mérte ki, hogy hova jönnek a tartógerendák. Mi meg utána az ásókkal. A brigád az oszlopokat verte be, a testvérem a vesszőt fonta. Hétfőre be volt tapasztva, és az ajtókat is beállítottuk. Három nap alatt. Arra jár egy szomszéd, azt mondja: „Ennek aztán volt pénze!” Majdnem megmondtam neki, hogy hoztam össze a pénzt. De magának megmondhatom. Vettem bútort, 10 735 lejest. Részletre. Adtam 4000 lej előleget, a többi részlet. Eladtam az aragázt, a lemezjátszót meg két fotelt, felvettem az önszegélyzóból kétszer is, egyszer 1700-at, egyszer 2000-et. Aztán a fizetés. 2040, 1800, 1700. A munkaórák szerint. De nélkülük nem ment volna.

— Kik nélkül?

— Hát a brigád nélkül. Váltás után jöttek segíteni. Egyik nap ketten, három. Másik nap három, négyen. Jöttek a kollégák is az ISIM-ből. Még iskolások is. Egy tanuló végezte a bevásárlást. Én 12-kor feküdtem, 5-kor keltem. A tervét is kellett dolgozni, nehogy megkárosítsam a tervet, mert értem én, nem kell a fejembe verni... Meg aztán nő volnék, a pénzre is gondolok. Felhasadt a sarkam, addig dagasztottam a földet. Tudja, hogy készül a vályog? Táncolni kell a sárban.

— Hány éves?

— Harmincöt.

— És ez sok?

— Már hogy lenne sok? Hát én mind csak fiatalnak és erősnek érzem magam... Én aztán nem ijedek meg. Igaz, hogy öszül a hajam, de nem hagyom el magam. Szeretek öltözködni, szeretem, ha megbámulnak. Épp most vettem magamnak két ruhát és öt pulóvert, abból egyet anyámnak adtam. Hát most már, hogy házat építettem, borítsak pokrócot a fejemre? *(Beszélgetés egy „egyenjogú” nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi)*

— Ön még mindig sokunkat elkápráztat. Sokan közülünk irigylik Önt. Mi Olănești-en, Ön Honoluluban. Mi szatyorral, Ön nercbundában. (Csodálatos nerc, asszonyom!) Ön sem éppen Rothschild bárónő, de nem is kell beosztania a fizetést... Bocsásson meg, ha durván fogalmazok, de látom, Ön is szokimondó: rendjén van az, hogy ép, egészséges nő, bocsásson meg, eltartatja magát?

— Hogyhogy eltartatja? A férfi dolgozik, adja a pénzt. A nő neki szépíti magát, a nő teremti meg a kellemes hangulatot, tartja fenn a hasznos kapcsolatokat, gyöngéd. Nem lenne szép elfogadni valamit, ha nem adsz cserébe semmit. Ő is ad, te is adsz.

— De rendjén van ez az adom-veszem? Pénzre lehet váltani a gyöngédséget?

— Aki okos, annak lehet.

— Ön szép, nőies. De ha egy szép napon el kellene válnia... ha egyedül kellene tovább cipelnie az élet terhét?

— Nem tudom... az én koromban már nagyon nehéz volna... sokszor beszélgettem erről a nővéremmel is... De ő az utóbbi időben úgy beszél, mintha a világ vége jönne...

— Miért?

— Ó, ez egy szerencsétlen história... a férjével... Rettenetesen viselkedett...

— Hát nem „egy lord“?

— Lord? az a disznó?... Mikor megtudta... mikor a nővérem megtudta... az én édes nővérem nyolcvan tablettát vett be. Nyolcvan! Szörnyű! A nővérem, aki egy lady!... *(A nő a legszebb tárgy a világon — beszélgetés R. genfi úriasszonnyal)*

— „Odaát“ nem tetszik nekem az erkölcstelenség. Akárhová megyek, csak az üzletet nézik. Akárhová megyek, üzleti ajánlatokkal jönnek. Csak a pénzre gondolnak. Nem érnek rá a lélekkel törődni. Mi sem érünk rá, de mi azért, mert túl sokat dolgozunk... Nálunk? Ami nálunk nem tetszik, az a döntés hiánya. A felelősség hiánya. Nincs elég határozottság. Felelősség. Bátorság. Minden kicsiséért rengeteg időt kell elvesztegetni. Otpeni-ért tíz évet veszítettem. Most megvan. Igaz, most megvan. De nem lett volna jobb, ha én is fiatal vagyok?

Következetesnek kell lenni. Mikor Bukarestbe jöttem, Parhon meghívott a klinikájára, de X. nem akarta, semmi áron. Persze, hogy nagyon kemény harc volt. Rengeteg nehézséget kellett legyőznöm. Sok ellenfelem volt. *(A diadalmas nő — beszélgetés Dr. Ana Aslan professzorral)*

— Ha volna férje, olyan, aki azt kérné, hogy maradjon otthon, beleegyezne?

— Ha dolgos férjem volna, még a mosdóvizét is meginnám! Igen. Igen. És ha olyan nő lennék, aki otthon ül, nincs állásban, és nem sértegetik, hát lábujj-hegyen járnék a férjem körül. Mert vannak olyan nők, akik nem becsülik meg a kényelmüket, a jó dolgukat. Van egy munkatársam, 20 évig élt együtt a feleségével, egyszer meg nem ütötte, s az mégsem becsülte meg.

— Ne is mondjon ilyesmit. Ez nem jó. Ezt nem írhatom be a cikkbe. Gondolja csak meg, hogy állna magának az otthonülés?

— Nagyon is jól állna. Két évig otthon voltam. Hizlaltam két disznót, volt hatvan majorságom. Ami vetemény létezik, mind volt a kertemben. Hagyma, paradicsom, petrezselyem, lestyán, virág. Még most is, csak két éve, hogy beköltöztem és dolgozom is, mégis van minden a kertemben. Még jácint is. Meg aranyvirág. Én nem szeretem a kaput támasztani. Az idén nyáron a kertből ettem a főttkukoricát. Földiepret is ültettem, de kikaparták a tyúkok. Lebontottak egy házat, akárcsak Pácalá, megvettem egy meggyfát, mint a karom, olyan vastagot. És megfogant, érti, megfogant. *(Beszélgetés egy „egyenjogú“ nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi)*

— Megbánt valamit?

— Nem bántam meg semmit. Csak őt sajnálom. Egyedül csakis őt.

— Kit?

— A vőlegényemet. Szép volt. Barna. És csak másfél évvel volt idősebb nálam. *(A nő a legszebb tárgy a világon — beszélgetés R. genfi úriasszonnyal)*

— Sajnálja, hogy nem tanult tovább?

— Igen. Lehet. Igazából én úgy fejeztem be az iskolát, hogy megszöktem. Kutya egy tanítóm volt. Egy falumbeli gyerek félszemére vak maradt, úgy felpofozta. Mikor harmadikos voltam, játszottak a gyerekek, s feldöntötték a táblát, azt mondta, hogy én voltam, és kitérdepeltetett. És mellettem térdepelt egy másik lány, az ijedtében összepisilte magát. Felémfolyt a pisi, a tanító azt mondta, hogy én voltam, és ütni-verní kezdett. Mikor láttam, hogy kézzel-lábbal üt, kikérezkedtem a vécére, és hazaszaladtam. Így van nekem két osztályról bizonyítványom meg két analfabétáról.

— Van gyereke?

— Nincs.

— Sajnálja?

— Hát ha nem volt úgy, hogy hozzon a gólya? Így volt. *(Beszélgetés egy „egyenjogú” nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi)*

— Bánja, hogy nincs gyereke?

— Nem is tudom. Nem hiszem. Talán egy kicsit rideg vagyok. *(A diadalmas nő — beszélgetés Dr. Ana Aslan professzorral)*

— De hiányozni semmi sem hiányzik?

— Nekem hiányozna valami? Isten őrizzen. Nem hiányzik nekem semmi. Az idén bevezetem a villanyt, és levakolom a házat. Rendbeszedem a házat, és hátha találok magamnak egy férjet, aki érdemes rá. Nem kívánom, hogy a tenyerén hordozzon, ma már a miniszterfeleségeket se hordják tenyerén. Azt se kívánom, hogy dicsérgessen, amiért ezt is, azt is szereztem magamnak. Csak magában ismerje el. Azt se bánám, ha csak egy kezeslábasa volna is. És ha nincs semmije? Veszek neki részletre ruhát, csak becsüljön meg. Jaj, jaj istenem! Hogy én nem születtem férfinak! Mert ha férfi volnék, olyan lennék, hogy hét napig sírna utánam egy nő, és mezítláb jönne utánam a világ végére.

— Akkor hogy állunk az egyenlőséggel?

— Az egyenlőséggel nagyon is jól állunk. A magányossággal, azzal állunk rosszul... *(Beszélgetés egy „egyenjogú” nővel, egy elégedett nővel, aki nem fél semmitől, akinek nem hiányzik semmi.)*

**A Contemporanul interjúsorozata alapján
összeállította és fordította HERVAY GIZELLA**

Páll Lajos: Anyám

SZEMLÉR FERENC

HAT

Üzenet

menekvést jelző szavak ti messziről
az oldódó szorongás szorítása lassan
már lélegző tüdők lihegnek éhes
fölpattannak a pillák ha a könny
elindul a vér lüktetése mintha most
szív dobban ott hol eddig némaság
idegek izmok tagok lüktetése
a fülben visszacsengő ideges ígék
az agyban támadó új eszmék sokasága
a félelem mely abbahagyja mérgező
a borzongások tűnékeny és hallgatag
de bátorság és biztonság és bizonyosság
de hit és erő türelem és hatalom

A más növények

a más növények néha és alig
élő füvek között akár acat
éles kapák vágásának kitetten
senkitől sem védetten pusztulók
ön-esettségük tudatában egyre
rettegve minden irtó pillanattól
sújtó esőkben vad jégzáporokban
kora fagyban elkésett olvadásokkor
nyári aszaló víz-szűkös hevekben
hervadozva halálra hivatottan
gyomok gyomok gyomok gyomok
míg azok igaz televény talajban
gyökerestől szárástól levelestől
cserjék törzsek ligetek sűrű erdők
lombkoronák tüleivelű fenyők
szabadon és örvendő és örökké
ős-honosul ősi erőkkal telten
növekedten kitartón szaporodton
mind bátrabban büszkébben biztosabban
míg más növények satnyán kókadók
hamar halálra ítélt szorongók

Dél

a lámpa sebtén vörös fényjelet
a hőkölő gépkocsik hosszú lánc
kipufogók fekete gőze olykor
a robbanómotorból tarka hang
káromkodó ajkak pereme morcos
fel-felszakadó túlkölések közt is
sárgára váltó üveg-szemeken
lazuló féken már a kéz nyugalalmát
váratlan zöld szín rándul a magas
mint ércigýó kanyarog meztelen
az oszló füstben az utca-középnek
a csend már szinte ajkunkig emelné
néma az egész világ s erre még egy

Tengeri

sírályok lankadatlanul
hullámgórgók örökké
sík homokpart fölött a szél
gömbölyded felhők alacsony
napkeltekor kék ködön át
porfátylas napszállta a szikrák
imbolygó árnyú fák előre
jelt kutató láb tétován
a megfeszült kart kereső kéz
támolyodó test rezzenéstelen
gyors gondolat még feszesebbre is tán

Vacsora

amott a hegyvonulat közepén kis
fölköttem felhők kékesen sötétlő
máris kelő szelek jóval előbbre
a távol csukló pataksobogas ha
sziklák alján tóvá gyűlő vizek mély
mintha pisztrángok csillantanák fénylő
a képzelődés könnyed gyors fogásról
alvó parázs az alvó konyhakályha
az abroszon hagyott kenyérdarabkák
kés villa és kanál fakó ezüstje
el nem mosott tányér s a lábos egyre
az udvar mélyén gágogó libák sem
mély bégetés karicsolni egy tyúk is
az első csillag hevenyészve rajzolt
felhők fölköttem kékesen sötétlő
amott a hegyvonulat közepén kis

Otthon

az otthon tárgyai meleg kezekkel
nem csak nálam de máshol is nyugalmat
a szeretet és biztonság sugárzó
ilyenkor a sok félelmet megélt
egyszerre foszlanak szét az ijesztő
amit hajnalban láttunk csupa rém
vigasztaló az asztal és a székláb
a konyhában virágcserep nyugalmat
a lábosok ürességében édes
és mintha hangok mondanák örök
hadd el nem halsz te meg hamar ölelnék
vad képzetek foszolnak semmivé hol
és hirtelen megint kedved van előbb
elfelejti mindenki ami bánat

Nappali virrasztás

Dráma két részben

Kettős évfordulón, születésének 175. és halálának 120. évfordulóján Vörösmarty Mihályban nemcsak a romantika és a reformkor történelmi érdemű költőfejedelmét, hanem a modern magyar gondolati líra megteremtőjét is ünnepeljük. Műfajújító-műfajteremtő, eszméiben és nyelvében páratlanul gazdag életműve iskolai tananyag; amit tudni illik róla, kézikönyvekben található. Most, élet és mű ihlető összhangjáról vall Vörösmarty-drámájában az író. Nem a *Zalán futása*, a *Csongor és Tünde*, nem a *merengőhöz* vagy az *Országháza*, nem a *Guttenberg-albumba* s a *Gondolatok a könyvtárban* költőjét idézi, hanem az *Átok*, az *Előszó*, a *Vén cigány* korszakát. Nem kétséges — e drámarészlet is tanúsítja —, hogy a Vörösmarty-életrajznak az elbukott forradalom utáni hónapjai, évei éppolyan tanulságosak, mint a reformkori remények írásos dokumentumai: egy lényegében következetes emberi magatartást, alkotói pályát világítanak meg — a kezdet, illetve a vég felől. Erkölcsi energiasugárzásuk azonban egyformán irodalom- és esztétörténeti fontosságú.

SZEREPLŐK

- I. BUJDOSÓ — hajlott, nehézkes, elomló termet, dérütötte haj, himlőnyomok
 II. BUJDOSÓ — pár évvel fiatalabb; izgága természet, de zsibbadástól feszes lábak; szigorú metszésű száj, idegességében néha dadog
 MÉSZÁROS — jellegtelen; amelyennek képzeljük, vagy éppen az ellentéte

(Történik 1849 őszén)

(A színpad háromnegyed részét csűr-részlet foglalja el, a csűr bejáratától balra udvarvég látszik, kerítéssel. A távolban házak, gyümölcsfák. A csűrben szalmarakás, gerendák, székérrúd, törött faek, küllőhijas székérkerék. Az előtérben asztalként szolgáló fatönk, tőle jobbra két fekvőhelynyi szétszórt szalma. Mérsékelt világítás, jelezve, hogy csak a deszkaresek között beszüremelő sugarak fényeskednek itt.)

I. BUJDOSÓ fel-alá járkál, II. BUJDOSÓ a csűrajtó közelében áll, háttal a kijáratnak. Mindketten köpenyben, szakálluk, hajzatuk elhanyagolt.)

I. BUJDOSÓ: Úgy beszél sz róla, aki szállást meg ennivalót ad nekünk, mintha rajta akarná megbosszulni mindenemű megcsalást. S ezt vele is érezteted.

II. BUJDOSÓ: Te pedig oly kitarulkozóan beszéltél előtte az este is, mintha csak magad-készítette pezsgőre vagy kávéra hívtad volna föl pesti hajlékodbba, miként valamikor Egressyt meg Lend-

vayt. (Ironikusan) Igaz, nem sokban marad ez se le mögöttük, ami a szerepjátást illeti.

I. BUJDOSÓ: E felszél-hidegű bujdosás sem taníthat egyébre, mint bizalommal viszonzni a hontalanságunkat melengető bizalmat. Nehogy önmagunkat is megrontsuk gyávaságból!... Mi marad még nekünk? Egy kevés bizonyosság...

II. BUJDOSÓ: Bizonyosság a biztos lelebukásban.

(Tekintete az ajtóra szegződik.)

I. BUJDOSÓ: Próbáld meg csillapítani idegeidet, különben elkerülhetetlenül az értelmetlenség kezd.

II. BUJDOSÓ: Jobb dadogva bár rácsodálkozni a napra, mintsem örökre el-elnémulni egy váratlan villámütéstől. (Jelzés a dadogásra; tovább a rendező belátására bízva, persze nem több, mint három-négy helyzetben.)

I. BUJDOSÓ: Tehet-e kárt még bennünk valamely villámcsapás? Csaphat-e még belénk csalogás váratlanul?... Hi-

szen úgy öszültünk meg, egyből, mint az Isten.

(Az udvar felől MÉSÁROS tűnik fel, a csűr bejáratánál körülnéz, majd félretolja a kinti reteszt, és megrántja az ajtót.)

II. BUJDOSÓ (ijedten): Te hallottad a jelet?!... Nem kopogtak, ugye?!

I. BUJDOSÓ: Húzd már félre a reteszt. Az imént tán kilestél s láttad, hogy ő jön.

II. BUJDOSÓ (suttogva): Vigyázz, mi-ket beszélés előtt.

I. BUJDOSÓ: Jól van. Ereszd be.

II. BUJDOSÓ: Ezúttal próbára teszem (Kinyitja az ajtót.)

(MÉSÁROS lép be, II. BUJDOSÓ sietve reteszeli be utána az ajtót.)

MÉSÁROS: Aggyonisten. (Bekecse alól ennivalót vesz elő.)

I. BUJDOSÓ: Isten hozta!

II. BUJDOSÓ: A jéről megfélekedett.

MÉSÁROS (topogva várja, hogy elvegyék tőle, amit hozott): Meg biza.

I. BUJDOSÓ (zavarában): Ezt mind nekünk szánta?!...

(Mészároshoz lép, kapkodva szedi ki kezéből a kolbászt, sajtot, szalonnát, kenyeret, s lábon állva, mókón lát hozzá a falatozáshoz. Társa le nem veszi tekintetét Mészárossal, aki viszont I. Bujdosót nézi álmélkodva, hogy az urak ilyet is cselekszenek?)

I. BUJDOSÓ (Mészároshoz, restelkedés helyett szinte vidáman): Nincs bicskóknak... De így még jobban esik.

MÉSÁROS: Ne zavartassák magukat az urak. Mátyás király is így szerette, s még az ujjait is megnyalta utána.

II. BUJDOSÓ (miközben társa igyekszik megosztani vele az ennivalót): A szalonnát nem cibálhatjuk a fogainkkal. Kést nem hozott magával?

MÉSÁROS: Nem én... Azt képzeltem, hogy az uraknál kell lennie valami féle vágószerszámnak. (A bekecs zsebébe nyúl.) Egy fej vereshagymát is zsebre-vágtam. Gondoltam, ha nem kényesek az urak...

II. BUJDOSÓ: Ahhoz aztán igazán kés kell.

I. BUJDOSÓ: Nem baj, hagyja csak itt, megköszönjük. Majd este elfogyasztjuk.

(II. BUJDOSÓ is enni kezd, a fatönkre telepedve. Kis idő múlva társa is mellé ül. Felváltva harapnak a szárazkolbászból. I. Bujdosó nyugodtan élvezettel rág, II. Bujdosó kapkodva eszik, mintha attól kellene tartania, hogy valaki rajtaüt. A gazda elégedetten nézi őket, észrevétlenül kulacsot húz elő nadrágzsebéből.)

II. BUJDOSÓ (Mészároshoz, anélkül, hogy feléje fordulna): Tejet nem hozott?

MÉSÁROS: Említettem vót, hogy a tehenünk... Ilyen nehéz időkben, aki csak tehette, sietett levágni... (Közelebb

lép hozzájuk.) Háha ez is megteszi! (Meglengi orruk előtt a kulacsot. Emelt hangon, mint aki érzi, hogy most övé „az cdu“.) Gondoltam, ez még a frissen fejt tejnél is jobban fog ízleni!

II. BUJDOSÓ: Mi van benne, bor?

MÉSÁROS: Az. A mi fajtánkából.

(II. BUJDOSÓ ül hozzá közelebb, MÉSÁROS tüntetőleg mégis I. BUJDOSÓ-nak kínálja fel a kulacsot. Az, mielőtt kortyolna belőle, egy pillanatra megfélekedezven nyomorúságáról, eljátszadzik az emlékezetéből feltörő verssorokkal.)

I. BUJDOSÓ:

„Ki látá bort, zöldet, mint drágakő?
És hig aranyt, mely nyakba önthető...“

(Megkóstolja a bort, elkapja szájától a kulacsot.)

„Mondják, Egernél híres bor terem...“

(Az enyhe célzás miatt szinte bocsánatkérően pillant Mészárossal.)

MÉSÁROS: Ott igen. Itt fősvényebek a hegyek. (Miközben I. BUJDOSÓ újból kortyol — talán engesztelésképpen a helyzetét tekintve illetlen tréfa miatt —, MÉSÁROS emelt hangon.) Látom, azért csuszik ez is. (Viszonozni akarja a tréfát.) De hogy is mertem volna én rossz borral kínálni; még (hangsúlyozva a szót) méregkeverőnek nevezne a tekintetes úr...

II. BUJDOSÓ (elveszti önuralmát, mint aki parázssá lépett, úgy ugrik fel a tönkről; súlyos idegállapotában azt képzei, hogy most rajtakaphatja valamin a sunyító ellenséget. Megragadja Mészáros mellén a bekecsot, fojtottan.) Honnan veszi kend ezeket?!... Ismeri a bajtársamat? Feleljen!

I. BUJDOSÓ (közbelép): Csillapodj, Jóska. Inkább kortyolj ebből a különös ízű nedüből. (Mészároshoz, engesztelő kedéltel.) Akinek ilyen bora vagyon, annak színe előtt fölösleges haboznunk, mint Csongor tette volt a Hármastútnál.

II. BUJDOSÓ (most társa ellen fordul): Miket zagyválsz itt összevissza, úgy látszik, máris megártott, amit ittál! (Mészároshoz, hevesen.) Kend nem tudhat róla, nem tudhat rólunk semmit, érti?!... Mikor befogadtott, nem kérdezősködött, nem volt kíváncsi, igazam van?! (MÉSÁROS sietve bólint.) Nahát akkor, csak abban az esetben tehet megjegyzést, ha kevesli a fizetséget...

I. BUJDOSÓ: Túlságosan elragadtatod magad...

II. BUJDOSÓ (pillanatokig habozva, majd enyhe keserűséggel): Úgy... hát elnézést kell kérnem, mivelhogy megfélekeztem a bécsi etiketről az udvarias közeledés kötelező szabályait illetően. (Követi a kijárat felé hátrálól Mészárost.) Sőt, ennél többel tartozom... Felvilágosítással illik szolgálnom, hogy nyugodt lelkiismerettel távozhasson tőlünk. (Rap-

szodikus lelkiállapota újabb véglet felé hajszolja.) Ezt az embert (társára mutat) Vadász Miklósnak hívják; a legjámborabb lelkipásztorok egyike. Engem kért meg, hogy elkísérjem Pestre, a feleségéhez, akit már egy éve elmúlt, hogy a legkiválóbb orvosprofessorok kezelnek ott egy mindmáig ismeretlen betegséggel. Ha nem boldogulnak vele, úgy néz ki a helyzet, hogy Pozsonyba kell vitetni. Nekem él ott egy dúsgazdag anyai nagybátyám, aki segítségünkre lesz majd...

I. BUJDOSÓ (kedvetlenül): Elég volt már, Jóska. Ebből elég volt.

II. BUJDOSÓ (szinte kihívóan folytatja): Engem, hallhatta, Józsefnek hívnak: Borsodi Józsefnek. Békés kereskedő családból származom. (Más hangon) Kéneki mi a foglalkozása?

MESZÁROS: Mészáros volnék.

II. BUJDOSÓ: Mészáros?! (Valósággal irritóztattal tekint Mészárosra. Emelt hangon.) Mi sohasem politizáltunk, erti?!

MESZÁROS: Értem én, kérem, hogyne érteném.

I. BUJDOSÓ (mulatságosnak érzi a helyzetet): Csak éppen azt nem, ugyebár, hogy miért és ki elől bujkálunk.

II. BUJDOSÓ (kapásból újabb „tényeket” tálal fel, szenvedéllyel): Kend gazda is, békeszerető, jó gazda, nincs igazam?!... Tudnia kell hát, hogy milyen időket élünk. A nagybátyám... egy másik nagybátyám, ezúttal az apai, figyelmeztetett levélben — még mielőtt útnak indultunk volna —, hogy legyünk rendkívül elővigyázatosak. (Rövid szünet) Náluk ugyanis a katona urak nemigen nézték, hogy ki a gazdája kertben a szénaboglyának, ágason a kukoricának. A baromfit még úgy sem respektálták. Ha akadt is panasztevő, a kapitány úr megcsapatta, mint a kis zsidó kelmefestőt, kinek hízólibáit csak úgy röptükben kapták hónuk alá Wallmoden vasas németjei.

I. BUJDOSÓ: Végre befejezted. Ne tartóztassuk tovább ezt a jóembert. Még feltűnik valakinek hosszas távolléte.

MESZÁROS: Úgy, ahogy tetszik mondani. (Hátrál, kezével kitapintja a reteszt.)

II. BUJDOSÓ (szinte kiabálva): A tiszta igazságot mondtam el rólink, erti!... És nem kell a bora, hallja, hogyha a kétszínűség, a kétely mérgét keveri beléje.

I. BUJDOSÓ (már korábban átfogta társa vállát, megpróbálván csendesíteni. Most Mészárosra lép, közel hajolva hozzá, halkán): A társam nagyon kimerült, legyen rá tekintettel.

MESZÁROS: En velem nem bajlódtam... Hanem a tekintetes úrról meg mertem volna esküdni!... Valamely képről nézett vót reám... Fura egy hasonlatosság.

II. BUJDOSÓ: Milyen képről beszél? Hol az a kép?!... Semmiféle kép nem létezik róla!

MESZÁROS: Na, persze, hogy nem. (I. Bujdosót nézi.) Csak ez a homlok zavart meg. Vagy tán a szemöldök s a bajuszszakáll?... Persze, hogy nem. (Inkább csak magának motyogja, miközben kilép az ajtón.) Annak fénylő tekintete volt, büszkeség tágitotta...

I. BUJDOSÓ (utánaszól): Ne felejtsem el egy gyertyát hozni, ha van.

MESZÁROS: Kerül. (Becsukja maga után az ajtót.)

I. BUJDOSÓ (elgondolkodva): Büszkeségtől táglul tekintet... Mit szólsz hozzá. Ebben az emberben költő veszett el.

II. BUJDOSÓ (fanatikusán): Vagy el sem veszett, csak a műsájára kell rátalálnia. Egy Haynaura!

(Hirtelen MESZÁROS nyit be megint.)

II. BUJDOSÓ (idegesen mordul rá): Mért tért vissza?!... Tán rájött, hogy engem is látott volt egy farsangi maskarás-menetben?...

MESZÁROS (szárazon): Nem láttam én senkit. De az urak se lássanak énbennem minisztránst, aki oly könnyűszerrel járok be ide, mikéntha szentostya-hordással bízta volna meg az Isten által jóváhagyott mise idejére. (Konokul néz szembe II. Bujdosóval.) Meg akarom kérdezni, hogy meddig szándékoznak az én csürrömben tartózkodni?... Ha kíváncsi reá, hát vegye úgy, hogy ezért tértem meg. (Választ se várva vonul ki, belököve maga megett a csúrajtót.)

II. BUJDOSÓ (utána kiált): El ne felejtsem kért hozni. Nem marcangolhatjuk a végkimerülésig a szalonaját!... (Kívár, majd kétségbeesetten az ajtót bereteszöl társához hajol.) Hallottad?! Magamagát árulta el, anélkül, hogy szükség lett volna arra, hogy külön próbára tegyem.

I. BUJDOSÓ (ellép mellőle, lehajtott fővel kezd járkalni föl-alá): Ha az ábrándozás az élet megrontója, a képzelődés ezerszer inkább az lehet. Mivel kétségtelen-közelben látja a kancsalul festettet.

II. BUJDOSÓ (sértetten): Költsél csak.

I. BUJDOSÓ (szelíden): Te költész, barátom. Rémképeket.

II. BUJDOSÓ (izgatottan): Felismert téged! Meg mernék rá esküdni, hogy felismert... Mégsem árulta el, hogy tudja, ki vagy. (Élesen) Ezt megteszi majd másnak...

I. BUJDOSÓ: Ugyan már. Honnét az ördögből ismerhetett volna fel?

II. BUJDOSÓ (a továbbiakban körülugrálja sétáló társát, úgy érvel): Mi az, te tán nem hallottad célozgatásait a „Rossz bor”-ból citált verssoraid után?... I. BUJDOSÓ (elhárítóan): Mért lettelek volna azok célozgatások?...

II. BUJDOSÓ (*színpadiasan csapja össze két tenyerét*): Ó, stílusformák mily véletlen összecsengése!... „Fösvények a hegyek“, és „méregkeverő“, ki rossz bort kínál — (*kétértelműen*) ez ő! Nálad pedig (?) —: „Somló, Tokaj, halljátok a panaszt: Fösvény hegyek! nekünk nem szűrtök azt. Csapláros, méregkeverő!...“ (*Éllet*) Neked is most jött meg a kedved publikum elé állni!

I. BUJDOSÓ (*iróniával*): Te ismered csaknem valamennyi költeményemet, neked hiába is szavalnék. Ezt az embert azonban — miután telebeszélte a fejemet róla mindenféleképpen — olyan istentől elrugaszkodott pogánynak fogadtam el, akit elfelejtettek a költészet keresztívze alá tartani. Gondoltam hát, nem árt egy-két illatos cseppel reá is pazarolni. (*Szünet*) Am meg lehet, hogy csalódtam... Mintha valóban ismerősként cirógatta, pofozgatta volna szavaimat. (*Élcelődve*) Vagy a bor tette, hogy magáévá fogadta őket mindjárt első hallásra?!... (*Fanyar mosoly*) Mert ez a bor csaknem olyan főfájdítóan rettenetes, mint ama hírhedt versem ihletője. Am ezúttal nincs ahová fölpanaszolni... (*Felveszi a fatönről a kulacsot, tűnődve tartja kezében, miként Hamlet a koponyacsontot. Mint aki magával gúnyolódik.*) Inni vagy nem inni?... Szomjúságban halszájka az ilyen kérdés, Mihály, torkodat kénytelen vagy tőle megszabadítani! (*Nagyot kortyol, más hangon.*) Arra kívülben most várhatnék, hogy Tokaj, Eger és Somló leghíresebb szőlőbirtokosai, honfibuszkességüktől buzdítva, bár egy akó borral megengeszteljenek. (*Társa kezébe nyomja a kulacsot.*) Te ezt még nem is kösoltad.

II. BUJDOSÓ (*pár pillanatig habozva, aztán mintha csak felforrósodott volna markában, félrehajítja a kulacsot*): Még álomport is tehetett beléje... Hogy könnyebben elbánhasanak velünk.

I. BUJDOSÓ: Rögeszméd által kezdesz felnőni a római császárok színejáväig. Soroljam őket?

(II. BUJDOSÓ *megbántottan húzódik földre, leül a fatönrre. Lábszárát masszírozza. Hosszabb szünet.*)

II. BUJDOSÓ: Kezd zsibbadni a lábam... (*Társa gúnyos vigyorát látva.*) Ha nem a szándékkal beadott méreg, de... épp elég méreg kering a vérünkben, amiatt, hogy a legnagyobb bizonytalanságban ülünk itt tétlenül... (*Kis szünet*) Jobban mondvá, a biztos kiszolgáltatottságban. (*Nem képes magába fojtani a kétely konkrétabb érveit.*) Nemcsak a vers volt ismerős előtte. De te is!

I. BUJDOSÓ: Eredj már!... Láthatott hírlapjainkban vagy valamelyik albumban az elmúlt esztendőök során elég nyílt homlokú, büszke nézésű honfiút... (*Csendesen*) Akiknek tekintetét nem szü-

kitette össze így a szenvedés. Szerencsések! Szabad hazának áldozó, halálbatárgult-szemű szegények...

II. BUJDOSÓ (*mintha érzékenyülten volna, lassan föláll, társához lép, a hajlott háthoz érinti kezét*): Epp azért, Mihály... Ha már így kellett történnie, hogy mi életben maradtunk, nem engedjük, hogy úgy pusztítsanak el, mint a patkányokat.

I. BUJDOSÓ: Hidd el, nem tudja, ki vagyok. Különbö arra célzott volna, ami kétségtelessen teheti kilétemet. A himlőnyomokra... De kisérled csak meg elfogultság nélkül felidézni azt, ahogyan viselkedett. Vagy még inkább, mit utoljára mondott, amikor visszatért. (*Megpróbálja utánozni Mészáros.*) „Meddig szándékoznak az én csűrőmben tartózkodni?“... Mi ez, ha nem a sértett gazda büszke válasza a te kihívásodra? Mit képzelsz, nem érezte-e egész idő alatt, hogy te ellenséggént kezeled?! (*Szünet*) Azt viszont én se tudom, hogy miért tért vissza.

II. BUJDOSÓ: Na látod, engem viszont korholni azt tudsz; szerinted visszaeső bűnös vagyok, aki mindenképpen megmar maga körül. Egy idő óta még téged is... Ezt az embert épp teelőttem akartam leleplezni. Mi nálad régtől fogva ingerelt, most egyenesen felbűszított. Tudhatnád, hogy literatúránk hónapban sem nézhetem soha hőszinű hiszékenységedet! (*Ismét szenvedélyel.*) Hogy mást ne mondjak: miután félig-meddig simogató kézzel húztad ki szívedből Petőfi támadó versének tövisét, elég volt annyi, hogy enyhébb stílusban válaszolt soraidra, te azon nyomban megbocsájtottál neki magadban.

I. BUJDOSÓ: Hisz ő is azon nyomban megbánta elhamarkodott cselekedetét.

II. BUJDOSÓ: De te másodszorra észre sem akartad venni az újabb szűrást.

I. BUJDOSÓ: Most mi a szándékod? Töviset eresztetni költőidbe? Nem is egybe, hanem kettőbe. Ez a jellemzőbb kritikusi bravúr.

II. BUJDOSÓ: Nem az én élcemből nyomtatottat ki így a nagyérdemű közönségnek: Azon táblabíróis hiszem, hogy mindaddig kicsiny az ember bírának, míg nagy hasa nincsen!

I. BUJDOSÓ (*élesen*): Eddig beérted azzal, ha az élők között sikerült intrikát szőnöd.

II. BUJDOSÓ: Ezt mire fel mondd?

I. BUJDOSÓ: Sándort ne bánts. Azt sem tudjuk, mi lett vele...

II. BUJDOSÓ: Ő is bujdosik valahol. Így beszéltek egyik szállásunkon, nem?!

I. BUJDOSÓ: A Pestről hozzánk eljutott levélben az állt, hogy a kozákok veszett rohamában tűnt el. Legjobb esetben fogságba került...

II. BUJDOSÓ (meggyőződés nélkül): Utunkhoz közelebb esik Erdély útőere. (Karjával átnyúlva feje fölött, bal kezével megvakarja jobb fülét.) Pestről így érkezhettek meg hozzánk e hírek...

I. BUJDOSÓ (lehajtott fővel áll a tönk mellett, néhányat lép, majd egyik szalmacsomóra roskad. Maga elé mered, mintha egy látomásról szólna): Leborotvált szakállak, tövig nyírt bajuszok, a ruhákról a sok zsinór letépve... Hová hurcolkodtok, hazafiak?!... (Rövid szünet, társához) Emlékszel-e arra a huszárcsapatra, ki Világosnál nem volt hajlandó letenni a fegyvert?... Mentek, egyik-másik a bajtársának dölve... mentek a délibáb után: „Van még sereg valahol!” Én velük átkoztam Görgeyt, Vachott vitába szállt velem, te meg felváltva csitítottál bennünket.

II. BUJDOSÓ: Kinek volt igaza?!... Délibábba kapaszkodva még senki sem aratott diadalt! Görgey bebizonyította hazafiúi erényeit, sőt, bátorságát is, kezdve azzal, amit a márciusi alkotmány védelmében cselekedett. (Rövid szünet) A többire egyelőre nincs más felelet, csak egy ország nagy némasága. Kezdem hinni, hogy erény lehet a józan ész s a fegyelem is, midőn Európa már rég nyugovóra tért, s a hanyatló nap fényénél orgyilkosok kedvükre koncolhatják fel egy nemzet legjávát.

I. BUJDOSÓ: Melegszívű szavalat ez egy hidegvérű katonáért, akihez fogható sok leselkedik most reánk kint. Tán még ugyanazt a nyelvet beszélük, mint ő.

II. BUJDOSÓ: Mint mi.

I. BUJDOSÓ: Mikor a mézsáros leüti a marhát, azt mondja mentségül: miért nem lettél püspökké?!... (Némi éllel) Úgy látszik, van aki csak akkor érzékeny az árlásra, ha úgy érzi, hogy valaki aprópénzért egyenesen az ő bőrére köt alkut.

II. BUJDOSÓ: Képzeld, meggyávuultam. Nem tagadom. Olykor annyira megremülök, oly esendőnek és kicsinynek érzem magam, hogy Görgeyt sújtó, mítoszteremtő, súlyos átkaid megriasztanak... Miért nem kéred számon a vakmerőséget a kormány tagjaitól, kik idegen földre menekültek, még a végső ágyúszó előtt?!... Vagy éppen Kossuth-tól?!... Jusson eszedbe Vachotték hasonlata: mi ér többet, egy önérzetes szöcske, vagy tesztem fel, egy óvatos szarvasbogár?

I. BUJDOSÓ (nagyobb hallgatás után): Vesztesek szerencsétlensége ez. A keltetnél ingerültebbek vagyunk, és igazságtalanok a legjobb hazafiak s legjobb barátaink iránt is.

II. BUJDOSÓ (megcsendesedve): Ez nekem szól. Megint büntetni akarsz.

I. BUJDOSÓ: Saját magadat bünteted azért, hogy elmarasztaló szavaid ellen fordulnak. Ha Kossuth önérzetes szöcske volt, te méltó szöcske-tanítványnak bizonyultál. Kossuth Hírlapját szerkesztetted fél éven át, kevesen tudunk róla. S most mégis remegned kell, jobban, mint akár nekem. Mivel a buzgó tanítvány szöcskemesterét is képes volt túljátszani hiúságban... Ki kért rá, hogy közhírré tedd a lapban, hogy (megjátszott pátosszal): Kossuth Lajos miniszter tulajdonos ugyan, de nem szerkesztője a lapnak, így hát nincsen előzetes tudomása a cikkek tartalmáról, következésképpen semminemű felelősség nem terheli!... A lap egész felelőssége téged illet. Téged, Bajza Józsefet.

II. BUJDOSÓ (lehagoltan veti magát a szalmacsomóra. Későre): Nem én voltam az egyetlen, ki lázas reményekkel telítődött... Te magad eleget emésztőtél, sokáig nem tudtál dönteni Deák aggodalmas hallgatása és Perczel Mór heves önbizalma között. Egy miniszter meg egy ellenzéki szónok zajongott körülötted, s te, aki haligatagabb és bölcsőbb voltál mindig, mint... mint mit is mondjak...

I. BUJDOSÓ: Mint egy bölény.

II. BUJDOSÓ: Nem, inkább csodaszarvas...

I. BUJDOSÓ (íroniával): Így még bánatosabban fog hangzani, mit mondani akarsz.

II. BUJDOSÓ: Ne feledd, a képviselőház egyetlen ülésén sem szóaltál fel, sem Pesten, sem Debrecenben, sem Szegeden...

I. BUJDOSÓ: Útél volna csak ott a debreceni kollégium ima-termében, hol a honnaki képviselői szorongtak, és marták egymást örökösen! Vagy pontosabban fogalmazva: örökleves!

II. BUJDOSÓ: Ennek dacára elfogadtad a kegyelmi szék bírói tisztségét.

I. BUJDOSÓ: A kegyelmi törvényszéknek egyetlen ülése volt, az is felmentéssel zárult.

II. BUJDOSÓ: Mindegy, elfogadtad a mai szemmel nézve kényes megbízatást. És most itt vagy velem.

I. BUJDOSÓ: Ha itt vagyok, nem azért vagyok 'itt. S ott sem azért váltam hivatalt, gondolhatod, hogy hírnevemet gyarapítsam. Úgy éreztem, el kell fogadnom, hogy ezúttal nehogy az ellenkező oldalon szaporodjanak az igazságtalanságok; nem felelhettem egy pillanatig sem, hogy a franciáknál a fanatizmus ölte meg a győztes forradalmat, a guillotine-ná elesült terror. (Rövid szünet, szinte alázattal.) Úgy látszik, nem születtem igaz forradalmárnak... Szélid reformer-lelkem mégis eleven seb a történetek után.

II. BUJDOSÓ: Akárhogy is fontolgatjuk a dolgot, a bírói tisztség mindkét esetben veszélybe sodort volna. Ha tovább tart Kossuthék forradalma, aligha nézték volna el neked a túlzott ember-szeretetet. Így viszont a bécsi udvar talpnyalói kérhetik számon tőled azt: hogy mertél fölségi jogot gyakorolni!

I. BUJDOSÓ: Úgy hát mindenképpen vesztesre voltam ítélve... De nemcsak én. Kossuth forradalma is. *(Rendkívül csendesen)* Ha egyáltalán az övének lehet nevezni...

II. BUJDOSÓ *(átható pillantással tekint társára)*: Neked is többször megfordult már a fejedben bizonyára... Azóta!... A menekülés óta. Egy ideig nem volt bátorságom végiggondolni, valósággal büntudatot éreztem... Pedig nem engem repített a négy ló... Idegenbe...

I. BUJDOSÓ: Miről beszélsz?

II. BUJDOSÓ: Az aradi vár deszka hídján négylovas hintó hajtott előnkbe. Majdhogynem feldőttötte a rozszant szerkezet, amelyikkel aztán kidöcögünk a simánci útra.

I. BUJDOSÓ *(szinte suttozva, mereven néz egy pontra)*: Alig tudtam megkapaszkodni a szekér hátuljába...

II. BUJDOSÓ: A kalapod az árokba repült...

I. BUJDOSÓ: Akkor még féltettem a portól...

II. BUJDOSÓ: Azért... neked is alkalmad volt látni...

I. BUJDOSÓ: Mit? A hintót?

II. BUJDOSÓ: Lehúzott ernyője volt.

I. BUJDOSÓ: Láttam.

II. BUJDOSÓ: S azt is, aki benne ült... *(I. BUJDOSÓ nem válaszol.)* Orfeusz lehetett oly sápadt, midőn leszállt az alvilágba.

I. BUJDOSÓ: Pedig ezúttal ellenségei sem tételezhették fel róla, hogy titokban krétát evett, hisz nem készült újabb díszbeszédre.

II. BUJDOSÓ: Szóval te is láttad? *(I. BUJDOSÓ későre bólint)*. Akkor merem először végiggondolni az egészet, amikor elváltunk attól a délibábot kergető huszárcsapattól.

I. BUJDOSÓ: Ők, szerencsére, nem látták menekülni. Szerencsére a legtöbbje nem ezt látta benne.

II. BUJDOSÓ: A másik hintós menetet annál többen látták. Utólag felidézve, az még félelmetesebbnek tűnhet. Az ünnepélyes díszmenet Pest utcáin, miközben...

I. BUJDOSÓ *(kedvetlenül)*: Elég.

II. BUJDOSÓ: Az ékszerekkel földíszített Kossuthné a nádor páholyában...

I. BUJDOSÓ: Úgy hát te is megbámultad.

II. BUJDOSÓ *(bólint)*: S a katonai rangokkal kitüntetett öt-hatéves Kossuth-csemeték.

I. BUJDOSÓ: Hová akarsz kilyukadni?

II. BUJDOSÓ: Csak éppen eszembe jut közben ez a csűr meg amit tegnap lefekvéskor felpanaszoltál. Hogy nyomja agyadat az alacsony mennyezet.

I. BUJDOSÓ *(szárazon)*: Nemcsak az enyémet nyomja. Nemcsak a miénket.

II. BUJDOSÓ: Kossuth most Törökországban vagy tán Párizsban tündököl bá-natos tekintetével.

I. BUJDOSÓ *(rövid szünet után)*: Ez ma a hányadik?

II. BUJDOSÓ: Micsoda?!

I. BUJDOSÓ: Marás.

II. BUJDOSÓ *(felelemelkedik a szalmáról)*: Miért? Nem tartom bűnnek elképzelni, hogy valahol külföldön most mennyivel könnyebben, szabadabban vehetni lélegzetet. Nem tapadna az ember homlokára, miként az ökörnyal, a véraláfutásos ég... Itthon mi vár? Börtön. Van akit akasztófa. Nincs is, barátom, nyomorultabb teremtménye a Földnek, mint e nép! Ki tudja, meddig úgy vezetik majd megint, akár a vakot.

I. BUJDOSÓ: S akit nagy fényesség közepette vakítottak meg, annak kétségbe-ejtőbb a veszteség, mint a vakon születettnek.

II. BUJDOSÓ: „Libertas humani!... A Genfi-tóig s a Bált-partig menni! Utazni, keresztül *(séta közben széttárja két karját, behunyja szemét)* Németországon, Tirolon, Svájcban, Olasz- és Franciaországon... Ha ezt szabad lehetne csak remélni is.” *(Kézét beleveri a csűr oldalába.)* Mily fiatal is voltam, midőn ezeket írtam Toldy Ferencnek!

I. BUJDOSÓ: Most végigjárni ama helyeket, számomra tán nagyobb kín volna, mint a bujdosás.

II. BUJDOSÓ *(mintha csak tűnődne)*: A nagyvilágon e kívül nincsen...?

I. BUJDOSÓ *(parancsolóan vág közbe)*: Nincs.

II. BUJDOSÓ *(suttozva)*: Itt élned...

I. BUJDOSÓ *(keményen)*: ...hálnod kell.

II. BUJDOSÓ *(pillanatnyi döbbenet után hisztériás sirásban tör ki)*: De én itt megszibbadok a félelemtől! *(Öklével a lábát veri.)* Alulról indult el a zsibbadás, ám érzem, hogy uralma alá sorvaszt, megbénítja a nyelvemet is.

I. BUJDOSÓ *(feláll, társa mellé lép, kezével átfogja csuklóját)*: Téged a hideg ráz, innod kell egy kortyot legalább. *(Felveszi a kulacsot, megitatja.)* Most pedig dőlj le, én meg betakarlak. Adom magamról is a köpenyt.

II. BUJDOSÓ *(megragadja társa kezét)*: Nem, nincs olyan nagy bajom.

Most... most még bírom lábon. *(Szinte könyörögve)* Éppen ezért kell most megszöknünk innen, mielőtt leverne a betegség. Mielőtt késő volna!

I. BUJDOSÓ: Ki elől akarsz szökni... és ismét hová?

II. BUJDOSÓ *(gyorsan)*: Egyetértek veled mindabban, amit ezzel az emberrel és velem kapcsolatban mondtál. Én valóban megsértettem, valósággal kihívtam magunk ellen a haragját. Most azonban már nincs más lehetőség, mint elmene-külni innen. Minél előbb!... Mielőtt még bosszút állhatna. Az teljesen mindegy, hogy miért sűg be. Pénzért vagy bosszú-ból.

I. BUJDOSÓ: Elegendő volt a földönfu-tásból. Mit rettegjek...?!

II. BUJDOSÓ *(bántóan)*: A múltkor, midőn a nagykarolyiak fáklýászenével akartak fogadni, megtudván, hogy váro-sukba érkezél, a múltkoriban nem voltál ilyen bátor! Egykettő elosontunk előlük egy néptelen tanyára.

I. BUJDOSÓ: Nem tagadom, megta-nultam lapulni, óvni életemet, mint any-nian. Te tudod legjobban, ki ezekben a hónapokban végig velem voltál... Van-nak helyzetek, amikor... amikor az em-ber fél a bűnösök elé vinni ártatlanságát. Ez olykor még a jövőd hősökkel is megesik. *(Hangja megkeményedik.)* De áll a fordítottja is. Olykor a legalázato-sabb lelket is képes felrobbantani a ben-ne felgyülemlett szörnyűség és nélkülö-zés, mielőtt megkövesednék benne az ér-zés... De miért ne folytathatnám szá-modra ismerős szavakkal: „A népeknek valamint az egyes embereknek van szé-gyenök és becsületük...”

II. BUJDOSÓ: Az én gondolataim fegy-verét fordítod gyávaságom ellen. Mielőtt azonban végképp leteritenél, kérдем tő-le: láttál-e farkatlan gyíkot?... Ha meg-csonkítják, a gyíknak újból kinő a farka, igaz? Mégis irtózik a legkisebb csonku-lástól, s gyáván menekül minden veszély elől. Mert mindannyiszor fejét is érheti a veszedelem. Az pedig neki sem nő újra. Ebben hasonlítunk. No, most gondold el, mekkora csonkítást viselt el a nép ez alatt a néhány hónap alatt?... Felmet-szették a hasát, kifolyatták onnan a bele-keket, lenyisszantották a végtagjait. A fej is csupa vágás, csonkítás, estétől reggelig nincs ideje megalvadni rajta a remény-ségnek. De addig talán mégsem folyik el egészen, amíg a fej él. S élne kell az el-csukló fejnek!... Megérted, mire gon-dolok?! Nem is magunkra, hanem csak Rád, Mihály. *(Megindul a csűr kijárata felé.)*

I. BUJDOSÓ: A bizonytalan biztonsá-gból a biztos bizonytalanba... Ragasz-kodsz mindenképp a rögeszmédhez?

(Lódobogás hallatszik messziről. II. BUJDOSÓ az ajtóréshöz hajol, kiles. A paták zeja mind erőteljesebb; ezúttal in-kább kocogás, mintha a faluban csende-sült volna az iram.)

II. BUJDOSÓ *(marokra fogja a vasvil-lát)*: Hallod? Itt vannak... Ez nem tréfa.

I. BUJDOSÓ *(az ajtóhoz siet, kinéz)*: Látszani nem látszik senki.

II. BUJDOSÓ: Pedig egy kőhajításnyira lehetnek... *(Nyersen)* Nem jöttél, mikor mondtam!

I. BUJDOSÓ: Most jó kezekben len-nénk!... Még be sem sötétedett becsü-letesen.

II. BUJDOSÓ: Gyere! *(Megindul a csűr belseje felé.)*

I. BUJDOSÓ: Mit akarsz?

II. BUJDOSÓ: Szedjük a cökmókot a szalmából... Biztosan pandúrok. Bujká-lókra vadásznak.

I. BUJDOSÓ *(még egyszer kiles)*: Jön a mészáros.

II. BUJDOSÓ *(szökdelve siet az ajtó-hoz)*: Ne engedjük be.

I. BUJDOSÓ: Felpakolva jön, láthatad, nem fegyveresen.

II. BUJDOSÓ: S ahhoz mit szólsz, hogy elhallgattak a lópaták?! Itt vagy vala-melyik szomszédban. Nem messzebb.

I. BUJDOSÓ: Épp azért. Húzd félre hamar a reteszt.

II. BUJDOSÓ *(nem mozdul, majd he-vesen rántja el társ kezét)*: Visszafor-dult... A gazember!

I. BUJDOSÓ: Miket beszélsz...?!

II. BUJDOSÓ: A kerítéshez megy... *(Rövid szünet)* Most egy paraszt kinézé-sével sugdolózik.

I. BUJDOSÓ *(aggodalmasan)*: Kezé-ben a kulcs s az ennivaló...

II. BUJDOSÓ: Gyertya is van nála. Jön!... Nem, előbb lehajol, mert elejtett valamit. Az a paraszt hogy iszkol! Bizto-san azt küldte, hogy szóljon a pandúrok-nak. *(Keserűen)* Közben ő gyertyát gyűjt itt nekünk, s megítat, hogy vigadjunk. S mire jönnek a pandúrok, ő már béna asszonyának olvas fel a Szentírásból. Nem minden Judás szereti vállalni a nyíl-vános főszerepet...

I. BUJDOSÓ: Ha megteszi, rémületé-ben teszi, mivel kitudódott... vagy most meglátták, és...

II. BUJDOSÓ: Mindegy. Nincs már idő. *(Parancsolóan)* Azt fogod tenni, amit mondok. Nem akarom a hisztériáságod miatt még egyszer kockáztatni az éle-tünket!

I. BUJDOSÓ: Mit akarsz...?

II. BUJDOSÓ *(kezébe nyomja a vasvil-lát)*: Ezt, mikor intek, reá fogod.

(MÉSZÁROS tűnik fel a csűr bejáratá-nál. Az ajtón felhangzik a megbeszélt jel.)

II. BUJDOSÓ (*kiszól*): Máris nyitjuk. (*Társára pillant.*)

I. BUJDOSÓ (*elhajítja a vasvillát*): Nem hiszem, hogy idáig sülyedtünk!...

II. BUJDOSÓ (*fojtottan*): Csak ha áruló!... Jogos önvédelemből! Gondolj Laurára. (*Az előbbinél erősebb kopogtatás. Felveszi a villát, s bémultan álló társa hóna alá erőszakolja.*) Fogd csak... minden eshetőségre. (*A kijáráshoz oson.*)

I. BUJDOSÓ: Te mit szándékszol...

II. BUJDOSÓ: Pssz... (*Megrántja a reteszt, s a csűr oldalához lapul. A lassú sötétedésben már csak az alakok körvonalai látszik tisztán. MÉSZÁROS lép be, felpakolva; bizonytalanul jön beljebb a sötétben.*)

MÉSZÁROS: Itt vannak?

(II. BUJDOSÓ hirtelen elgáncsolja. Váratlanul érte a támadás — elvágódik; II. BUJDOSÓ ráveti magát, villámgyorsan lefogja két karját, majd ráhasal a kövér emberre. MÉSZÁROS kézzel, lábbal kapálózik, s kiabál.)

MÉSZÁROS: Segítség!... Ki jön segíteni!...

II. BUJDOSÓ (*társához, kétségbeesetten*): Hallgattad el... Fogd rá a vasvillát, másképp nem hallgat.

(I. BUJDOSÓ az ajtóhoz megy, behúzza, de ijedtében elejti a villát. Nagy későre, ügyetlenkedve veszi ismét kézbe. Ezalatt):

MÉSZÁROS (*lihegve*): Ne hallgassa meg... (*Hangosan*) Jaj, az egyik lábam! Biztosan el is tört...

I. BUJDOSÓ (*kezében a villával, habozik*): Hátha mégis ártatlan...!

II. BUJDOSÓ (*fancitlikusan*): Ez?! (*Megpróbálja hátracsavarni Mészáros kezét.*) Mit mondtál a pandúroknak, te!

MÉSZÁROS: Jaj!... Nem is láttam őket...

II. BUJDOSÓ: Hazug bérenc!

MÉSZÁROS: Így hálálják meg az urak... (*Bal kezét sikerül kiszabadítania, könyökével hasba veri II. Bujdosót, majd a zsebéhez kap.*)

II. BUJDOSÓ (*ő csap le először a zsebből kicsúszó késre. Szinte sírva*): Ha kiáltasz, beléd ereszttem. (*Kezében remeg a kés.*)

MÉSZÁROS (*sóhajtásnyi erővel*): Segítség... (*Keményebben*) Itt a fiam, és...

II. BUJDOSÓ: Szóval megjött. Vele egyezkedtetek a kerítésnél?!

(MÉSZÁROS még nem mondott le a küzdelemről, nyakát, fejét emelgeti, megkísérél féloldalra fordulni.)

I. BUJDOSÓ (*tehetetlenségéből fölocsúdvá*): Most már igazán futnunk kell.

II. BUJDOSÓ: Várj, nehogy a kintiek keze közé szaladjunk... (*Mészároshoz.*) Az volt a fiad, felelj?!... És ne rángasd a nyakadat. Ne mozdulj, mert...! (*Mészáros orra elé tolja a kést.*)

MÉSZÁROS: Itt vannak a pandúrok...

II. BUJDOSÓ: Tudjuk. (*Izgatottan*) S a fiad?... Gyorsabban!

MÉSZÁROS: Ó... (*II. BUJDOSÓ a nyakához érinti a kést.*) Ő is velük van.

I. BUJDOSÓ: De hát nem osztrákok?...!

MÉSZÁROS: Tudhassák, hogy' van mostan... Béoltóztették...

II. BUJDOSÓ: Hogy bujdosókra vadásszon, mi?!

MÉSZÁROS: Amire parancsolják.

I. BUJDOSÓ (*keserűen, gúnyos hanglétessel*): „Csak sást nemzenek a sasok, S nem szül gyáva nyulat Núbia párdúca...”

II. BUJDOSÓ (*fogai közt szűrve a szavakat*): A jó öreg, hiszékeny Berzsenyi... (*Emelt hangon*) Na, fogod már azt a vasvillát?! Nem bírok vele. Azt akarja, hogy bele...

MÉSZÁROS (*közbekiált, I. Bujdosóra meresztve szemét*): Mondja, hogy ereszen már el, különben nem állok magamér' jót!... Én nem ártottam senkinek...

II. BUJDOSÓ: Azt elvégzi más helyetted. Te...! (*Társához*) Szedd össze a holmit! De le ne tedd kezedből a villát.

(I. BUJDOSÓ útításkát húz elő a szalmából, két könyvet hajít beléje, köpenye alá a vállára akasztja a táskát, felteszi gyűrt kalapját, társához lép, a másik kalapot az ő fejébe csapja, majd Mészáros felé biccent fejével.)

I. BUJDOSÓ: Mit akarsz még tőle?... Ereszd el, s gyereünk.

II. BUJDOSÓ (*mindjobban erőt vesz rajta a félelem*): Csak úgy eresszem el?!... Hátha van nála még kés, vagy éppen fegyver.

MÉSZÁROS (*kezdi magát biztonságban érezni*): Kikutathatnak.

II. BUJDOSÓ (*idegesen*): Kint örködik a fiad. Meg a többiek, mi!... Várják, hogy gyertyát gyújts... várják a jelet...!

MÉSZÁROS: Én nem mondtam a fiamnak magukról semmit. Jóformán nem is érkeztem vele beszélni.

I. BUJDOSÓ (*megfogja társa vállát*): Gyere már. A fia, ha nem is szólt neki rólunk, mindjárt keresni fogja.

II. BUJDOSÓ (*Mészáros*hoz): Az a paraszt... az látta, hogy felpakolva jössz ide!... Vele mit beszéltél?

MÉSZÁROS: Az látott már jönni más-kor is...

I. BUJDOSÓ (*társához*): Lásd, nem egy emberen múlik. (*Megindul*)

II. BUJDOSÓ: Botunk is volt. Kellhet még!

(I. BUJDOSÓ visszafordul, megkeresi a botot. II. BUJDOSÓ felemelkedik, kezében a késsel. MÉSZÁROS, ahogy kiszabadult a kezek, lábak szorításából, fel-

szökik, és fél lábára sántikálva, szaladni kezd az ajtó felé.)

II. BUJDOSÓ (rémülten): Fogd rá a villát!... Megszökik! (Közben kirántja társa kezéből a vasvillát, Mészáros a csűr oldalához szorítja. Kifulladásra.) El ne mozdulj abból a helyből... Mit akarsz tőlünk?!... (Sírással küszködve) Mit ártottunk mi nektek?!... (Kifelé hátrál.)

MESZÁROS (félreérti; megdöbbenve): Még kérdi.

I. BUJDOSÓ (kezében bottal halad el mellette, már nem siet szabadulni a csűrből. Az ajtóból, csendesen): Mondja meg őszintén, megfordult-e az agyában...? Ha nem is volt rá képes...

MESZÁROS: (lesüti tekintetét) Kinek mi nem fordul meg a fejében a mai világban?!...

(A két bujdosó kilép a csűrből a holdfénybe; II. BUJDOSÓ sietve zárja be a csűr ajtaját, többször is próbálja rányomni a reteszt.)

I. BUJDOSÓ (körülnéz a sűrűsödő estben): S most merre?!

II. BUJDOSÓ (izgatottan): Ez a retesz könnyen elfordulhat. Feszítsük neki az ajtnak a vasvillát. (Földbe szúrja a villát, s a nyél végét beszorítja két deszka közé.) A dombra, a nyíres felé!... Egy erdészlakban tán tovább ellehetünk. (A csűr falához simulva megindul jobbra.)

I. BUJDOSÓ (nemet int fejével): Enninnen már csak Pestre megyek, druzsám. Haza!

II. BUJDOSÓ (megtorpan): A bujdosót, ki oda lábát betesz, Olmütz vagy Kufstein börtönei várják... S a te agyadat ráadásul nyomni szokta az alacsony mennyezet.

I. BUJDOSÓ (miközben kezében írónal a csűr ajtajához lép, és három szót ír fel rá sebesen): De most belülről nyomja, valami egyéb... (Megindul idegesen várakozó társa felé, de még sokáig nem veszi le tekintetét a csűrről, mintha keresztül akarna látni rajta.) Bár gondolt rá, mégsem hiszem, hogy megtette volna.

(Lassú függöny)

Epilógus helyett

(Talán nem is hangszórónak való szöveg, csupán utolsó megjegyzés, utasítás — nemcsak a rendezőnek és a színészeknek:

Megrokkannya érkezett vissza az aggastyánná öszült Költő és idegbeteg társa a bujdosásból. S a folytatás?!...

Egyiküknek az alacsony nyéki hajléknál is jobban „nyomták agyát” az alacsony-erkölcsű évek, a másik a teljes örületbe menekült.

Öt év alatt két korahalál, és csupán három vers — virrasztásnak szánt, nem ünneplésnek.)

II. BUJDOSÓ: Miért ne. Pénzért, a fiáért... vagy egyszerűen csak gyávaságból.

I. BUJDOSÓ (nyomatékkal): Csak?!... Nincs önmagára, nincs önmagáért való gyávaság. Nem lehetnek mindenütt árulók.

II. BUJDOSÓ: Mérget vehetsz rá. Minden második hazánkfia osztrákot szolgál.

I. BUJDOSÓ: Ha hinném, amit mondasz, nem menekültem volna most innen. Sehonnán sem... Ha nincs kiért?!... (Vissamegy a csűrajtóhoz, és még egy szót kanyarít a többi alá.) Nincsen kiért!... Mégis (szünet): miért?... Ki mondja meg... (Csüggedten követi társát.)

(MESZÁROS, mihelyt magára maradt bent, a csűr ajtajának dőlve hallgatózott. Most egy ideig még csendben fülel, aztán nekifeszíti vállát az ajtnak. Látván, hogy így sem boldogul vele, egy küllővel kiüti a két deszka közé szorított villanyelet, majd néhány lépést hátrál, és nekiszalad az ajtnak. Második próbálkozására a retesz enged. Kilép a csűrből, körülnéz, előbb a ház irányába tesz pár lépést futva, majd visszatér a csűr elé, felkapja a vasvillát, a menekülők után kémlel. Dühösen csapja földbe a villát. Amint forgatja fejét, az ajtóra rótt íráson akad meg a tekintete. Egész közel lép a csűr-höz, nézi, böngészi a betűket, nagy későre iskolás módra, szótagolva, fonetikusán olvasni kezdi a feliratot.)

MESZÁROS (félhangosan): Nos pat-ri-am fu-gi-mus... (Rövid szünet) Vő-rös-mar-ty. (Egy nagyon mélyet szuszog, ámulattal.) Vörösmarty!... (Szünet) Hogy is nem jöttem reá (gyors kereszteset vet) egészen?... Túl gyámoltalannak látszott. Tán, ha büszkébb lett vóna a tekintete... (A földbe állított vasvillára támaszkodik, elgondolkodva simít végig a bütykös nyelen.)

TALÁLKOZÁSOK JESZENYINNEL

Születésének nyolcvanadik, halálának ötvenedik évfordulóján kortársak emlékeinek felelevenítésével idézzük a legendás híró szovjet-orosz költő alakját. Natalja Vasziljevna Tolsztaja-Krangyjevszkaja (1889—1963), Alekszej Tolsztoj felesége maga is költő; a második visszaemlékezés íróját, Avgusztja Leonyidovna, Miklasevszkáját, a jeles színésznőt — mint a szövegből is kiviláglik — közvetlenebb kapcsolat fűzte Jeszenyinhez. A biográfiai érdekességeken túl azonban mindkét írás egyúttal kortörténeti dokumentum.

N. V. TOLSZTAJA-KRANGYIJEVSZKAJA JESZENYIN ÉS ISADORA DUNCAN

— Vendégeink vannak az ebédlőben — mondta Tolsztoj, ahogy beszólt a szobámba —, Klujev idehozta Jeszenyint. Gyere ki, ismerkedjete meg. Elég érdekes ember.

Kimentem az ebédlőbe. A költők éppen teáztak. A zekés, félrefésült hajú, nőies vállú Klujev olyan volt, mint egy jósa-gos, hájas egyházi előljáró. Az, ahogyan a teáscsésze után nyúlt, nagybőjt-re emlékeztetett. Eltolta a sonkát és a vaját. „Paposan“ itta a teát, almát aprított bele. Miután kiitta, felfordította a csészét, és hozzáértő szemmel vizsgálta a porcelán minőségét, aztán keresztet vetett Szárján tanulmányára, s éneklő hangon egészen jó verseket olvasott nekünk. He-lyenként azonban túl sok tájszót használt. Meglepődve néztem kifestett, hosszú körmét a kisujján. A második vendég kamaszhoz hasonlított, szerényen köhé-cselt. Kék oldalgombos orosz inget viselt, lenszínű hajából egy tincs a homlokába hullott, első pillantásra gyári munkásnak vagy mesterembernek látszott. Ő volt Je-szenyin. Az asztalon a vázában fűzfá-barka állott. Jeszenyin kezébe vett egy sötétvörös ágat.

— Micsoda egerek vannak a vesszőn — szólalt meg hirtelen, és elmosolyo-dott.

Megtetszett nekem az, *ahogyan* mon-dta, a pajkos szemében felcsillanó humor, egész lényét megszerettem. Rájöttem arra, hogy szerény külseje valami külön-legest, szokatlant takar.

Olvasta sorra a verseit, s közben ujjai-val a fűzfavesszőt forgatta. Azon az es-tén elég sokat olvasott. Hatalmukba ke-rítettek a versek, s nem tudom, hogyan történhetett, hálám jeléül homlokon csó-koltam, éppen a homlokába hulló tin-cset. A többiek elnevették magukat. Az előszobában, a kézfogás után gyereke-sen megrázva a kezem, Jeszenyin így szólt:

— Még eljövök magához, jó-e?

— Jöjjön — válaszoltam neki.

De többet nem járt nálunk.

Ez 1917 tavaszán történt, Moszkvában, és csak öt év múlva találkoztunk újra, Berlinben, a Kurfürstendamm járdáján.

Jeszenyin szmokingban volt, cilindere tarkójára tolva, gomblyukában krizan-tém. A világhírű, testes Isadora Duncan ott lépkedett mellette, kifestett arccal, brokát szoknyájával az aszfaltot söpörve. A szél meg-meglibbentette lilavörös ha-ját. A járókelők félrehúzódtak előlük.

— Jeszenyin! — kiáltottam neki.

Először nem ismert meg. De aztán hoz-zámfutott, megfogta a kezem, és így kiál-tott fel:

— Ju! te... Micsoda találkozás! Si-dora, nézd csak, ki ez...

— Qui est ce? — kérdezte Isadora. Rám csak futó pillantást vetett lila sze-mével, figyelmét Nyikitára fordította, akit kézenfogva veztettem.

Sokáig, mereven, mintegy rémülettel nézte ötéves fiamat, és a szeme, mintha atropint cseppentettek volna bele, egyre

tágult, mind nagyobb lett, s megtelt könnyel.

— Sidora! — rángatta Jeszenyin. — Sidora, mi van veled?

— Oh! — nyögte ki végül, anélkül, hogy levette volna a szemét Nyikitáról. — Oh, oh! — És letérdelt előtte, egyenest az aszfaltra.

A megrémült Nyikita úgy nézett rá, mint valami farkaskölyök. De én mindennel tisztában voltam. Megpróbáltam felemelni a fájdalomtól tehetetlen Duncant. Jeszenyin is segített. A kíváncsiak körülvettek minket. Isadora végre felállt, félretolt engem és Jeszenyint, s fejére borítva sálját, elindult az utcán, anélkül, hogy megfordult volna, csak ment vakon előre — Szophoklész tragédiájának alakja; Jeszenyin zavartan futott utána furcsa cilinderében.

— Sidora — kiáltotta —, várj meg! Sidora, mi van veled?

Nyikita, belefúrva magát az ölembe, keservesen sírt.

Tudtam Isadora Duncan tragédiájáról. Gyermekei, kisfia és leánykája jó néhány évvel ezelőtt Párizsban autószerencsétlenségben meghaltak. Egy esős napon a nevelőnő társaságában autóval mentek át a Szajrán. A hídon a sofőr fékezett, az autó megcsúszott a sikos burkolaton, és a korláton keresztül a folyóba zuhant. Senki sem maradt életben.

A kisfiú, Raymond, Isadora kedvence volt. Képe az angol Pears' szappan reklámaként az egész világon ismeretes. A világosszöke kopasz csecsemő szappanhabban úszva, mosolyog. Mondták, hogy hasonlított Nyikitára, de hogy mennyire, azt csak Isadora tudhatta. És szegény megtudta.

Ebben az évben Gorkij Berlinben lakott.

— Hívjátok meg Jeszenyint — mondta egyszer —, kíváncsi vagyok erre az emberre.

Úgy döntöttünk, hogy itt reggelizünk a Fischer-penzióban, ahol két nagy bútorozott szobát béreltünk ki. A Kurfürstendammra néző erkélyes sarokban megterítettünk egy hosszú asztalt. Meghívtuk Isadorát, Jeszenyint és Gorkijt.

Megérkezett Isadora, egy rakás hamuszínű sállal magán, s a vállán átdobott finom selyemszövet úgy lengedett, mint valami zászló. Most nyugodt volt, fáradtnak látszott. Ezúttal kevesebb festéket kent női bájjal teli hervadó arcára, mely az egykori Duncant idézte. Engem, mint a reggeli háziasszonyát, három dolog nyugtalanított.

Az első — nehogy kiszaladjon Nyikita a szomszéd szobából, ahová egész napra elrejtettem. A második — ha Jeszenyin és Gorkij egymás mellé ülnek, ez feszélyezni fogja őket a beszélgetésben.

Jeszenyin úgy félt, mint valami kisfiú. Gorkij kezdte szemügyre venni. Harmadszor a reggeli gazdája nyugtalanított, véletlenül vodkát töltött Isadora poharába (Duncan nem szerette pálinkáspohárból inni).

— Orosz forradalomér! — kiáltotta Isadora, Alekszej Makszimovics felé nyújtva poharát. — Écouter, Gorki! Én fog táncolni seulement orosz forradalom. C'est beau, az orosz forradalom!

Alekszej Makszimovics koccintott vele, és elkomorult. Láttam, hogy nem élvezi. Bajszát megtörölve, hozzám hajolt, és ezt súgta:

— Ez az idős hölgy agyba-főbe dicséri a forradalmat, mint színházbarát a jól sikerült premiért. Nincs ennek semmi értelme.

Egy darabig hallgatott, majd így szólt: — De azért okos, tehetséges szeme van.

Elég zajosan telt el a reggeli. A kávé után, ahogy felálltunk az asztal mellől, Gorkij megkérte Jeszenyint, olvassa fel a legújabb verseit.

Jeszenyin jól olvasott, de talán túlságosan izgult. (Szomorúan emlékszem vissza a Molcsanovka utcai moszkvai estére.) Láttam, Gorkijnak tetszetek a versek.

Beszédbe elegyedtek. Izgalommal néztem őket, amint ott álltak az ablakfülkénél. Mennyire másak voltak! Az egyik — edzetten, céltudatosan haladt előre, s a másik — ment, mint a vak, tapogatózva, botladozva — nyugtalanul és szerencsétlenül.

Később beállított Kuszikov, a költő, cserkeszruhában, gitárral a kezében. Sen-

ki sem hívta, de ő árnyként követte egész Berlinben Jeszenyint.

Isadora táncolni akart. Ledobta magáról a sálak nagy részét, kettőt a mellén hagyott, egyet a hasán, s a vöröset — meztelen karjára tekerte, mint valami zászlót, és a magasba kapva térdét, fejét hátraszegve, körbeszaladta a szobát. Kuszikov gitárján az Internacionálét pengette. Kezével egy képzeletbeli csörgődobot csapkodott, forgott a szobában az elnehezült, mámoros menád. A nézők a falhoz húzódtak. Jeszenyin lehorgaszott a fejét, mintha valamilyen hibás lett volna. Nehezemre esett. Micsoda művészet volt a tizenöt évvel ezelőtti petersburgi tánca! Az isteni Isadora! Miért állt bosszút az idő ezen a zseniális és ostoba nőn?

Úgy döntöttünk, hogy ezt a napot valahol a szabad levegőn fejezzük be. Valaki a Luna-Parkot ajánlotta. Mondták, Berlinben különösen jó.

Vasárnap este volt, s az őrzítő unalom a szemléltevé emberek tömegét kivitte az utcákra. Le s fel jártak a jólétük zászlójának látszó Sonntagskleidjukban, új, ritkán használt esernyővel és kesztyűben, tekintélyes sétabottal, szivarozva, táskával, kegyetlenül elegáns cipőben, vasárnapi keménykalapban. Az üzletkirakatok vaszsaluit leengedték, s ettől a város még tágasabbnak, még tisztábbnak tetszett.

A Luna-Park vendéglőjének kisasztalánál pezsgőspohárral a kezében, fáradtan üldögélt Isadora, s megvetést kifejező szemmel és méltóságáteljes unalommal nézett el az emberek feje fölött, mint ahogy az ausztráliai puma figyel a ketrecéből a megunt szájatátók tömegét. Körülöttünk a német bürgerek hagyományos vasárnapi sörüket itták. A vendéglő dzsessz-zenekarának trombitája éles-szomorúan sírdogált az esti ég felé. A sziklákon csörömpöltek a csillék, és a kipróbált szakadékokba zúdították a sipító emberek. Jeszenyin Kuszikovval az optikai tükör előtt bohóckodott. Ebben a görbe tükörben az ember hol gömbnek, hol hosszú, szomorú kukacnak látszott. Ott zúgott mellette a „vastenger“, hullám alakú vasszalagok görgették a kerekeken forgó vascsónakokat. Kétségtelenül, valami sötét embergyűlölő lázálma eszelte ki ezt a vasutamatványt, Berlin büszkeségét. A kert másik sarkában olyan vesztűl forgott egy színes lámpákkal teleagatott cimer, hogy belefájdult az ember szeme. A furcsa szadizmus rányomta bélyegét a szórakozások zömére. Láttam, mindez nem nagyon érdekli Gorkijt. A tömegből többen felismerték, és a kíváncsiak úgy követték, mint valami új mutatványt. Elbúcsúzott tőlünk, s aztán hazament.

Az este nem ért véget szerencsésen. Nyomott hangulatba kerültünk, a vendéglő egyre üresedett. Isadora szörnyen unatkozott. Jeszenyin részeg volt, a botrány határán filozofált. Valami kellemetlenül érintette és felkavarta a Gorkijjal való találkozásokor.

— Na ésők, a nagyokosak! — könnyített a lelkén, miközben Kuszikovval koccintott. — Mit mondott Puskin? „A költészet, bocsánat, uraim, kissé ostoba dolog!“ Őcsém, a költészet nem szereti az okos embereket. „Tanulmányozzuk Európát!“ — idézett valakit. — Minek tanulmányozzuk ezt a szajhát? Igyál, Száska!“

Ez volt Jeszenyin másik arca. Éreztem, hogy duhaj viselkedése mögött van valami ismétlődő mesterkéltség, s ez félig sértődékenységet, félig kétségbeesést takar. Sajnáltam Jeszenyint, és szerettem volna minél előbb véget vetni ennek a rossz irányba nyúló estének.

Isadora és Jeszenyin két nagy szobát bérelt ki az Unter den Lindenen lévő „Adlon“ szállóban. Nagyvonalúan éltek, szemmeláthatólag annyi pénzzel rendelkeztek, hogy mit sem törődtek holmi apróságokkal. Duncan alighogy zálogba adta London környéki házát, máris a párizsi háza eladásáról tárgyalt. A még Moszkvában eltervezett európai körútra Jeszenyin pénze is kellett, mert Isadorát francia titkára kísérte, és Jeszenyin sarkában ott volt Kuszikov, a költő. Az autó volt az egyetlen közlekedési eszköz, amelyet Duncan szeretett. A vasúti kocsi borzalmat keltett benne... Különben furcsa egy nő volt Isadora. Kétségtelenül okos, s a maga beállítottságával szeretne meglepni, meghökkenteni beszélgetőtársát. Ezt a szóbeli pajkosságot később egy másik honfitársánál, kiváló aubour*-jánál is sikerült megfigyelnem — Bernard Shaw-nál.

Például ezt hangoztatta Isadora: a közös bajok többsége onnan ered, *hogy az emberek nem tudnak mozogni*. Sokat mozognak fölöslegesen és hibásan. A helytelen mozgásból következik a helytelen viselkedés.

Ezeket a gondolatokat vidám aforizmák formájában fejlesztette tovább, s mintegy bosszantotta velük beszélgetőtársát. Ahogy megtudta, hogy írok, bizalmatlanul mosolygott:

— Van-e magának szeretője legalább? A versíráshoz szerető is kell.

Duncan gyanús elragadtatással fordult mindahhoz, ami csak orosz volt. Időnként erre gondoltam: ez a dicsőséget megunt, fáradt nő vajon nem úgy fogja fel Oroszországot, a forradalmat és Jeszenyin szerelmét, mint valami rossz elő-

* fordítva, épp az ellenkezője.

ételt, csipős fűszert az élet lakomájának utolsó fogásához?

Isadora 45 éves volt. Még jól tartotta magát, de a Jeszenyinhez való viszonyában már érződött az utolsó érzés tragikus sóvárgása.

Egyik éjszaka berontott hozzánk Kuszikov, s száz márkát kért kölcsön. Mondta, Jeszenyin megszökött Isadora elől.

— Beásta magát az Uhlandstrassén álló penzióba — közölte vidáman —, Isadora nem találja meg. Csend van ott, kényelem. Iddogálunk, verseket írunk. Kérem, ne áruljanak el.

De Isadora autóbába ült, és három nap alatt a Scharlottenburgen és a Kurfürstendammen lévő összes penziót bejárta. Negyedik éjszaka, mint egy amazon, lovaglopálcával a kezében, berontott az uhlandstrassei csendes családi penzióba. Aludt mindenki. Csupán Jeszenyin volt ébren, az ebédőben pizsamában, egy üveg sör mellett Kuszikoval dámajátékot játszott. Körülöttük a zsúfolt tálalószekrényen, a csipkés gyámpolcokon békésen fényltek a kávéskannák, az asztali készletek, odatelepedtek a kristályüvegek, a kis vázák és a sörös korsók. A fakacsák is lelógatták fejüket. Méltóságteljesen ketyegett az óra. A csend és a kényelem, a szivar és a kávé illatával beborították ezt a német polgári fészket, mint egy biztos füstfüggőny, a kinti viharok és rossz idők elől. De a vihar ide

is betört Isadora képében. Jeszenyin, ahogy észrevette, szóltanul meghátrált, és elbújt a sötét folyosón. Kuszikov futott, hogy felkeltse a háziasszonyt, az ebédőben pedig kezdetét vette a pogrom. Isadora úgy járkált a szobában, vörös khitónjában, mint a rombolás ördöge. Kinyitotta a tálalószekrényt, mindent ledobált a padlóra. Lovaglóostorának csapásaitól lerepültek a kis vázák a gyámpolcokról. Lepotyogtak a fakacsák is a falakról, megmozdultak, csörömpöltek a csilláron a kristályüvegek. Isadora addig tombolt, míg semmi sem maradt épen. Aztán, a cseréphalmon átbotorkálva, kilépett a folyosóra, és a ruhatár mögött elkapta Jeszenyint.

— Quittez cette bordéle immédiatement — mondta neki csendesesen —, et suivez moi*.

Jeszenyin vette a cilinderét, pizsamájára terítette kabátját, és szóltanul követte. Kuszikov ottmaradt zálogban, és hogy aláírja a penzió számláját.

A számla, amelyet két nap múlva küldtek Isadora szállodájába, *szörnyű* volt.

Isadora kifizette, majd mindenét felrakta két hatalmas Mercedesre, és Párizsba utazott. Kölnön és Strasbourgban keresztül, hogy a költővel útközben megismertesse a híres görög templomokat.

* Azonnal hagyja el ezt a bordélyt, s kövessen.

A. L. MIKLASEVSKAJA TALÁLKOZÁSAIM A KÖLTŐVEL

Bonyolult volt ez a korszak, viharos, tele ellentmondásokkal... Moszkva minden részén — a klubokban, a kávéházakban, a színházakban a legkülönfélébb irányzatok költői, írói, művészei, rendezői léptek fel. Rengeteg vitát robbantottak ki... Bonyolult volt Jeszenyin költői útja és magánélete is...

A Moszkvai Kamaraszínház egyik színésznője, Anna Boriszovna Nyikrityina, az akkoriban neves imaginista, Anatolij Mariengof felesége mutatta be nekem Jeszenyint. A Gorkij utcában (az egykori Tverszkaján) találkoztunk vele. Sápadtan, gondolataiba merülve, nagyon siegett... „Fejmosásra megyek — mondta. — Hívatnak a Kremlbe.” Dús, aranyos fűrtjei csak úgy ragyogtak... Rám alig vetett egy futó pillantást.

Ez 1923 nyara végén történt, röviddel hazatérte után a Duncannel megtett külföldi útjáról.

Nyikrityinával a Moszkvai Kamaraszínházban dolgoztunk. Abban is hasonlítottunk, hogy még egyikünk sem járt

a színházzal külföldön — ő azért, mert Tairov nem akart vízumot szerezni Mariengofnak is, én pedig a fiam miatt maradtam itthon.

Nyikrityina jó barátnőm volt, a munkánk is egymáshoz fűződött. Náluk találkoztam igazából Jeszenyinnel. Ott lakott velük.

Egyik este Jeszenyin elvitt Konyenkov műtermébe. Gyalog mentünk vissza. Sokáig kószáltunk a moszkvai utcákon. Boldog volt, hogy hazatért, újra itt van Oroszországban. Mindennek úgy örült, mint egy kisgyerek. Kezével végigsimított a házakon, a fákon... Abban a hiszemben volt, hogy minden, még az ég s a hold is más, mint máshol. Mondta, nem érezte jól magát külföldön. És végül csak hazakerült! Itt van Moszkvában.

Egy hónapon át naponta találkoztunk. Nagyon sokat kóboroltunk Moszkva utcáin, elmentünk a városon túlra, sokáig sétáltunk. Aranyszínű koraósz volt. Lámbunk alatt zizegtek a sápadt levelek.

— Olyan vagyok magával, mint egy

gimnazista... — mondta halkan, elcsodálkozva, s közben mosolygott.

Gyakran találkoztunk a költők kávéházában, a „Pegazus istállója”-ban, a Tverszkaján. Kettesben üldögéltünk, csendesen beszélgettünk. Jeszenyin józanul nagyon szegénylős volt. Mások előtt szinte soha nem is evett. Eldugta a kezét, csúnyának vélte.

Sokan azt tartották, hogy goromba volt a nőkhöz. De én sohasem vettem ezt észre, még célzások formájában sem.

Nem tudtam felfogni, miért barátkozik Anatolij Mariengoffal. Annyira különböztek egymástól!

— Anatolij mindent megtett, hogy összeugrasszon Reichhal (Jeszenyin felesége volt). Elhurcolt otthonról, állandóan azt erősítette, hogy a költőnek nem kell megházasodnia... Reichtól elszakított, ő pedig megnősült, magamra hagyott... — panaszkodott Szergej.

Ki nem állhattam a sok körülötte lebzselő „barátot”. Folyton azt zúgták a fülébe, hogy az ő versei, a költészete nem kell senkinek se. Gyönyörű elbeszélő költeményét, az *Anna Sznyeginát* gúnyos megjegyzésekkel fogadták: „Még egy csipetnyi tubák, és kész Puskin!” Tudták, Jeszenyint bántja az a gondolat, hogy a verseit nem várja senki sem. És a „barátok” egymáson túltéve iparkodtak súlyosbitani ezt a betegséget.

A „barátok” megleléssel fogadták Jeszenyin legendás botrányait. A lármás jelenetek sok kíváncsi embert becsaltak a kávéházba, és növelték a jövedelmet.

A józan Jeszenyinre nem volt szükségük. Amikor ivott, mindenki ott ivott, ott evett körülötte, az ő pénzére.

Egyszer a „Medve” vendéglő szeparéjában ültünk Mariengoffal, Nyikrityinával és Jeszenyinnel.

Egyfajta nyugodtság vett erőt rajta, eltűnődve mondta:

— Írok magához néhány verset.

Mariengof nevetett:

— Olyanokat, mint Duncannak?

— Nem. Hozzá gyöngéd verseket írok...

Az első, hozzám írt vers a *Krasznaja novjban* jelent meg:

*A kék tüzeső hamu lett.
Lemondtam a kóborlásról.
Legelőször most szeretek,
búcsúzva duhajkodástól.*

(Weöres Sándor fordítása)

Jeszenyin telefonált nekem, és a folyóirattal ott várt a kávéházban.

Egy órát késtem, a színház miatt csak akkor mehettem. Amikor odaértem, először láttam részegen. És először tört ki botrány az én jelenlétemben.

Jeszenyin ünnepélyesen nyújtotta át a folyóiratot. Aztán leültünk. A szomszéd

asztalnál hangos megjegyzést tettek ránk. A költő felugrott. A borkabátos előkapta revolverét. A jelenlévők örömeire kitört a botrány...

Úgy láttam, hogy Jeszenyin minden felkiáltás után egyre részegebb. Egyszer csak ott állott Kátya húga. Kézenfogtuk. Jeszenyin a szemünk közé nézett, és mosolygott. Hazavezettük, és lefektettük az ágyba. Nagyon lehangolt voltam. Hát hogye! Jeszenyin aludt, s én ott ültem mellette, sirtam. Mariengof ezzel „vigasztalt”:

— Ugyan, mint egy gimnazista lány! Azt gondolta, hogy meg tudja változtatni! Mit neki az!

Ebből azt vettem ki, hogy nem kell törődni vele! Egyszerűen abban kell segíteni, hogy önmaga legyen. Én ezt nem tehettem meg. A családomról való gondoskodás sok időmet foglalta le.

Az én nehézségeimről Jeszenyin mit sem tudott. Koncertekkel kerestem meg a mindennapi kenyeret.

Továbbra is találkoztunk, de már ritkábban. A „Hegyes sarkok” színházban megkezdődtek a próbák.

Leginkább a kávéházban jöttünk össze, mindegyik új versét halkan felolvasta nekem.

A *Mint bárki, oly egyszerű vagy* című versben Jeszenyinnek ezek a sorok tetszettek a legjobban:

*Miért susog úgy a neved,
mint rőt koraosz hűvös éje?*

(Weöres Sándor fordítása)

Boldogan ismételtette.

Egyszer odajött Sz. Klicskov is. Jeszenyin a frissen megjelent versét olvasta:

*Úlj le mellém, kedves, ülj le,
hogy szelid szemedbe zárva
hadd figyeljek elmerülve
szívem fürgeteg-szavára.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

Sz. Klicskov megdicsérte, de azt is mondta, hogy az egyik ókori költőhöz hasonlít. Jeszenyin elcsodálkozott: „Vajon élt egy ilyen költő?” S vagy tíz perc múlva szavalni kezdett ettől a költőtől, és ravaszul mosolygott. Minden sorát ismerte a költőnek. Jeszenyin nagyon jól ismerte az irodalmat, a költészetet. Szeretettel beszélt Leszkovról, gyönyörű orosz nyelvéről... Felindultan beszélt arról, hogy akkorjában bemocskolták, elhanyagolták az orosz nyelvet. Nagy műveltségű ember volt, s nem tudtam megérteni, hogyan válthatott át a duhaj életformára.

1923. október 3-án, Jeszenyin születésnapján Nyikrityinához mentem. A kávé-

házban kellett volna találkozunk. Am Jeszenyin még előző este eltűnt, mindenütt kerestük, de hiába. V. Sersenyevics véletlenül meglátta egy bérkocsin, és hazavitte. Kátya húga meg rábeszélte, ne mutatkozzék előttünk.

Jeszenyin azzal magyarázta eltűnését, hogy „anyám már előző estétől betegeskedett”.

Nem felejem, hogy születésnapján, egy álmatlan éjszaka után kimosott, rendbehozott köpenyben, széles cilinderben, mint amilyent Puskin hordott, beállított hozzánk Jeszenyin. Zavarba jött. Volt benne egyfajta kedvesség, valami gyermeki. És semmi nyoma a nagyizolációnak, fennhéjásznak.

Kézenfogott, hogy menjünk, és halkán megkérdezte: „Nagyon nevetséges? De én úgy szeretnék valamiben hasonlítani rá.”

Egy nagy, hosszú asztalnál ült igazi és álbratáinak népes tábor. Nagyon szerettem volna, ha Jeszenyin egész este józan marad, és azoknak, akik köszöneti akarták, azt ajánlottam, hogy velem koccintsanak: „Jeszenyin helyett én iszom!”

Javaslatom mindenkinek tetszett, de a legjobban épp Jeszenyinnek.

Józan maradt, és szívesen segített nekem megtölteni a poharakat.

A „Hegyes sarkok” színházban O’Henry színpadra átirat *Csapszék és róza* című elbeszélésében játszottam. Az életben rám egyáltalán nem hasonlító nőt alakítottam. A színpalak mögül Jeszenyin egy kosár virágot küldött egy kis cédulával: „Üdvözlöm és sok sikert kívánok. Sz. Jeszenyin. 1923. X. 27.”

Egyáltalán nem nyerte meg a tetszéstemet legtisztelendőbb barátja, Klujev. Jeszenyin kérésére eljött Moszkvába. Amikor mi beléptünk a kávéházba, Klujev már ott várt ránk egy virágcsokorral. Elénk sietett. Ez a lesimított hajú ember olyan volt, mint egy játszó maszkara. Földig hajolt előttem, és kenetteljes hangon beszélt. S újra eltűnődtem, mi fűzhetre őket egymáshoz, ilyen érthetetlen volt a Mariengoffal való barátsága is. Annyira mások voltak!

Mindketten mint valami ügyvédek, úgy oktatták a náluknál jóval okosabb Szergejt. Klujev újra azt hajtogatta, hogy Jeszenyin versei most nem kellenek senkinek sem. Szergejnek ez esett a legrosszabbul, Klujev pedig egyre ezt ismételte. Abban állapodott meg, hogy legjobb, ha Jeszenyin agyonlővi magát. A velem való találkozás után Klujev sokáig biztatta Jeszenyint, térjen vissza Duncanhoz.

Jeszenyin bemutatott Mihail Kolcovnak, Litovszkijnak és a feleségének. A velük való találkozást mindig érdekesnek

találtam, más volt, mint a „barátaim” látni.

Egyik szabad este Gutmannal, Kosevskijjal és színésztársaimmal a kávéházban ültünk. Jeszenyin józan volt, vidám. Egyszer csak bejött hozzám a fiam apja. Mindenki ismerte, s kérték, foglaljon helyet az asztalunknál. Jeszenyin egy pillanat alatt felállt, és eltűnt.

Kis idő múlva egy hatalmas virágcsokorral állított be. Szótlanul az ölembe tette, kalapját kissé megemelte, és otthagyt minket.

Pár nap múlva ismét a kávéházban ültünk. Vártuk Jeszenyint, de hiába.

Egyszer csak beállított, sápadtan, fénytelen szemekkel... Sokáig nézett mindenkit. A kávéházban csend lett. Az emberek lesték, vajon mi lesz.

Jeszenyin, kissé mosolyogva, így szólt: „Menjünk, duhajkodjunk Majakovszkijnál.” Ezzel elment.

Majakovszkijjal vagy háromszor találkoztam, de csak futólag. Am az az érzésem támadt, hogy figyelmesen és jóakarattal követi az embereket. Az életben más volt, mint az emelvényen.

Egy szobában laktam a fiammal. Egyik este az ágyon ültem, és valamit varrtam. Egyszer csak kopogtattak, és bejött Majakovszkij (vendégségben volt a szomszédoknál). Megkért, engedjem meg, hogy telefonáljon.

— Maga Miklasevskaja?

— En.

— Álljon fel, szeretném megnézni magát.

Ezt olyan egyszerűen és komolyan mondta, hogy nyugodtan felálltam.

— Igen... — jegyezte meg.

Egy keveset beszélt a színházról, és anélkül, hogy a telefonhoz nyúlt volna, elment. Bár egy szóval sem említette Jeszenyint, megértettem, csak azért érdekeltem őt, mert az én nevemet kapcsolatba hozták a Jeszenyinével.

Majakovszkij gondolt rá. Nyugtalanította Jeszenyin sorsa.

Másodszor, ahogy az egyik előadás szünetében meglátott, hozzám jött, gratulált, és így szólt:

— Maga otthon sokkal érdekesebb. Itt észrevétlenül elmehettem volna maga mellett.

N. M. Foregger rendező azt ajánlotta, hogy — csábító gáziért — vegyek részt az ő előadásain a Nyikitszkaja bulváron álló Sajtó Házában. Egy akrobatikus táncra tanított. Ahogy megjelentem a színen rózsaszínű balettszoknyában, észrevettem Majakovszkijt. A dobogóra könyökölve álldogált. Szomorúan nézett. Táncoltam, és közben éreztem, sajnál engem. Valahogy befejeztem szerencsétlen táncomat, és így szóltam Foregger-

nek: „Az ördögbe a gázsiddal! Többet nem lépek fel.”

Mariengof és Nyikrityina tanácsára (erről nem tudtam) Jeszenyin Meyerhold színházához akart szerződteni. Felindultan ment Vszevolod Emiljevicshez, és kijelentette: „Ha nem veszed fel Miklasevszkáját, megverlek.” És bár Meyerhold mindig megelégedéssel beszélt rólam mint színésznőről, nem tudtam elmenni hozzá. Nagyon bántott az, ami a színházon kívül történt.

Egyre ritkábban találkoztam Jeszenyinnel.

Egyszer, ahogy az utcán meglátott, leugrott a bérkocsiról, s egyenest hozzám futott.

— Már vége a mi életünknek. Megírtam az utolsó versem:

Homlok-ráncos az este a tájon.

Lovak állnak a tér közepén.

Tegnap ittam el ifjúságom,

azóta kerüllek én.

(Weöres Sándor fordítása)

Szokásához híven, most is halkan olvasta az egész verset és elismételte:

Továtűnt tavaszunk mesélem,

sose volt igaz, lehet...

Liza Alekszandrovna színésznőnél szilvesztereztem Mariengoffal, Nyikrityinával és Szokolovval (akkor a Kamaraszínház művésze volt). Telefonált Duncan. Hívta Lizát és Szokolovot, menjenek hozzá. Liza azt felelte, hogy nem lehet:

— Nem csak mi vagyunk itt, ha akarsz, gyere ide, itt van Miklasevszkaja.

— Miklasevszkaja? Nagyon szeretnék találkozni vele! Azonnal ott vagyok.

Először láttam közelről Duncant. Teszes asszony volt, de még jól tartotta magát. Magas volt, úgy néztem fel rá. Természetellenes, színészes külseje megdöbbentett. Átlátszó halványzöld arancspikkés khitón volt rajta, aranyzsinórral kötötte át, aranyrojtok lógtak le róla; a lábán aranyszandál és csipkés harisnya. A fején egyszínű kövekkel díszített zöld turbán. A vállán félig köpeny, félig ujjatlan bársonyos, zöld, meleg női felsőruha. Nem nő volt, hanem inkább szinpadra illő király.

Rámnézett, és így szólt:

— Jeszenyin a kórházban fekszik, vigyen neki gyümölcsöt, virágot!... — Egyszerre csak lekapta a turbánját. — Bizonyára meglepődött, Miklasevszkaja, most el lehet dobni!... — És a turbán a sarokba repült.

Ezután egyszerűbb, elevenebb lett. Nem lehetett haragudni rá: annyira elbűvölő volt.

— Egész Európa tud, hogy Jeszenyin volt én férjem és lám — írt először a szerelemről — Önnek, nem, ez nekem!

Ott van rossz vers: „Mint bárki, oly egyszerű vagy...” Ezt magának írta!

Sokat fecsegett, a francia mondatokat orosz szavakkal vegyítve, és fordítva. Hol azt, hogy külföldön Jeszenyin megszökött előle, hol azt, hogy koncertjei idején (Chopint dúdolja, tánc közben odafigyelt Jeszenyin felkiáltásaira, ő is elismételte idegenszerű kiejtésével az orosz káromkodásokat. Hol azt, hogy a fehér-gárdista tisztok — a vendéglői pincérek — megpróbálták szemére vetni Jeszenyinnek, hogy ő, az orosz költő, ott maradt a bolsevikokkal. Jeszenyin nyers hangon rivallt rájuk: „Ti itt csak pincérek vagytok. Szó nélkül végezzétek a kötelességeketek.”

Már rég haza kellett volna menni, de Duncan nem akart felállni. Már hajnalodott. A villant is eloltották. Szürke, halvány világosság ült meg mindent. Isadora csak ült, meggömbülve, megöregedve, kétségbeejtően.

— Nem akarok elmenni, nincs hová mennem. Senkim sincs... Magamra hagytak...

Jeszenyin Bakuba utazott. S én a színházzal a Moszkva környéki városokat jártam. Az 1924—25-ös évadban a moszkvai Szatirikus Színházban dolgoztam.

Jeszenyin Pribludnij költőtől elküldte a *Kecsmás Moszkvát*, a következő dedikációval: „A kedves Avgusztia Leonyidovnáknak az itt megírt leggyöngédebb érzésekkel.” A kötetben volt hét, nekem ajánlott vers, *A csavargó szerelme* ciklusból.

Pribludnij sokáig fogta a könyvet. Galja Benyiszlavszkaja betessékelte, kérte, adja ide a könyvet. Pribludnij mentegőzni kezdett, a nekem küldött levelet Tolsztajának adta át. Így aztán nem kaptam meg.

1924. október 3-án reggel nyolc órakor felköltöttek. Megjött Jeszenyin. Már nagyon ritkán találkoztunk, de a sorsa egyre jobban nyugtalanított. Sápadt volt, sovány.

— Ma van a születésnapom. Eszembe jutott, hogy töltöttük el a tavaly, s eljöttem magához... köszönteni... Küldnek Olaszországba. Menjünk együtt. Ha nem jön, én se megyek.

Fáradt volt, beteg. A hangja — rekedt.

Elindultunk az utcán, de biztosan elég furcsán néztünk ki. Cilinderét (bizonyára születésnapjára vette fel) tarkójára tolta, a félkezén glazékesztyű volt, és én — hajadonfőtt, köpenyemre terített nyakabátban, mezítlábra húzott félcipőben mentem. De túljárt az eszemen. Elvitt egy virágüzletig, vett egy nagy kosár krizantémot és hazavitte.

— Bocsásson meg. — És, nem tudom hová, elment [...]

BÁN PÉTER fordítása

Széljegyzetek

Balázs Imre kolozsvári kiállításához

A *Korunk* szerkesztősége, házi kiállításai sorában, nemrég a marosvásárhelyi Balázs Imre festményeit mutatta be. Utóbbi időben a szerkesztőség helybeli művészek mellett más városbelieket is szerepeltet, s ezzel öröndetesen szélesíti kiállításaink programkörét, mint ahogy kiszélesíti a vitamegbeszélésekkel is, amelyeket tárlatai kapcsán rendszeresített. Igaz, a Balázssal kapcsolatos vita nem tárta fel a kérdéseket sem szélességükben, sem mélységükben, inkább csak jelzett néhány problémát, de azt igen határozottan. Az ott felvetődött, valamint az írásban megjelent szempontokat, véleményeket szeretném itt kiegészíteni és továbbvinni.

Balázs folytonosan lázban égő, önmagával s a világgal vívódó művészegyniség, erről vall fájdalmasan őszinte önarcképe is. Festészetének problémafelvető jellege egészen nyilvánvaló: elég, ha a Dózsa-sorozat darabjait vizsgáljuk. Dózsa zaklatott, tragikus arcképe nem ad semmilyen utalást korra, környezetre, sőt mintha inkább a modern kor ruházatát sejtetné: lehet Dózsa, de éppúgy lehetne a történelem számos más, nagy, elbukott népevére is — bármely korból. Sőt! Az önarckép s a Dózsa-portré egymás mellett, egyaránt drámai kifejezéssel — mintha még tovább mutatna. Hirtelen átvillan az agyamon Flaubert válasza, amikor Mme Bovaryről kérdezték: „Bovaryné én vagyok!”

Férfiak csoportja című képének fekete háttéréből gyönyörűen hangolt zománccos csillogású színek sokaságát sorakoztatja fel a művész, s azok ritmikus folytonosságával, drámai feszültségével az inkább csak sejtetett embertömegben áthullámzó feszültséget érzékelteti. Balázs itt nemcsak palettájának gazdagságát, de művészetének érzelemkeltő, hangulat- és légkörteremtő erejét is bizonyítja. A látványos történelmi képek külsőséges hatásesszközeit kerüli: festői-érzelmi elemekre épít.

A középmeretű, 0,70×0,85 m-es vászon csak közelről szemlélhető, vívőereje három méternél nem több, s ennek helyessége — történelmi képről lévén szó — vitatható. Vitathatatlan azonban, hogy az *Asszonyok csoportja* című képen a színek feketesége már túlzottnak tűnik, mert a művészi mondanivaló tolmácsolásának rovására megy. Illetve, ha a tragikumot Balázs oly módon akarta közvetíteni, hogy a formákat éppen csak jelezve a kép lényegében egyetlen fekete foltként hasson, a gyász jelképeként, akkor ezt a rendkívül nehéz művészi feladatot, érzésem szerint, még nem sikerült maradéktalanul megoldania.

Meglehet, ez a sötét felület, amelyben elvesznek az alakok, eszköz arra, hogy a néző a részletek, az adott tárgy elemei helyett a művészi összhatásra figyeljen fel. Ez a tárgy nem szorítható az „ürügy” szűk keretébe, ahogyan azt Székely János állítja a katalógus szövegében, s ami sok esetben valóban így igaz; ám az ürügy sem mindig véletlen, Balázs esetében pedig éppen nem az: perdöntő jellegű.

Tudatosan vagy átélés-újraélés útján, Balázs az erdélyi piktúra számos hagyományát építi be, ezek mellett pedig megmutatkozik az utóbbi évek festőgyakorlata, amelyek során absztrakt, többnyire négyzetes, értékben egymáshoz közel álló szín-foltokat sorakoztatott fel vásznain, amelyeknek alig érzékelhető modulációi a minimal-art elemeit idézték. Ezek újabb, átértékelt feladattal ma is tovább élnek vásznain, például a *Kései anyaság* címűn, s még inkább átértékelt alakban, de ott vannak az *Asszonyok csoportján* is; mindkettő visszatérést jelent a nonfiguratívból a figuratívba. Ezért érthetetlen számomra, miért írja Székely János a katalógus előszavában, hogy Balázs Imre „sohasem volt nonfiguratív festő”, hiszen éveken át láthatta nonfiguratív festményeit műtermében és a marosvásárhelyi tárlatokon.

Az *Utunk* 1975. 33. számában Murádin Jenő, Balázs sötét színeinek „előlegezett galériatónusáról” ír, idézőjelben, mintha ez így valahol elhangzott volna, vagy mert talán úgy képzei, hogy a sötét szín feltétlen galériatónushoz vezet. Tudni kell, hogy a galériatónus (egybeírjuk!) régi olajfestmények sötétbarna színe, az olaj oxidációjának következményeként. A XVII. század, pontosabban a manie-

risták óta, korábbi jeles művek utánzásaként, mesterségesen is létrehozzák. A múlt században használt bitum-festékanyag is kellemes sötétbarnás alaptónust adott, biztosította a benne felgyújtott élénkebb színek egységét, az akkori akadémikusok pedig, egyéb mesterkedésekkel együtt, ezzel igyekeztek a kép időtálló értékét, műzeumi, „galériai” tónusát hangsúlyozni. Ehhez a mesterkélt történelmiesített beálláshoz Balázs tudatos történelemkorszerűsítő beállásának semmi köze. Festésztételével kapcsolatosan galériatónust említeni több, mint tévedés: a kérdés teljes félreértése.

Balázs a folytonosan újat kutató, festészetét tovább alakító művész típusa. S mert ő maga, a művész is tele van ellentmondásokkal, festészetében sem kereshetünk maradéktalan egységet. Az *Ablaknál* című vászna klasszicizáló, az *Ofélia II.* lüktető, hullámozó, szenvedélyes színfoltjaival viszont romantikus. A *Madonna* (az *Utunk Arckép* címmel közli a reprot, s ezzel zavarba hozza az utókor műtörténet-íróit) Murádin számára „ikon-ihletésű”, de hogy miért, arról semmiképp sem sikerül számot adnom magamnak. Már maga a **társítás**: „klasszikus fogantatású, ikon-ihletésű” — nonszensz. A lineáris-ornamentális jellegű ikon ugyanis körvonalak által körülhatárolt síkok modulálatlan színeinek töretlen csillogására épül. A körvonalak mellőzése esetén a színelületek éppoly körülhatároltan, kivágottan kerülnek egymás mellé, mintha ott szerepelne az elválasztó vonal. Az ikon felületén minden pontosan elrendezett, hiszen nem a valóságos világ esetlegességeit, hanem egy elvont eszményt, az Isten-vízió sziklaszilárdságát, emberfelettségét hirdeti. Balázs műve nem dekoratív, hanem festői eszközökkel hat, lágy tónusos átmenetekkel, fehérrel megtört sejtelmes-kék színhatással, szabad ecsetjárása pedig intenzív hangsúlyokkal közvetíti a művész érzelmi rezdüléseit. A kép az olasz korareneszánsz madonnaképeit idézi érzelmi gazdagságával és tisztaságával, ám az ikonnal nem tart rokonságot, mint ahogy annak idején a trecentisták és a quattrocentisták is a bizánci (ikon-, mozaik- stb.) művészet megkövesedett merevségével s az egyház dogmatizmusával szálltak szembe, hogy a hitet földibbé tegyék, és emberközbe hozzák.

Balázs a színt, a formát mindig a benne feszülő művészi kérdés tolmácsolására alkalmazza; nem regisztrál: sugall, a tárgyon át adja önmagát. (Mint egyébként a „lefestő” festőkkel ellentétben minden művész.) Székely János megfogalmazásában: festészetében „mindenestül a belső világ uralkodik”, „a művészi szubjektum”. Ennek bevezetéséhez a katalógus szövegét a következőképpen indítja: „Taine közismert meghatározása szerint a művészet nem egyéb, mint a természet, úgy, ahogyan egy emberi temperamentumban tükröződik. Nem biztos, hogy ez mindenestül így igaz, de biztos, hogy sok az igazság benne.” Hát nem biztos, hogy ez így igaz. Sőt biztos, hogy így nem igaz. A valóban közismert meghatározás: „a természet egy darabkája, az egyedi temperamentum szemüvegén keresztül” (*Le roman expérimental*), illetve: „a természet nem más, mint a természetnek valamely egyéniségen át szemlélt része” (*Proudhon és Courbet. Válogatott művészeti írások*) ugyanis nem Taine-től, hanem Zolától származik. Zola valóban közel áll Taine-hez, s egy megnyitó beszéd szövegében ilyen tévedés elcsúszik, hiszen nyilván csak memória-zavarról van szó, nyomtatásban azonban már nem. A kérdés lényege nem is itt van.

Lényegében a Comte, illetve Taine iskoláján nevelkedett Zola a „pozitív tények” megfigyelésének és kommentár nélküli visszaadásának híve, s csak a szubjektum irányába tesz engedményt; a naturalizmus pozitívista szubsztátuma azonban már nagyon messze esik Balázs művészetétől. Pontosabban, Balázs esetében már nem arról van szó, hogy a külső világot ábrázolja-e a lehető legpontosabb részletekig elmenően, vagy a belső élményeit közvetítse-e kizárólag, s hogy ebben a folytonos önvallomásban a külvilág csak ürügy-e. Mert bár Balázs valóban lírai alkat, s elsődlegesen mindig önmagáról vall, ám önmagán át a világról is tanúskodik, s itt már nagyon is tudatos elemek játszanak közre képalakító folyamatában. Nem mindegy ugyanis, hogy a művész milyen „ürügy” ürügyén vall önmagáról. S az a tény, hogy Balázs Dózsa forradalmáról vall, bizonyítja, hogy ez adta számára a felkavaró, megöröktítésre kíváncsozó élményt. Az pedig, hogy Dózsa népének tragédiájával azonosul, határozott társadalmi állásfoglalást jelent, még akkor is, ha ez a vallomás nem pontosan leolvasható részletekre, hanem egyetlen megrázó érzéskivetülésre épül. A líra itt tragikussá lesz, a lírai műfaj átcsap a drámaiba. Különböző is, a líra legkönnyebben kerül a többi műfaj hatása alá. Balázs *Férfi és nő* című képen epikus és drámai elemeket is találunk, a lírai kiindulás ellenére.

A *Korunk* szerkesztőségi vitáján felmerült a kérdés, vajon helyes-e Székely megállapítása, valóban lírikus festő-e Balázs, vagy pedig drámai? Feljegyeztem néhány jelzőt az ott felsoroltakból: lírai, drámai, elégikus, tragikus, balladás stb. Tulajdonképpen mind helyes. Összegezve, azt mondhatnám: konfliktusos viszonyulás a világhoz. A műfaji kérdés tisztázása egyébként — ha egyáltalán lényeges —

kétségkívül bonyolult. Míg az irodalomelmélet, ha nem is egyértelműen, de tudományos alapossággal és rendszerességgel tisztázta a műnemeket és azokon belül a műfajokat, a művészetelméletben ez nem történt meg. Nincsenek megfelelő támpontjaink annak meghatározására, mikor és mitől lesz egy festmény lírai vagy drámai. A művészetelmélet műfaji elhatárolásai elsősorban tematikus jellegűek — történelmi életkép, portré, csendélet stb. —, de nem tisztázzák megnyugtatóan azok epikus, lírai vagy drámai megjelenítésének lehetőségét.

A festmény epikus jellege aránylag könnyebben meghatározható, s a líra terén is sok az irodalomból átvethető meghatározás. Ha elfogadjuk Petersen rendszerét, amely szerint az epika egy cselekmény monologikus leírása, a líra pedig egy lelkiállapot monologikus ábrázolása — mindkettő átültethető a festészet nyelvére. Am a dráma — egy cselekvés dialogikus ábrázolása — a festészetben, lévén az térbeli és nem időbeli művészet, lehetetlen. A festészet esetében a líra cselekménytelen jellege is helytálló, s többé-kevésbé Johannes R. Becher definíciója is: „A líra abban különbözik más műfajoktól, hogy benne a szubjektum a művészi formálás objektuma.” A líra sajátja „a világ és az egyén, a természet és az ember egybeolvasztása” — írja *Estétikájában* Ungvári Tamás, s ezt a festészet tényleg megvalósította. Elég, ha példaképpen a múlt század elejének angol tájfestőit említem, a francia impresszionistákat, s talán leginkább Van Goghot.

A lírai festészet esetében tartalom és eszköz együtthatása oly teljes, hogy a formaelemek válnak a tartalmi elemek üzenethordozóivá, s azok fogalmi úton alig is közelíthetők meg. Az impresszionista festészetben például a fényt, ami az alapkérdés, csak szín útján közvetítheti a festő, ám a fényrezgések kifejezéséhez az ecsetjárás sajátosan új technikája is szükséges volt. A zaklatott lelkű Van Gogh belső lángolásait átviszi a tájra, s azon minden égni fog: a szálegyenes ciprus lángnyelvűvé válik, lángba borul a búzatábla, s még az ég is, amelyen tucatnyi hold kering és porlik szét, vagy egyetlen hatalmas napkorong borítja, forrón és sejtelmesen. Az éjszakai kávéházat saját szavai szerint olyan zöld és vörös színnel festi, hogy az kifejezze: ott gyilkolnak is. A költészet esetében, miután az fogalmi eszközökkel operál, elvben szétválasztható a tartalom s annak hordozó eszköze, a szó. Nehezebben különíthető el azonban az impresszionizmus alapeleme, a fény attól, hogy a festő apró színvesszőcskéket alkalmaz, s azokat lendületesen és pasztózzusan úgy viszi fel a vászonra, hogy kiemelkedjenek, s térbeli elhelyezkedésüknél fogva maguk visszaverik és vibráltatják a fényt.

Bonyolultabb a drámai ábrázolás kérdése. Irodalomban a drámai szerkezet folyamatosságot jelent, sajátos elemekkel: expozíció, bonyodalom, kulmináció és végkifejlet. Ezek egymásutániságát a festészet nyilván nem adhatja, sem azt, hogy az egyes részletek alárendelődnek egymásnak s a végkifejletnek. Alá- és fölérrendelési viszony a vásznon is kialakul, ahol a részletek a drámai centrumnak rendelődnék alá; folyamatosság híján azonban a festő csak egyetlen mozzanatot ragadhat meg, s az többnyire a kulmináció vagy a végkifejlet. A drámai szituáció visszaadásánál a néző nemcsak közvetlen a kép alapján kapja az élményt, hanem olyan asszociációk felidézésével is, amelyek magában a képben s annak ábrázolási eszközzeiben immanensen nincsenek benne. A kép ilyen értelemben visszamenően és előremutatóan is asszociáció-képzeteket idéz fel. S bár a cím elsősorban az epikában játszik jelentős szerepet éppen az epikus funkció biztosítására, ez a tényező a drámai festmény esetében is szerepet játszik. Balázs adhatta volna *Férfiak csoportja* című képének azt a címet is, hogy Zaklatottság, Bánat, Szomorúság, Bűnhődés, Szenvedés — a sorozattól függetlenül, s ezzel kiragadta volna művét történetiségéből, hogy tisztán személyes, tehát lírai élményjellegét hangsúlyozza. A történelmi kép esetében az átélés közvetett, és semmi esetre sem véletlen, hogy Balázs ezt hangsúlyozza: a történelmet, a drámát — s nem a pillanatnyiságot sugalló lírát. A líra kívül kerül az objektív idő koordinátarendszerén, nem érzékelteti azt, sürített hatása nem nyit perspektívát előre és hátra, Steiger megfogalmazásában: „pontoszerű.” Balázs Dózsa-képei, címükkel vagy azokon túl is — fogalmi asszociációkat idéznek, drámaiak, túlmenniük a szubjektív önkifejezésen: állásfoglalások a világgal szemben, vissza- és előremutatóan.

Ezek a meghatározások is csak kísérlet jellegűek. A festészet esetében a kritika inkább lírai vagy drámai határról, hangütésről, érzelemről ír, tehát a bíráló szubjektív benyomását tükrözi, éppen a már említett premisszáik hiányában. Talán még annyit, hogy lírai alkotó festő is alkothat drámai hatású művet. Shakespeare nemcsak drámaíró, ragyogó lírai költő is. A kiegyensúlyozott Goethe így vallott önmagáról: „Ich bin doch ein Mensch gewesen / Und das heisst ein Kämpfer sein.” Minden klasszikus nyugalma ellenére. Ezért meggondolandó egy művészt egyetlen kategóriába sorolni, mindenáron. A dolgok bonyolultabbak.

Borghida István

Jókai Erdélyben

Két évvel Petőfi ünneplése után az idén Jókai születésének százötvenedik évfordulójára emlékeztünk. Annak idején Dávid Gyula és Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* című munkájából főként a kortársak feljegyzései, levelei, valamint Petőfi útlevelei, versei, levelei és Szendrey Júlia naplója útján ismertük meg a költő életének talán legviharosabb, legváltozatosabb korszakát, az erdélyi élettel való kapcsolatait, itt fogant költői alkotásait; most Jókai nyomán indulhattunk el a korabeli Erdély felfedezésére.

A helyzet és a feladatok mégis egészen másak. Jókai születésének századik évfordulóján, 1925-ben Kristóf György, Gyalui Farkas, Szentimrei Jenő és mások szinte feltérképezték Jókai fontosabb erdélyi útjait, történetüket részben még a kortársak visszaemlékezései alapján írhatták meg, részletesen. Jókai erdélyi utazásait nem csoportosíthatjuk egy-két év fontos eseményei, a szerelem, a házasság, a szabadságharc rövid, de mozgalmas korszakának keretei közé; Jókai nem volt központi, mindenki által csodált alakja azoknak az időknek. Mint népszerű és ünnepelt újságíró és regényíró, majd mint kormánypárti képviselő jött Erdélybe, egyes utazásai között évtizedes távolságok vannak. Ezalatt sokat változott az erdélyi politikai és társadalmi helyzet, változtak az emberek, és az ünnepélyes fogadtatások közepette Jókai mindinkább elszakadt a korabeli élet valóságos kérdéseitől.

Petőfi megjelenése Szatmáron vagy a nagykarolyi megyegyűlésen már feltűnést keltett. Jókai erdélyi utazásairól a korabeli hírlapok több ízben beszámoltak ugyan, de ezek a hírlapi cikkek hiányosak, nem pótolhatják a kortársak emlékezéseit, vallomásait vagy leveleit. Szerencsére azonban maga Jókai jön segítségünkre 1853-ban és 1858-ban írt útleveleivel, illetőleg a *More patrio* című, krévessé ismert útleírásával, az *Úti tászkából* című költői, nagybányai és fernenyei cikksorozatával, főként pedig erdélyi tárgyú regényeivel, elbeszéléseivel. Ezekben évtizedek múlva is visszatérnek ifjúkori úti élményei.

Jókai utazásait és a hozzájuk fűződő élményeket, a belőlük fakadó műveket ma már egészen más szempontokból tudjuk megítélni, mint ezelőtt ötven évvel. Dávid Gyula pár éve megjelent munkájában (*Jókai. Kolozsvár, 1971*) megvilágította a Jókai erdélyi vonatkozású műveiben felmerülő kérdéseket, a társadalmi és politikai, a nemzetiségi élet összefüggéseiben elemezte munkáit, gondolatvilágát.

Jókai olvasóközönségének többsége még ma is a nagy mesemondót csodálja, de Jókai eszmevilágát alig-alig veszi észre. Emiatt különösen értékesek Dávid Gyula elemzései Jókai román tárgyú novelláiról, román vonatkozású cikkeiről, valamint a *Szegény gazdagokról* és az *Egy az Istenről*. Még mindig fennmarad azonban számos kérdés Jókai kevésbé ismert háromszéki, aradi, nagyváradi útjaival kapcsolatban; a *Nemere* című sepsiszentgyörgyi lap anyagát például az eddigi kutatók nem ismerték, nem dolgozták fel a *Nagyváradi Napló* 1902. évfolyamának Jókairól szóló cikkeit, amelyekben utolsó erdélyi útjának előzményeiről olvashatunk, és nem keresték fel azokat a helyeket, ahol Jókai járt (például Abrudbányán).

Jókai erdélyi útjain végigtekintve, ezúttal csak arra akarunk rámutatni, milyen jelentősebb élmények hatottak reá a tájjal, illetve az erdélyiekkel való találkozása folyamán. Olyan élményekre gondolunk, amelyek nemcsak számos témával, érdekes alakokkal gazdagították műveit, hanem ember- és életszemléletére is hatottak, erősítették a nemzeti műveltség erejébe és az emberiség haladásába vetett hitét.

Az első erdélyi hatásokat Jókai bizonyára még feleségétől, Laborfalvi Benke Rózától és általa az erdélyi magyar színésztől kapta. Szinte minden kolozsvári útja alkalmával hivatkozott felesége erdélyi voltára. Nem véletlen, hogy első erdélyi utazására, 1853 májusában, Laborfalvi Róza kolozsvári vendégszereplése adott alkalmat, és hogy utazásain mindig örömmel említette, ha vidéki magyar színészekkel találkozott. Másokról könnyen megfeledkezett, sohasem emlegette például, hogy Tordán Veress Dénes legjobb borait hozta fel tiszteletére a pincéből, és nem örököltette meg azoknak a főispánoknak és polgármestereknek az alakját sem, akik mindenféle ékes beszédekkel fogadták. Nagyobb hatással volt reá az, hogy Bács szintársulatával találkozott Abrudbányán, hogy meghallgatta Lányi cigányt, és elbeszélgetett Zsakó Istvánnal torockói kirándulása alkalmával, s a legnagyobb elragadtatással írt egy székely furulyásról, aki egyszer a színházban egyszerű székely dalokat játszott.

Ugyancsak erdélyi utazásai előtt ismeri fel Jókai a székely asszonyokban, Bem apóban, Gábor Áronban és Zeyk Domokosban az 1848–1849-es szabadságharc példamutató hőseit. Ugyanakkor megbecsüléssel írt a román nép jogaiért harcoló forra-

dalmárokról és a nép egyszerű fiairól, akiknél jóindulatot talált. 1853 októberében az abrudbányai magyar és román értelmiséggel folytatott beszélgetései után a megbékülésnek, a megértésnek és egymás őszinte megsegítésének a megnyilvánulásait jegyezte fel jegyzőkönyvébe, és a magyar sajtó egyik legfontosabb feladatának tartotta ezután, hogy az együttélő népek és nemzetiségek életét, művelődését, népköltészetét megismertesse az olvasókkal. Jókai első nagy regényírónk, aki nemcsak Nyugat, hanem Kelet, közvetlen szomszédaink felé is kitekintett, és a történelemben is azokat a mozzanatokot kereste, amelyekből az elnyomó hatalom elleni román—magyar összefogás sikere, sorsfordító szerepe kitűnik.

Jókai első erdélyi utazása, hosszú tervezgetések után, csak 1853-ban valósulhatott meg, de ez alkalommal Erdély nagy részét bejárta, Nagyváradtól Tusnádig és Sepsiszentgyörgyig, majd onnan Brassón, Szebenen át vissza Kolozsvárra, sőt Dére is eljutott. Kiemelhetjük kolozsvári találkozását az erdélyi írókkal, tudósokkal, az erdélyi szellemi élet legkiválóbb férfiáival, akik a Bach-korszak legnehezebb éveiben sem törtek le, folytatták alkotó munkájukat. Mindebben Jókai nemcsak egypár ember szellemi eréjét és bátorságát látja, ennél sokkal többet: az erdélyi művelődési hagyományoknak a társadalom különböző rétegeiben megőrzött és széles körben tovább terjedő hatását. Azt, hogy az erdélyi művelődésnek a közösségi életbe lenyúló gyökerei vannak, hogy nem szakadt el a múlt igazi értékeitől s a néptől. Ezt tapasztalta Bencenen Lázár Kálmánéknál, Kelemen telkén Siménéknél és Szombathalván Ugronéknál, valamint az egyszerűbb háromszéki házakban. Jókai megjegyzi magának a faragott székely kapukat is, amelyek mindenkit meleg vendégszeretettel fogadtak, észreveszi a mázas kancsókat, a bokályokat, és szívesen hallgatja a népdalokat.

Jókai első útjának kísérői Kővári László és Lázár Kálmán voltak: egy történész és egy természetbarát ornitológus. Kővári a Tordai-hasadék mondait mesélte el, megmutatta Hunyadi János és Kinizsi Pál győzelmes csatáinak színhelyét, Lázár Kálmán Erdély feledhetetlen természeti szépségeihez, a Szent Anna-tóhoz és a Bálványosvárhoz vezette el az író. Jókaiék a Maros völgyében, Enyeden és Gyulafehérvárt, az erdélyi történelem régi, dicsőséges emlékeit is megnézhették.

Jókai egy súlyos válság idején kereste a nép számára a megtartó erőket, és azokat az erdélyi történelemben, a természetben és a nép munkás kezében valóban megtalálta. A nemzeti kultúra új és időtálló épületét a történeti és népi hagyományokra és ugyanakkor a természet figyelmeztetéseire hallgatva, azzal teljes egészben akarta felépíteni. A természet sokkal több volt számára, mint látvány: az emberi élet teljességét találta meg benne. Természeteírásainak színeit, az egész környező élővilágnak a maga korában valósággal páratlan ismeretét mindig megcsodáljuk, de még inkább megkap az, hogy egészen sajátos hangulata van nála a Szent Anna-tó vidékének, a Detonátának vagy a Tordai-hasadéknak.

A népélettel való találkozásai is mély nyomokat hagytak lelkében; noha nem hatolt olyan mélyre ebbe a világba, mint Arany János, torokvéseik hasonlóak voltak. Jókai azonban mai szemléletünk szerint kritikátlanul keverte össze egy-egy munkájában a különböző és olykor téves feltevéseken alapuló népi hagyományokat, a különböző nyelvjárásook szavait. Így lett a leggazdagabb nyelvű magyar író, akinek azonban elsősorban a hibáit tanulták meg és követték az utódok.

Az 1858-as út a mőcvidéki tájjal és a románság életével gazdagítja Jókai munkáit. Nemcsak a *Szegény gazdagokra* és az *Egy az Istenre* kell ebből a szempontból gondolnunk, hanem későbbi regényeire és elbeszéléseire is. A román népelet jellemző megnyilatkozásait, így például a gainai leányvásárt Jókai vitte be először a magyar regényirodalomba, és ugyancsak nála jelentkeznek leghatározottabban azok a kulturális feladatok, amelyekről a kiegyezés utáni korszak fokozatosan megfeledezett. Abrudbányán meglátta az aranybányászat nagy nemzetgazdasági jelentőségét, torockói és fernezelyi kirándulásai után továbbviszi a már rég felvetett, de egyre előbbé váló kérdéseket, és kimondja a jelszót: „Tiszteltétek a bányászokat!” Ebben a korszakban már a mérnököket, a feltalálókat, a székely Tatrangyi Dávidot tartotta a jövő igazi emberének.

Jókai erdélyi élményei az idők folyamán gazdagodtak, és a korabeli helyzet követelményeit, a társadalmi fejlődés irányát felismerve egyre határozottabban fordult a tudomány, a technika, a bányászat és az ipar kérdései felé. Első erdélyi élményeiről azonban sohasem feledkezett meg, s nem maradt el az itteni kulturális élet későbbi nagy ünnepeiről sem (például a Mátyás-szobor felavatása). Szívébe zárta az egész erdélyi életet, és olvasói is szívükbe zárták regényeit.

Vita Zsigmond

Disputa a népiségről

Közügy és irodalom gazdag és változatos viszonyában szükségképpen kulcs-szavak alakulnak ki és rögződnek tudományos igényű megjelöléssé. A tisztánlátás időnként megkívánja a közkeletűvé vált szókinccs ellenőrzését, és senki sem érti félre, ha megszólal az irodalomtörténész, s esetenként „racionálisabb megnevezést” kíván, amint ezt legutóbb Láng Gusztáv is tette *Közügy és tudomány* című, a *Korunk* 1975. 8. számában közölt cikkében. Ami a „népiség” fogalmát illeti, legfeljebb annyi a megjegyezni való, hogy ez a ma már általános kifejezés egyáltalán nem csak az én publicisztikámból „közismert”, hanem írásaimba is az irodalomtörténeti gyakorlatból került be. Itt tehát legfeljebb a kellő tájékozódásra van szükség, ami azonban Láng Gusztáv szerint e fogalomból levezetett ellentétpár, mármint a „gyökeresség” és az „elidegenült sznobság”, lehet — nálam is, másnál is — jelzője valamilyen jelenségnek, no de irodalomtörténeti műszóvá eddig még nem tolta fel senki.

Az első kifejezés a latinból is gyakran átvett „radikális” változataként már az első hazai magyar lap, az 1790-es *Erdélyi Magyar Hírvivő* terminológiájában eszmei követelményt jelzett, célozván a megvilágosodástól remélhető hazai tudománosságra, s a mai szóhasználatban sem több, sem kevesebb, mint az „eredeti”, a „reális”, a „valóság”, a „konkrét” jelzőkkel is illelhető igaz. Az utóbbi évek vitái során valóban nemegyszer ez a szó is szerepelt az elidegenedés, a valóságon kívüliség való vagy vélt veszélyével szemben, de máig sem világos, hogy miért horkant fel ez vagy az a vitafél a szóban rejlő s éppen a képszerűséget adó metafora hagyományos használata ellen. Egy bizonyos: az irodalomtörténetírásban kor- vagy műmeghatározó szakkifejezésként fölösleges, egyszerűen azért, mert olyan követelményt jelez, amely magának az irodalmi értéknek általános tulajdonsága, s így nem az irodalmat vágja ketté, hanem a nem-irodalmat választja le magáról az irodalomról, a valamit kifejezőt a semmit ki nem fejezőről. Lehet valami „népi”, de nem eredeti, hanem csak utánzat, üzleti fogás, giccs, tehát nem „gyökeres” (hogy a régi képnél maradjunk), s lehet valami eredeti, hasonlatunkkal élve közvetlen forrásokból táplálkozón „gyökeres” irodalom, bár nem „népi”, hanem akár egy szűkebb vagy nem is a „nép” fogalmkörébe tartozó közösség jó kifejezése, esetleg egy teljesen a közügyeken kívül álló egyedi megnyilvánulás, már ha a valóságból kapta nedveit.

Ugyanígy csak jelző értékű kifejezés a „sznob” is, a felületes, a kötetlen, a nem eredeti, a csinált, a hamis, az utánzott értelmében. Lehet és van is „népi” giccs, divat után tájékozódó népieskedés, ez a jelző sem kötődik tehát az irodalom egyik vagy másik ágához, vonulatához. Nem kell a sznobnak mindig „elidegenült”-nek sem lennie, akadáhat divatfi, frazór a hazafiaskodásban, a regionális értékek sablonossá tételében is. Hogy egy-egy szakaszban az elmaradt vidék és táj városimádata avagy Nyugat-rajongása vonzza-e az utánzót, a másodlagost, vagy éppen-séggel a provincializmus betyárdivatja kerekedik-e felül, az ugyan társadalomtudományosan, művelődéstörténetileg, lélektanilag mérlegelhető, irodalomtörténetileg azonban mégiscsak az az elsődleges, ami ama szakasz valós, őszinte, éppen ezért emberi értékű kifejezése, amiben sajátosan termelődik újra az írásművészet. A „gyökeres”—„elidegenült sznob” ellentétpár kifejezhető sokféleképpen, lehet az eredeti és utánzott, a sajátos és jellegtelen, a kifejező és kifejezéstelen, a reális és mesterkélt ellentétpárja (a sor folytatható), de mindenképpen értékjelző, nem pedig irodalomtörténeti osztályozás. Nem is vezethető le tehát egyedül a „népiség” fogalmából: azon belül is, és minden más irodalomtörténeti csoportosuláson, körön, irányzaton, iskolán belül is jobbat vagy rosszabbat helyez szembe egymással.

Égészen más a „népiség” irodalomtörténeti kategorizálása. Itt különbözhetnek a véleményeink, de nem hiszem, hogy az irodalmi mű elsődleges (forrásértékű), avagy másodlagos és hetedleges (másolt, művi) jellege körül ellentétbe kerülnek Láng Gusztávval, akinek művészi értékítéletét alapvetőnek ismerem. A magát népi-nek valló vagy annak minősített irodalom nem kizárólagos értelemben azonos

magával az irodalommal, hiszen akkor nem is volna szüksége megjelölésre, annyi azonban bizonyos, hogy jelentős irányzat, melynek egész menete, határa, más irányzatokkal való egybeesése vagy különbözése azoktól még nem eléggé felmért, nem is szólva arról, hogy bírálata is még folyamatos, nem végleges. Lényege nyilvánvalóan a néphez való viszony mind nyelvi, mind táji, mind szociális értelemben, s nem függetlenül a nép és nemzet, nép és tömeg, nép és nemzetköziség fogalmi viszonyulásaitól. A *magyar irodalom története* Sötér István és Szabolcsi Miklós szerkesztette kötetei megkülönböztetnek „népiesség”-et mint a nemzeti-polgárisult irodalom kibontakozásában szereplő népies-nemzeti irányzat jellemzőjét, s a differenciálódás során elhaló „népnemzeti” irodalomtól függetlenül, s Adyra, Móriczra egy mondatban hivatkozva számolnak be a két világháború közt kialakuló „népi” irodalomról (idézőjelbe téve a jelzőt), Király István azonban 1970-es *Ady-monográfiájában* már beszédesebb, s a „népnemzeti” elhalása és a népi írók közé beiktatja Ady Endre „népiség”-ét, is, leszögezve: „...végbement a népiesnek — illetve az azóta megtörtént jelentéshasadást tudomásul véve —, a népinek a rehabilitációja. A fogalom — Petőfi óta először! — ismét a demokratikus törekvésekkel kapcsolódott egybe. Tartalmi népiességgé vált formai helyett. Visszanyerte igaz értelmét. A jövő készítésének, a haladásnak lett ismét vezérszava.” Az elvidékesítő, úri népiességgel s annak újabb, nacionalista változataival szemben az etnikailag értelmezett népfogalmat az új forradalmi hullám kiemeli az uralkodó osztályok megtévesztő frazeológiájából. „Aki tehát — írja Király István — a faji-vérségi magyarázattal szakítva, osztályszerű szemléletre tért át: szükségszerűen falusiaságból is kioldotta a népiség fogalmát. Átfogó — népfrontos — értelmezést kapott annál a szó. S Ady Endrénél ez történt meg.”

Lehet, hogy itt a „népfrontos” szó sejtető előlegezés, én talán az egykorú lenini „népforradalmi” kifejezést használnám, de mindegy, Király István jogosan veti vissza Adyig a szocialista terminológia egy olyan szavát, amely pontosan fedi a munkásmozgalom és az akkor még számbeli többségben torlódó paraszti milliók történelmi mozgásának (és mozgatásának) egybetartozását, s egyben jó célzás arra, hogy a „népi” kifejezés az antifasiszta *népfront*, majd a szocializmusból átvezető *népi demokrácia* (nálunk Romániában ehhez járulón a Magyar *Népi Szövetség*) meghatározásában is milyen félre nem érthető szerepet játszik. Láng Gusztáv tehát nem téved ott, ahol a „népiség” fogalmát mint a közügy és irodalom egyik — történelmileg jelentős — kapcsolását kiemeli, s a népfront folytatásaként a nemzeti-szocializmusra vonatkoztatja. S mert nem szeretjük a merev kizárólagosságokat, tegyük itt hozzá, hogy maga az irodalom nemcsak ennek a vonalnak (s benne, eligazítóan, a szocialista irányulásnak) a művészi megvallásából, irodalmi síkon való kirajzolásából áll. A múltból átmenthetünk bármily más irányzatból vett szép értéket, mint ahogyan ma is lehetséges, szabad és elismerendő a közvetlen-valós népi elkötelezettségeken innen és túl emberi érték, ha máshol nem, hát a vívódó, kereső, magába forduló és lélekbeli eredményekig feszülő individualizmus, avagy éppenséggel egy világképben jövőt villantó fantázia-kísérletezés hullámhosszszain. Viszont egyáltalán nem előírás, nem kívánt, nem is okos a „népi”, a „népfrontos” irodalom bármilyen szembeállítás más művésziskolákkal és témakörökkel, ha a humánnum alaphangja közös.

Lelekiismeretem szerint nem én vétettem ez ellen az együttélés, egymásrahatás, párhuzamosság ellen. Nem én zavartam meg az irodalom teljességét, ellentétben a pártos népfronti felfogással. Időnként kísért a vád, hogy valamelyes „népi—urbánus” szembeállítással szétszaggatják az irodalmi életet, s nem először hegyezi ezt a vádat — ezúttal nagyon óvatosan — éppen velem szembe Láng Gusztáv. Nem értem. A polgári humánnum íróit, a helikonistákat, talán én hallgattam el? Ellenkezőleg, Láng Gusztávval és másokkal együtt részese voltam annak a folyamatnak, amely szektás átkok alól feloldotta Kuncz Aladár vagy Kós Károly, Dsida Jenő vagy Bánffy Miklós alkotásait. S talán én közösítettem ki Tamási Áront két évtizedre az irodalomoktatásból? De tovább: én bélyegeztem meg nacionalistáknak a két világháború közt fellépett népi írókat? Bírálni igen, mint az irodalom közügyi vonatkozásait feltáró publicista mertem visszautasítani a jobboldali eltévelyedéseket vagy akár a nemzetihalál pesszimizmusát, s kifogást emeltem a harmadikutasság bármely formája ellen, de ha bíráltam, értük küzdöttem, népi-paraszti szövetségesek megnyerése volt a célom a marxi—lenini meggyőződés, pártunk dokumentumai szellemében, s elégtételeim, hogy a mai szocialista nemzeti és nemzetiségi irodalom (egységesen véve az összes művészi irányzatok esszenciáját) nélkülük ma már el sem képzelhető. Vagy talán én léptem fel Gaál Gábor „idealista beütései” ellen, elakasztva egyik legnagyobbunk fejlődésívét? Ha már olyanokat keres, akik irodalmunk kettévágói vagy megharmadolói, s még ma is fontos számára ez a számonkérés, ám keresse őket ott, ahol kell, s ne rajtam. Publicistaként mindig

ama irodalmi egység szemlélet mellett állottam ki, amely visszautasítja a kitagadásokat, s haladás, szépség népszolgálatában össze is tudja egyeztetni bárki emberi hozzájárulását a helyben és időben, nyelvben és sorsban, társadalomban és esztétikában közös korigény kielégítéséhez.

Amit viszont szívesen fogadok, az az irodalomtörténeti dialógus. Láng Gusztáv három ponton is vitába bocsátkozik az irodalom közügyi vonatkozásait fejtegető cikkemmel, s a fennforgó kérdések helyes megoldása mindkettőnk s maga az irodalomtörténet számára is csak hasznos lehet. Vegyük sorra:

1. Felfogásbeli ellentét van köztünk Benedek Elek irodalomtörténeti értékelésében. Nos, valóban, a tankönyvi beállítások mások, mint az én feltételezéseim. Az az író, aki romantikus antikapitalizmusát nem város- és civilizációellenességre, hanem a falu korszerű emancipációjára és az iparosodásra építette, irodalmi megnyilatkozásaiban nem hamisította idillé a valóságos parasztvilágot, hanem megmutatta (a millenium úri mámorával kiáltó ellentétben) a nyomor, az elnyomás és a kivándorlás tragédiáit, aki évtizedeken át éles publicisztikával elmágya a tőkés-földesúri világ liberális szólamaiban a durva népellenességet, szerintem nem sorolható a „népvezetési” iskola végére, inkább előrejelzője — rendben van: *népbarát* szinten — annak a „népiség”-nek, melyet ma Király István Ady és Móríc Zsigmond irodalmára tekint jellemzőnek, már a népi írók előtt. Ugyanígy visszaszámolható Benedek Elekig a különben már előtte is kedélyeket borzoló kozmopolita-vita, de egyáltalán nem abban az értelemben, hogy Benedek Elek a világ haladásával, a városos fejlődéssel állította volna szembe a maga népmese- és népnyelv-kultuszát, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert egy haszontalan külföldi gyermekirodalom lemásolását leplezte le, s nyújtott helyébe honi műveltséget. Nos, szavakon ne akadjunk fenn. Láng Gusztáv sem azonosítaná a Benedek Elek fellépéseiben kifogásolt behozatalt a modern városi kultúrával, mert bizony tényleg sehová sem tartozó zagyaságról volt ott szó, s az ellen mégiscsak tiltakozom, hogy Benedek Elek szülőföld-szeretetét, az ő népi hazafiságát a liberális kormányzatok sovínizmusával, a grófok és tőkések csendőrruralmát szolgáló úri hazafiaskodással tévezzék össze.

Láng Gusztáv mindenestre úgy tanulta, hogy Kiss József és lapja, *A Hét*, jelenti az előjátékot a *Nyugat* és Adyék fellépése felé, s nem kételem, hogy a nagyváros jelentkezése az irodalomban egy időre itt nyilvánult meg a legstílusosabban. Az is lehet, hogy Tolnai Lajos harca Kiss József ellen vagy Ady Endre el is ismerő, de meg is bélyegző verse, *A vén szakállas*, vagy késői keserű kifakadása a világháborút egy időben kiszolgáló „Gyóniék és Kiss Józsefék” ellen irodalomtörténetileg nem csökkenti azt az átmeneti jelentőséget, amit *A Hét* a feudális szellemiséggel és provincializmussal szemben még a múlt században jelenthetett, de nekem Benedek Elek konfliktusa az őt gúnyoló és politikai ellenségeit kiszolgáló *A Héttel* elég arra, hogy Kiss Józsefnek a polgárisodást éltető s Benedek Eleknek a székely kivándorlást sirató közügyiségét megkülönböztessen, s Ady történelmi demokratizmusának — és idevágó irodalmi szerepének — előzetesét Benedek Elek eredendő népiségében lássam. Erre következtettem az Ady-összesben megtalált tulajdonképpen Benedek-cikk kiemelésekor is, nem tartván véletlennek, hogy a fiatal Ady az idősebb Benedek Elekből „ollóz”, s a stílus- és témarokonság, szempontazonosság ezt a névtelenül újraközölt cikket Ady-szövegnek foghatta fel. Bizonyára nem véletlen az öreg Benedek Elek kiállása sem a költő mellett az erdélyi Ady-vitákban. Az öreg Elek apó „fiai”-ból verbuválódik a székely népi írócsoport, s a „népiség” mai erdélyi képviselői belőlük és Salamon Ernő népi-proletár költészetéből merítenek a folytatáshoz.

Ha ez nem elég, éppen irodalomtörténészeinktől várom, hogy a közügyileg megvilágított témát esztétikailag és irodalomtörténetileg is megvilágítsák.

2. És hogyan is állunk Ady meg a polgári radikálisok konfliktusával?

Láng Gusztáv itt bekanyarodik a közügybe, s nem is tudom, vajon balos előítéletek szellemében köti-e Ady Endrét a polgári radikálisokhoz (volt már, aki „kispolgári”-t mondott), avagy az egykori (fiatal) Déry Tibor elmarasztalásával teszi meg az „utolsó nemzeti költő”-nek. Dogmatizmus és liberalizmus egyaránt szembeszáll Ady „népfrontos” proletár és népi-nemzeti forradalmiságával, holott a valóság az, hogy a *Nyugat*ért lelkesedő költő egy idő után szembefordult a nyugatossággal, s ebben a benső fordulatában érthetően feladta a „jásziság”-ideált is, nem fogadva el a német Mitteleuropa-tervhez való igazodást. Az eszmék kölcsönhatásában természetesen Ady s az utána következő nemzedék is sokat kapott a polgári radikalizmustól, de eredeti pályáivuk áttört annak korlátain, s éppen a „népiség” volt az, amivel meghaladhatták. A költő és a politikus nem állt szemben egymással Adyban, s ha egy irodalomtörténész nem szívesen mélyül el a politológiától elválaszthatatlan konfliktológia tényeibe, annál nagyobb

elégtétellel vegye — s itt derül fel Láng Gusztáv igaza —, hogy Léda-korszak vagy Bertuka-korszak, nyugatosság vagy Nyugat-ellenesség, polgári demokratikus felvonulás vagy népi-proletár kiállás szebbnél szebb verseket csiholt ki a költőből.

3. Ami pedig az „ellentétező fordulatok” kiküszöbölését illeti, József Attila és a Szép Szó esetében, nem tudom, mit keres Láng Gusztáv szövegében a *fordulatok* kifejezés. Hogy a szintén „néppfrontos” és népporradalmár költő nem mindenben azonos a polgári humanista jellegű antifasiszta lappal, bár annak egyik szerkesztője, ez nem az én véleményem, hanem a marxista irodalomtörténet általános felfogása, fordulatról azonban itt nem volt szó. József Attila beleélete magát a világnézetétől távol álló környezetbe, hiszen utolsó életszakaszának költői alkotása itt kedvező lehetőségekre, kellő méltatásra és támogatásra talált, s József Attilára emlékezve én sem mondok egyebet. Hogy mennyire nincs szó — sem nálam, sem másnál — „fordulat”-ról, eléggé elárulja Vas István, aki a *Kortársban* közölt emlékiratában (*Mért vijjog a saskeselyű?*) el is ítéli, meg is bocsátja Szép Szóék „urbanizmus”-át, de megütközését idézi, amiért József Attila akkoriban önmagának ellentmondóan „polgárosodás”-ért és „humanizmus”-ért emelt szót olyan általános megfogalmazásban, ahogyan azt „Zsolt Béla vagy Ignótus Pál is leírhatta volna...”. Ismertem József Attilát akkor, amikor még közös „népi” fronton tervezgethettünk (a Bartha Miklós Társaságban), s innen is út vitt a munkásmozgalomhoz, a költőt „balról” ért támadások azonban bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy végül a polgári haladóknl találjon menedékre. Szép Szóékkal együttműködött, alkalmilag szótárukat is használhatta, de népi-plebejus teljességében nem vált velük azonosossá, sem javukra, sem ellenükben nem jelezve „fordulat”-ot. Ívelt a maga szuverén költői pályáján, s abban egyetérttek az irodalomtörténésszel, hogy ez a fontos és döntő. Szóban forgó cikkem különben — egy József Attila-versválogatás bevezetője — erről szolt.

A fogalmak tisztázásával nyilvánvalóan nem új vitákra akarjuk hergelni egymást, hanem a közös öntudat, önismeret kialakításán fáradozunk. Maradjon is távol tőlünk a régi, fölösleges és áltételekkel pettyezett „kozmozopolita”- vagy „gyökér”-vita. Állapodjunk meg abban, hogy a napjainkban oly gazdag „népiség” mint irodalmi irányzat közügyileg jelent pluszt, művészileg azonban ugyanolyan esztétikai megítélés alá tartozik, mint bármely más, vele egyidőben formálódó irodalomtörténeti irányzat, s hogy eredeti-e avagy utózenegésű (ebben is adódhat szerep és érték), az nem az irányzatok, hanem a művek megkülönböztető jegye. Szabadon vitatkozhatunk Benedek Elekről, Adyról vagy József Attiláról, egyikük feldolgozása és értékelése sem lezárt, a közügyi szempont azonban éppen harmójuk esetében nem hanyagolható el, lévén népi-plebejus sodrásuk politikai jellegű. Végül: ne vesszünk össze — s itt vigyázzunk, hogy régi kerékvágásba vissza ne csúszunk — a „kozmozopolitizmus” kifejezés esetleges használata miatt sem, hiszen szocialista emberségünk nemcsak nacionalizmussal-sovinizmussal-provinciálizmussal, hanem világpolgári utópizmussal, a valóságtól való elidegenedéssel szemben is cselekvő honiságra és egyetemes emberi felelősségre, vagyis népi-nemzetiségi helytállásra és élő nemzetköziségre kötelez. Kozmozopolitizmus és nemzetköziség pedig nem ugyanaz: az első nemzetet-nemzetiséget ad fel, a második népek egyenlőségét és testvériségét szorgalmazza. Ennyi etikai tartást az irodalomtörténet közvetlen közügyi vonatkozásokon innen és túl is számon kérhet.

Balogh Edgár

Fiatalköltők ürügyén

1. Vallomás az elveszett távlatról

Be kell ismernünk: mi, néhány évvel fiatalabbak a második Forrás-nemzedék bűvöletében nőttünk föl. Ha még nem is voltunk eléggé érettek ahhoz, hogy fölzárkózhassunk soraikba, de homályosan, körvonalazatlanul ott kísértettek bennünk is azok a gondolatok, vágyak, igények, amelyeket ők fogalmaztak meg számunkra, tehát megismertettek önmagunk megfogalmazhatatlannak vélt sejtéseivel. Rácsodálkozással olvastuk őket, fedeztük fel minden versükben nemcsak a nekünk-, hanem az értünk-valót is, mert pontosan és költőien fogalmazták meg igazságukat és — ma már tudjuk — tévedéseiket is. Akkor úgy éreztük, fontosabbak számunkra, mint a klasszikusok, mert a költő, bármilyen legyen életművének értéke és sorsa az utókorban, mindig a saját korához szól elsősorban, utóélete csupán csak adalék fontosságához, mégha ez az adalék olykor szophoklészi mércével mérhető is.

Úgy véltük, az ő költészetük fejezte ki a legtökéletesebben, a felszabadulás utáni lírában eddig példátlanul azt a korezményt és igényt, amelynek egyes mozzanatai azóta is időtállóak, s ez kárpótol némely múltó divatjelenség kritikátlán elfogadásáért, a fenntartás nélküli lelkesedésből adódó rövidlátásért. Alig-alig ügyelve az első Forrás-nemzedék tevékenységére, azt hittük, ők jelentik a hazai magyar költészet reneszánszát, tőlük kezdődik megújuló költészetünk valódi és érdembeli időszámítása; hogy csúcsra érkeztek, s ez a csúcs új távlatokat nyitott, bízunk benne; a következő költőgenerációnak alapzatul szolgál majd az elért eredmény.

Miért éreztük — kissé elhamarkodottan — korszakalkotónak, lehetőségeiben is nagyon jelentősnek a „Vitorla-énekese” csoportos jelentkezését annak idején? Mindenekelőtt azért, mert jól meghatározott és — akkor úgy tűnt — jól átgondolt programmal léptek nyilvánosság elé, ami mind az antológia egészéből, mind pedig a már akkor egyéniségként mutakozó élcsapatbeli költőknél (Farkas, Kenéz, Király, Magyari) külön-külön is kitűnt. És ez a program nem maradt meg az elsődlegesen megfogalmazott kiáltványok szintjén, hanem gyakorta remek, esztétikailag is magas mércével mérhető lírai szövegkörnyezetben jutott kifejezésre, a legjobbak verseiben forma és tartalom tökéletes egységének gyűjtőpontjában hevült költészetté. Vitathatatlan Farkas Árpád és Király László formaérzéke és igényessége, s ma már tudjuk: igazi értékek csupán ilyen vonatkozásban kereshetők a második Forrás-nemzedék költészetében.

Fentebb említettem már, hogy az érdeklődés annyira felénk fordult, hogy — bizony indokolatlanul — elhanyagoltuk abban az időben az első Forrás-nemzedéket, s vannak, akik a mai napig olyannyira eltűnőzzék a *Vitorla-ének*ben indulók jelentőségét, hogy a két nemzedék viszonyára vonatkozóan olyan sarkított szembeállítást próbálnak igazság-értékűnek feltüntetni, amely szerint az első Forrás-nemzedék felszabadította a formát, a második a tartalmat. Valójában az az igazság, hogy forma és tartalom együttes felszabadításának szintézise már az első Forrás-nemzedék esetében megtörtént, méghozzá a lehetőségekhez mérten ugyancsak magas fokon. Olvassuk csak figyelmesen Lászlóffy Aladár vagy Szilágyi Domokos akár fiatalkori, akár későbbi verseit!

A második Forrás-nemzedékkel kapcsolatos elfogultságunk jogtalan és indokolatlan voltára először Bretter György figyelmeztet „ideiglenes röpiratában”, amelyben — ha nem is konkrétan utalva nevekre vagy egy bizonyos csoportosulásra — az általánosságok szintjén ítékezve, a második Forrás-nemzedékre jellemző hibákat kárhoztatja érthető, a féltésből fakadó hévvel.

Főlöslleges lenne most újból elmondani Bretter észrevételeit, hisz aggályait a csoportosulás hangjának elbizonytalanodása is igazolja. Nem véletlenszerű a nemzedék legjobbjainak részleges vagy teljes hallgatása, vagy az elvívve megjelenő köteteik hangvételiében fölfedezhető útkeresés, holott néhány évvel ezelőtt azt hittük még, hogy csaknem kész, kiforrott egyéniségek, akik biztosan építhetnek előző tevékenységükre. És az sem véletlenszerű, pusztán alkati beállítottság kérdése, hogy a mostani fiatal költők legjobbjai az első Forrás-nemzedék felé fordulnak, s ha kifejezetten nem is vallják be, de Szilágyiékat tekintik követendő példának, holott hittük mi már azt is, hogy a Farkasék nemzedékének vívmányait fogják beépíteni legelőször költészetükbe. Mindebből azt véljük kiolvasni, hogy a meghirdetett és a gyakorlatba olykor sikerrel átültetett program valahol — ha csak részlegesen is — zsákutcába jutott, s az utódok nemigen tudnak mit kezdeni vele. Nem akarjuk maradéktalanul a divatjelenségek lomtárába utasítani a második Forrás-nemzedék programját, de be kell látnunk, hogy — ha egyáltalán létezik ilyesmi — nincs például érdembeli Farkas Árpád-követő, hiába próbáljuk teszem azt Markó Bélára rásűtni ezt a bélyeget.

Az első Forrás-nemzedék felé való visszafordulás költészetünk fejlődésének folytonosságában jelent törést, ha azzal az igénnyel követjük figyelemmel a *Varázslataink* fiataljait, hogy ők legyenek a jövő költészetének letéteményesei. Az antológiából egyetlen dolgot olvashatunk ki biztosan: a tanácstalanságot, a kötet egészéből és az egyes tollforgatók egyéni tevékenységéből kitetsző tétovaságot. Ezért kapaszkodnak már-már a légszomjhoz hasonlatos állapotban minden használhatónak vélt kellékbe, gondolat- és eszmetöredékbe.

2. Az antológia és környéke

A tanácstalanság és talajvesztettség eme állapotában került sor az antológia összeállítására, tehát mondhatni a legszerencsétlenebb időszakban. Ezért nem lepett meg Jancsik Pál eléggé semmitmondó előszava, Csiki László jogos fanyalgása meg az, hogy Kántor Lajos *Utunk*beli kritikájában többnyire Markó Béláról érte-

kezik, mintha csak belőle állana az antológia, s ez csaknem így igaz, még ha a kritikus nem is ezt akarta sugallani. És a fanyalgások sora folytatódik ebben a vitában is, mert — talán baráti kegyelemből — sem Bálint Ákos, sem Veres István nem akar túlságosan késélre menő vitát provokálni: elhallgatják vagy csupán sejtetik komolyabb fenntartásaikat. Pedig kár, mert ezt az antológiát már az sem menti, hogy némelyek nem szerepelnek benne, rajtuk kívül álló okokból. Mindketten meg szeretnék mondani véleményüket, de anélkül, hogy a teljes elutasítás látszatát akarnák kelteni; ebből adódik az a fanyalgó hangvétel, amelynek nyomán immár nem tudjuk, hogy Bálint Ákos cikkének címe (*Mozduló költészet*) mennyiben fedi az elmondottakat, hisz ezt a mozgulást a szerző is csak várja lényegében, de még halványan sem tudja kitapintani.

Nem arról van szó, hogy nem akadnak elfogadható versek az antológiában, hanem arról, hogy ezen túlmenően nincs semmi. Nem kérem itt számon a *Vitorla-ének* eszmeiségének egységes arculatát, sem az olyan csúcsoakat, amelyeket Farkas vagy Király egy-egy verse jelentett. Szállítsuk lejjebb a mércét: beérnénk azzal is, ha az egyes szerzők tapogatózását, útkeresését ki tudnánk betűzni a tévovászból, a kapkodás zűrzavarából. S ha már nem követhetjük figyelemmel a kötet erőnyeit, kénytelenek vagyunk a hibák vázlatos taglalására.

Az antológia elolvasása után néhányra bizonyára megmosolyogták a *Varázslataink* címet, amely teljesen indokolatlanul díszleg a fedőlapon, éppoly indokolatlanul, mint ahogy — utólag szükségét érzem, hogy tudassam az olvasóval — Markó Béla kötet cím-adó jó verse végül is kimaradt a kötetből. Ez a vers, ha nem is mentette, de indokolta volna a címet. Nincs itt semmi „varázslat”, sem formai, sem tartalmi szinten. A legszembeötlőbb az, hogy a szerzők nemcsak hogy nem tudnak, de nem is akarnak semmit. Irányvesztetten bolyonganak, támoynognak egyik verstől vagy vessortól a másikig, s még azt sem érzni ki verseikből, amit bevezetőjében Jancsik Pál talán megszokásból mondott el róluk, hogy „mindegyiknek mélyen ugyanaz a nagy alapérzés remeg: a hazaszeretet, a szülőföld szerelme”, jóllehet valóban „szép számmal találhatni a kötetben” ilyen verset, csakhogy a sorok — poézis híján — üresen kopognak, mintegy a kijelentések szintjén rekednek meg. A vers csupán az élménytelenség pangó értelmetlenségét árasztja, valami írni akarás hatja át, minden arról árulkodik, hogy a szerzőknek nincsen etikájuk, csak etikettjük: viselkednek, úgy viselkednek, *mintha* teremteni akarnának, közben csak szólnak valamiről, de a vers nem nő túl egy állapot hideg rögzítésén, nem válik ens actu-vá, nem érezhető át, nem gondolható tovább. A szerzők csupán elődök levetett pózait próbálgatják magukra, ám ezt sem a kellő ízléssel válogatják meg. Furcsa, hogy nem érzik (vagy nem akarják érezni) az ilyen szerű sorok erőltettségét, hogy nem akarják belátni: így nem lehet hízelegni a szülőföldnek, mert a versben a szeretet megnyilvánulásának is érdembelinek kell lennie: „hontalan vergődések égi bokra / vér csipkézte emlék-rostok / hamuszín éhverések gyűrűje” vagy: „ha talpamat megszúrja a tarló, / itthon a fájás is — / olyan jó” és: „csont-köszikla / hegyek között / hova anyám / megkötözött // ahogy a hegy / hú a ködhöz / kötve vagyok / köldöködhöz.”

Az idézett sorokban a képzavartól, de legalábbis a túlszűfolttságtól a gyermek egyszerűsködéson át a fogalomzavarig minden megtalálható. S a kiragadott néhány idézet csupán ízelítő a kellektárból; üssük föl bárhol a kötetet, kevés kivételtől eltekintve ilyen szerű semmitmondásokkal fogunk találkozni.

Költőink nemcsak a hazaszeretetet, hanem a szerelmi érzületet is épp így tördelik sorokba. Ars poeticájuktól ezúttal el kell tekintenünk, mert kijelentéseiket nem igazolják szinte egyetlen versben sem. És az, hogy többnyire szabad verset írnak, még nem szavatolja modernségüket, hiszen ezen az alapon mindenki modern ebben a században, kivéve József Attilát, Szabó Lőrincet, Weöres Sándort s még sorolhatnám tovább, akik csak olykor-olykor voltak modernek... Ha kötöttebb formában írnak, kedvenc rimeik a tomparímeik és nagyon távoli asszonancok, ritmusuk hőkkenő, verslábaik jambusok törött mankóin bicegnek, strófáik méretét a legteljesebb önkényesség szabja meg. És még mindig nem ez a legszomorúbb!

Fiatál költőktől elvárja az olvasó, hogy az újatmondás igényével lépjenek föl, a tagadás és az ezt követő állítás dialektikája érvényesüljön írásaikban, mint ahogy ezt a *Vitorla-ének* fiataljaitól láttuk. Ám a *Varázslataink* szerzői tagadni is erőtlének. Ezen a ponton érthetünk egyet Bálint Ákos megállapításával, miszerint az antológia fiataljai a könnyebb, kitaposottabb utat választották. Abban viszont már téved, hogy bármiképp is ellentettje lenne jelen antológia a *Vitorla-ének*nek, hacsak nem a minőségre utalunk; ezek szerint csupán poétikai minőségében áll szemben elődjével, ami a kötet színvonalát illeti: ha amaz kivívta Lászlóffy Aladár és mások elismerését és figyelmét, ez csupán fanyalgást és ellenérzést váltott ki, mert nemhogy számottevő értékek nem lelhetők föl benne, de még potenciális

lehetőségeket sem sejtet. Ezek a fiatalok eleve fáradtan indultak, jogos tehát a kérdés: mi lesz a sorsuk, hányan fognak igazán figyelemreméltót alkotni valaha is?

Némelyikük antológiában nem szereplő verseit ismerve sem változik túl sokat róluk alkotott véleményem, még ha untig hangoztatjuk is, hogy nem a legszerencsésebb az összeállítás. Igazán ígéretes egyéniség — véleményem szerint — kettő akad a válogatásban: minden kétséget kizáróan a legkiforrottabb Markó Béla, aki azóta kötettil is bizonyított, hiába a kételkedés némelyek részéről. Bár az antológiában — sajnos — nem verseinek csatársorát indították, még így sem érthetők egyet azzal, hogy „érdekes képei, szervező erő híján, kellékek tetszetős versekhez“. Markó verseinek legfőbb jellemzője éppen a költői képek koherenciája, egymást erősítése, gondoljunk csak a *Rekviem*, *Idegenben*, *Idéző*, *A szavak városában*, *Kittömött madarak*, *Málnászok* című versekre, s még hosszú listát állíthatnánk össze igazán állóképes verseiből. Egyetlen dolog, amit szemére vethetünk, hogy tehetségéhez képest túlságosan alacsony mércét állít maga elé, gyakorta az az érzésem, csak játszani akar, szórakoztatni, s nem igyekszik túllépni a kellemes kategóriáján, ami adott ponton elsekélyesedéshez vezethet.

Egészen más alkat, mondhatni Markó ellentettje Sütő István. Olykor még kezdetleges, de mindenképpen markáns képalkotó ereje azt mutatja, hogy a gondolatra összpontosít, verseinek hangütése újszerű, de nem eredetieskedő. Markó mellett ő az, aki meglepetésekre képes, akire érdemes figyelni.

Szintén képiségükben érdekesek Szócs Géza nyilvánvalóan Weöres Sándor-i vétetési versei, ám ha ígéretesek is, még mindig a költői játszadozás szintjén állanak, érezni, hogy egy furcsa, tetszetős képért, játékos rimért, meghökkenítő ritmusváltásért föláldozza a verset. Kétségkívül poeta doctus-alkat, ami magában véve nem is volna elítélendő, ha a versbeli játékoság könnyedségét végig azonos szinten tudná tartani, ha verseinek jó része nem volna üresjáratszerű.

Hellyel-közzel megcsillan a tehetség — ha csak egy jó kép, gondolat erejéig is — az Adonyi Nagy Mária, Gittai István, Pethő László, Silay Ferenc verseiben, ám sajnos, egyetlen írásuk sem teljes értékű egész.

Mindent egybevéve, egyáltalán nem nyújt megnyugtató képet ez az antológia. Amennyiben a hibák széles skáláját tekintjük, elmondhatjuk róla, hogy a végletek antológiája: a provinciális röghöz-tapadtságtól a lapos gondolatíságon át a bizonytalanul mutáló hangú formakeresésig minden föllelhető itt. Ami nagyrészt hiánycikk, az az eredetiség és az igényesség, a poézis átütőereje. Nem lehetetlen: a *Varázslataink* gárdájából még kikerülhetnek többkötetes, sőt korszerű költők is, hisz az ilyesmire hozzászoktunk már. De nem hinném, hogy valamelyikük is érdemben tehessen, legalábbis a közeljövőben, vajdúdó költészetünkért, hogy végül helyes irányt választva visszahódítsák az elvesztett távlatot, amelyre oly nagy szükségünk van.

3. Adalék

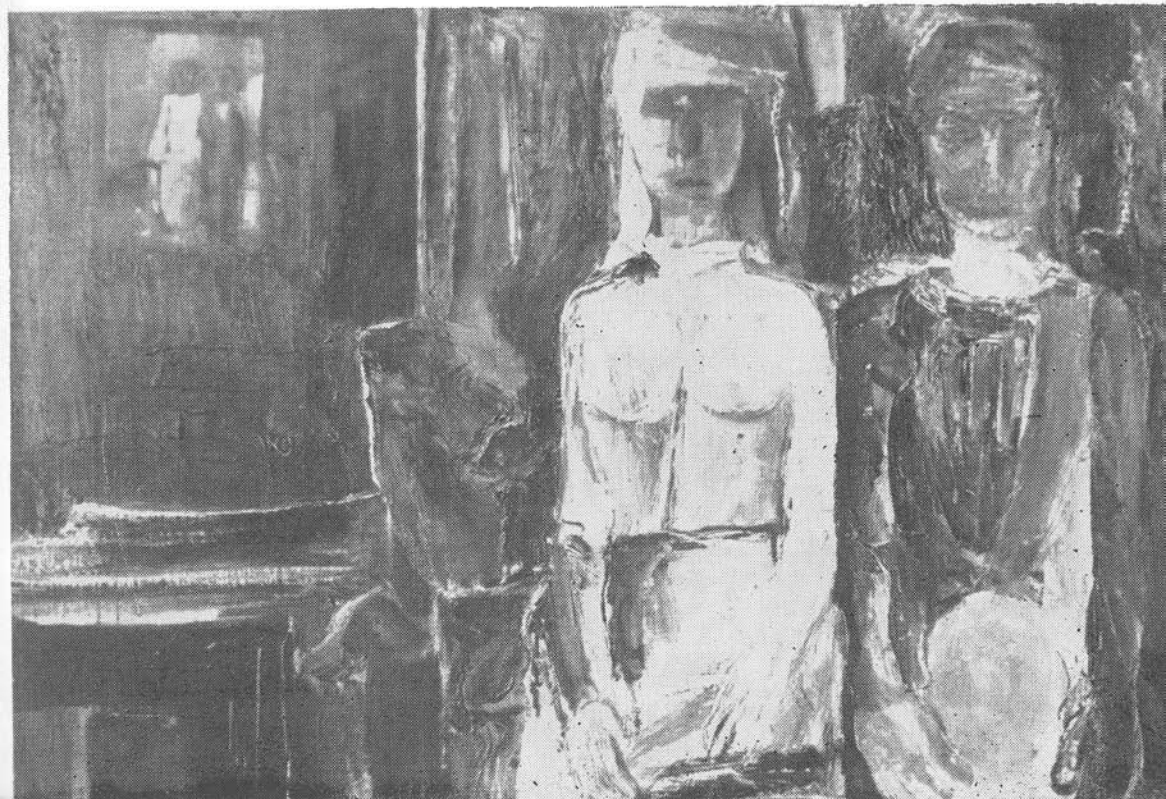
Ez a költészet — hogy újból Brettert idézzem — még csak nem is duhajkodó, senkit és semmit nem szolgál, csupán a langyos kisszerűség lírája; az antológia sem sokszíni, csupán hibáktól tarka.

A második Forrás-nemzedék bűvköréből szabadulva, elégtelennek találtuk a létkérdéseinkre adott illetlen válaszokat, mint „az ember mondja a magát, / mint akit nem vertek még szájon“, ami pusztán egy helyzet rögzítése, ám ezzel sem hitegethetjük túl sokáig magunkat. Úgy éreztük, ezen a szakaszon végre túl kellene lendülnünk, hogy a költészet ne csak pislákoló „lelkiismeretünk“ legyen végre, hanem — ha úgy tetszik — tettünk is. Ezért figyeltünk szinte lélegzetvisszafojtva a második Forrás-nemzedék költőinek minden új kötetére, amelyben az eszmei továbblépést fölfedezhettük volna. Természetesnek tartottuk, hogy a nemzedék mint olyan ténylegesen már nem létezik, hiszen a felbomlás az egyes költők egyéniesedését mutatja, amely túllépi a csoportosulás kereteit. Ám magukra utaltan ők is elbizonytalanodtak, vagy a hallgatást választották, kényszermegoldásként. Majd, hogy új neveket fedeztünk föl folyóiratainkban, érdeklődésünk feléjük fordult, de — jelen antológia bizonyítja — nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Mit tehetünk ilyenkor? Várunk. Ám várakozásunk nem a vihar előtti csend feszültségét jelzi, csupáncsak egyfajta tehetetlenségi állapot kifejeződése. Sajnos, egyre kevésbé hiszünk már az okos hallgatásban. Szépen elmondott okos szót akarunk hallani!

Mózes Attila

BALÁZS IMRE:

1. Önarckép
2. Család
3. Hárman
4. Férfiak csoportja
(Dózsa)

Rendhagyó válság

Az Egyesült Államokban legutóbb közzétett hivatalos jelentések — óvatosan ugyan és a hátsó kapukat nyitva hagyva — azt állítják, hogy a második világ-háborút követő évek legsúlyosabb gazdasági hanyatlása „a megfelelő intézkedések eredményeként” véget ért, vagy legalábbis mindenütt túljutott már a mélyponton. Mint ismeretes, az USA kormánya néhány hónappal ezelőtt átmeneti jelleggel 12 milliárd dolláros személyi kereseti és jövedelmi adócsökkentést hajtott végre, 4 milliárd dollár adókedvezményben részesített bizonyos vállalatokat és más, a vásárlókedvet, valamint a beruházásokat ösztönző hitelpolitikai intézkedéseket tett, melyek összesen mintegy 25 milliárd dollárral terheltek meg a már amúgy is túlterhelt állami költségvetést. E nagyarányú dollár-„befecskendezés” közvetlen s közvetett eredményeként — mutat rá a New York-i Time (1975. július 28.) — a fogyasztás érezhetően megélénkült, a raktárkészletek hónapról hónapra folyamatosan csökkenni kezdtek, és a nagyobb kereslet a magánberuházásokat is némileg gyorsította. A termelés azonban még mindig 11,7%-kal a tavaly júliusi és 13,1%-kal az 1973. novemberi szint alatt maradt; a továbbra is tetemes árukészletek és a feldolgozóipar alig kétharmad részben kihasznált kapacitása nem teszi lehetővé a bár csökkenő, de az aktív lakosságnak még mindig mintegy 8,4%-át (7 800 000 személy) kitevő munkanélküliség felszámolását. (A Time szerint egyébként a régebben meghirdetett „minimális” munkanélküliség helyett újabban egyre gyakrabban „optimális” munkanélküliségi szintet emlegetnek. Ez állítólag 5% volna.)

Ami Nyugat-Európát és Japánt illeti, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) szakértőinek előrejelzése (Le Monde, 1975. július 23.) jóval kevésbé bizakodó. Többszöri ígéretük ellenére még a „tehetősebb” nyugat-európai országok kormányai is csak jöcskán megkésve, hosszú tévóvázás után szánták el magukat bizonyos konjunktúraélenkítő költségvetési és hitelpolitikai eszközök bevetésére. Franciaország, melynek hosszú időn át kiegyensúlyozott költségvetése volt, végül is szeptemberben úgy döntött, hogy egy 40 milliárd frankos költségvetési deficit kockázatának vállalásával 30,5 milliárd frankot (mintegy 7 milliárd dollárt) „fecskendez be” a gazdasági életbe. Nagy-Britanniában a vas-, az acél- és a gépgyártó ipar állami alapokból 15–25%-os beruházási támogatásban részesül, Olaszország pedig mintegy 5,5 milliárd dollárnak megfelelő lírát vetett be. Az NSZK, amely 45 milliárd márkás költségvetési deficittel küzd, az idén már másodszor szánta el magát konjunktúraélenkítő akcióra. Ezegyszer aránylag csekély összeggel (6 milliárd márká = 2,5 milliárd dollár) a bajba jutott építőipart segítik meg. Szakértői vélemények szerint e gazdaság- és hitelpolitikai intézkedések, valamint az amerikai megélénkülés hatása Nyugat-Európában és év végétől vagy esetleg csak 1976 első felétől lesz érezhető. De csak meglehetősen mérsékelt és országonként erősen differenciált felélénkülés várható. Ezért Európában csakúgy, mint Japánban és az Egyesült Államokban, a munkanélküliség még hosszú időn át az „egyes számú közellenség” marad, sőt az OECD-országok többségében átmenetileg a helyzet további romlásától tartanak. Az NSZK-ban például a munkanélküliek száma már júliusban meghaladta az 1 millió főt, és lehetséges, hogy az év végéig eléri az 1,5 milliót. Nem lehetetlen, hogy télire a 24 OECD-tagország munkanélkülijének össz-száma meg fogja haladni a jelenlegi 15 millió főt, az aktív lakosság 5,5%-át. Számottevő enyhülésre legfeljebb 1976 tavaszától van kilátás. De akkor is csak enyhülésre. Mert például Schmidt nyugatnémet kancellár gazdasági szaktanácsadói 1976-ra (egész évi viszonylatban) 6%-os gazdasági expanziót „írányoztak” elő, jóllehet a munkanélküliség teljes felszámolásához 9%-os növekedésre volna szükség.

Mire alapozzák a szakértők a közeli részleges gazdasági felélénkülést bejelentő jóslataikat? Van-e reális alapja az ún. „gombelméletnek”, vagyis annak az állításnak, hogy a gazdasági életet egyszerű „gombnyomással” fel lehet élnékíteni? A kérdés annyival is inkább jogosult, mert a jelenlegi gazdasági válság köztudottan

**A bruttó társadalmi termék alakulása
(a növekedés százalékában)**

	1973	1974	1975 (becslés)	1976 I. félév (előrejelzés)
Egyesült Államok	5,9	-2,1	-3,75	5,25
Japán	9,9	-1,8	1,5	6
NSZK	5,3	0,4	-2	4
Franciaország	6,5	3,9	1	2
Anglia	5,2	-0,2	0,5	1,25
Olaszország	6,3	3,4	-2,75	0,5
A 6 ország átlaga	6,5	-0,6	-1,75	4,5
Valamennyi OECD-tagország átlaga	6,3	-0,1	1,5	4,25

Forrás: OECD szakértői jelentés (1975. július).

jóval súlyosabb a tőkés világ valamennyi háború utáni recessziójánál, mindenekelőtt azért, mert igen erős pénzügyi válsággal, többszöri monetáris „földcsuszamlással”, nyersanyag- és főleg kőolajinséggel s szinte megfélézhetetlennek tűnő árdrágulással párosul. Válasz végett kissé vissza kell lapoznunk a történelemben Adam Smithhez, a korai kapitalizmus nagy közgazdászához, akit barátjával, Malthus tisztelettel együtt Carlyle igen találóan „a gyászos tudomány nagytiszteletű professzorainak” nevezett.

Túléli-e a válságot a kapitalizmus?

A kérdést nem mi, hanem a New York-i *Time* teszi fel, melynek 1975. július 14-i száma címlapján Adam Smith jelenik meg hóféhér parókában, de a *Time* közgazdászainak kérdésére, parókáját megcsúfolva, a boksztécscsedvelők fülének ismerős szavakkal válaszol: „Ne számoljatok még ki, emberek!” A New York-i folyóirat ezen persze magát a tőkésrendet érti. Mert Smith „kiszámolása” már jó néhány évtizeddel ezelőtt megkezdődött.

Adam Smith klasszikus főműve, a kerek 200 esztendővel ezelőtt megjelent *A nemzetek gazdasága* joggal válhatott volna a fiatal, feltörekvő burzsoázia bibliájává, ha e rend a puszta érdeken kívül más értéket is ismert volna. Könyvében Smith az érdek irányította piacgazdálkodás mechanizmusát mutatta ki Marx által is nagyrabecsült tárgyilagossággal és éleselméjűséggel. A piacgazdálkodásban mindent egyedül az érdek irányít, de az egymással ellentétesen ható érdekek egyrészt biztosítják a vásárló szükségleteinek folyamatos kielégítését, vagyis a relatív árubőséget, másrészt állandó egyensúlyi állapotot hoznak létre. Ha ugyanis kevés például a cukor a piacon, akkor ennek a cikknek felmegy az ára, és a nagyobb haszonra való kilátás arra ösztönzi a tőkét, hogy más iparágak helyett a cukoriparba invesztáljon. Ennek következtében egy idő múlva ismét cukorbőség támad. Ha ellenben valamelyik árucikkből túlságosan megnövekszik a kínálat, akkor a piacon nyomban lanyhulni kezd iránta az érdeklődés, s minthogy ezért az ára is lefelel megy, a tőke elfordul tőle. Az egyensúlyhelyzet ismét helyreáll.

A beruházások rentabilitásának csökkenése mindenkor a termelés lanyhulását és a munkanélküliség növekedését vonja maga után; a megnövekvő munkaerőkínálat lehetővé teszi a tőkének a munkabérek leszorítását, és ez egyúttal lemorzsolja a vásárlóerőt is. A vásárlóerő lanyhulása gátat vet az áremelkedésnek, de az alacsonyabb munkabér ugyanakkor a tőke számára ismét kifizetődővé teszi a beruházásokat. A munkabérek ún. „vastörvényét” Smith egyik követője, David Ricardo dolgozta ki. Szerinte a munkás hosszú távon csakis azt a létminimumot keresheti meg, amely önmaga és családja életbentartását biztosítja. Ha ugyanis ideiglenesen többet keresne, akkor több utódot fog nemzeni, és ez esetben egyrészt több száj etetéséről kell gondoskodnia, másrészt a felnövekvő utódok piacra kerülő munkaereje ismét lenyomja a munkabért.

Adam Smith elveit a polgári liberalizmus néhány évtized alatt teljes egészében magáévá tette, és tanácsa szerint szabad folyást engedett a keresleten és kínálaton alapuló piacgazdálkodásnak. Jó ideig az új termelési viszonyok valóban jobban szolgálták a termelőerők fejlődését, mint a feudalizmus örökségeként fenn-

maradt *merkantilizmus*, a maga védővámrendszerével, korporációs politikájával, a keresletet és a kínálatot szabályozó rendeleteinek útvesztőjével. De az érem másik oldala az volt, hogy az újonnan kialakult termelőviszonyok közepette nyaklód nélkül érvényesülhetett az ún. szociáldarwinizmus jegyében alkalmazott kizsákmányolás. Az üzemekben nem ment kivételszámba a 14 órás munkaidő és a gyermekek lelketlen kihasználása. A versenyben alulmaradt kisembert kíméletlenül eltaposták.

Kritikailag elemezve Smith és Ricardo nézeteit Marx kimutatta, hogy a periódikusan visszatérő túltermelési válságok magából a tőkés termelési módból következnek. A bővített újratermelés egy bizonyos szakaszában a fogyasztó vásárlóereje nem képes többé lépést tartani a termelés növekedésével, és ennek következtében eladhatatlan raktárkészletek halmozódnak fel, a termelés hanyatlani kezd, munkanélküliség támad, a kisebb ártermelők egy része tönkremegy. Marx elemzés szerint a válság egyúttal a tőkés termelés ezen alapvető ellentmondásának időleges és romboló hatású megoldása. A termelés ugyanis nagyobb mértékben csökken, mint a vásárlóerő, s így a raktárak lassacskán kiürülnek; ugyanakkor a tőke új állóeszközökkel és új termelési módszerek bevezetésével növeli profitját. Mindennek következtében új bővített újratermelési ciklus indul meg, amely aztán ismét szükségszerűen válságba torkollik.

A tőkés piacgazdálkodásnak ez a ciklusos válságokban megnyilvánuló „ön-szabályozó mechanizmusa” első ízben a 30-as években — a kapitalizmus általános válságának első jelentkezésekor — mondta fel a szolgálatot. A tőkés világrendet alapjaiban megrázó 1929—1933-as válság éveiben a termelés Franciaországban 28, Németországban 34, az USA-ban 35%-kal esett vissza, a munkanélküliség az Egyesült Államok munkaképes lakosságának 36%-át sújtotta, az iparban dolgozó alkalmazottak még nagyobb hányadát. Japánban például az ipari termelésben foglalkoztatott 7 millió dolgozó közül 2 800 000 (40%) maradt éveken át teljesen munka nélkül. A válság következtében az árak szüntelenül estek, de a raktárkészletek mégsem csökkentek, mert a nagy létbizonytalanság közepette mindenki tartózkodott a fogyasztástól; ugyanakkor, jóllehet a hallatlan munkaerő kínálat a béreket igen alacsony szintre szorította le — és ez a bővített újratermelést ismét kifizetővé tette —, a tőkés vállalkozók a felhalmozott raktárkészletek miatt továbbra sem mertek új beruházásokat eszközölni.

A 30-as években a forgalomban levő papírpénz mennyisége rendkívül megcsappant. Tartva az inflációtól, a központi hitelintézetek ölbetett kézzel nézték, hogyan rohamozzák meg a betétesek a fizetésekre telenné váló bankokat és takarékpénztárakat, és eszükbe sem jutott segítségükre sietni. Az eredmény tragikus volt: a kisbetétesek milliói veszítették el megtakarított pénzüket, és a vállalatok igen jelentős hányada csődbe jutott. A végsőkig csalódott és elkeseredett kisemberek szavazata segítette hatalomra 1933 tavaszán Németországban a nemzetiszocializmust. A tőkésrend fennmaradása érdekében ismét bevezetett gazdasági protekcionizmus világrendszerre vált.

Lord Keynes nyomdokain

A válságból kivezető utat végül — mint ismeretes — Roosevelttel amerikai elnök találta meg. Merész és nagyvonalú gazdasági és szociális reformintézkedéseivel (New Deal) — amelyeket egyébként az USA Legfelsőbb Bírósága néhány évvel később törvénytelennek ítélt — Rooseveltnak négy hihetetlenül nehéz év után sikerült kimozdítania a holtpontról a gazdasági életet.

A második világháborút követő években a monopoltőke lassacskán megtanulta, hogyan lehet az államhatalmat a válságok befolyásolására felhasználni. Kiindulópontul Lord Keynes angol közgazdász 1936-ban közzétett *General Theory of Employment, Interest and Money* (A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete) című könyve szolgált. John Maynard Keynes, beszéllve az Adam Smithtől származó klasszikus felfogással, mely szerint a piac „ön-szabályozó mechanizmusát” nem szabad semmiféle protekcionista rendszabállyal akadályozni, amellettt tört lándzsát, hogy a válság leküzdésére az államhatalomnak megfelelő gazdaságpolitikai intézkedéseket kell tennie. Ilyenek egyebek között: 1. a jövedelemelosztásban mutatkozó *kirívó* ellentétek lefaragása; 2. olcsó pénzt biztosító pénzügyi és hitelkamatpolitika, mely növeli a beruházási kedvet; 3. új belső piacot teremtő állami beruházások. Ez utóbbiak közül Keynes főleg azokat tartotta célra vezetőeknek, amelyek anélkül növelik a foglalkoztatottságot, hogy új fogyasztási javakat dobnának a piacra (például a középítkezések vagy a fegyveripar).

Válság esetére Keynes az állami beruházások haladéktalan növelését, a bajba jutott nagytőkés vállalatok állami eszközökkel való megsegítését, a vásárlóerőt

serkentő adócsökkenést és szükség esetén nagyobb számú bankjegy kibocsátását ajánlotta. Az ún. „lassú inflációt” — amennyiben meghaladná az „elfogadható” mértéket — az angol közgazdász véleménye szerint adóemeléssel és a közköltségek korlátozásával bármikor meg lehet fékezni.

A második világháborút követően kialakult sajátos körülmények közepette* valamennyi nyugati ország kormánya lelkes keynesianussá vált. Más szóval a tőkésállamok felismerték annak szükségességét, hogy a robbanással fenyegető társadalmi feszültségeknek megfelelő szociális törvénykezéssel még idejében elejét vegyék (Marcuse szavaival: „a tőkésrendszer integrálta az elégedetlenséget”). És bár intézkedéseikkel a válság ciklikus voltát nem sikerült megszüntetniük, némi eredményt mégis elértek: befolyást gyakoroltak a válságok kitörésének időpontjára, az ipari termelési index visszaesésének mértékére, a ciklus lefolyására; megteremtették a „fogyasztói társadalmat”, mely az elmúlt 30 esztendőben a pangásokat követő megélénkülést rendszerint elég gyorsan és fájdalommentesen ki tudta kényszeríteni. Ugyanakkor azonban a Keynes ajánlotta „lassú infláció” helyett a pénzkibocsátás üteme rendkívül meggyorsult. Az Egyesült Államok a társadalmi termék növekvő értékének ellensúlyozására 100 milliárd dollárt dobott a pénzpiacra.

Olajbojkott és bizalmi válság

1973—1974-ben azonban merőben új helyzet alakult ki. Mindenekelőtt Pierre Drouin szavaival élve (*Ne pas se tromper de crise. Le Monde*, 1975. július 4—5.) „fordulat állt be a világ erőviszonyaiban”. Az 1973. októberi arab—izraeli háborút követően az OPEC-ben tömörült olajtermelő államok, bojkottal fenyegetözve, négyeseresére emelték a nyersolaj árát, sok milliárd dolláros deficitet okozva ezzel a kőolajbehozatalra szoruló országok külkereskedelmi mérlegében. Először fordult elő, hogy a fejlődő országok egy csoportja rá tudta kényszeríteni akarátát a fejlett ipari országokra. A hatást a nyugati sajtó *random shock*nak nevezte, amit a legtalálékabban derült égből jövő villámcsapásnak fordíthatnánk.

Ezt követően az 1974. évi rendkívül rossz időjárás miatt részleges élelmiszerhiány támadt pontosan akkor, amikor a petrodollármilliárdok kezdték elárasztani a világpiacot. A következmények nem késlekedtek: a cukor ára például rövid néhány hét alatt tizenkétszeresére emelkedett, és számos más élelmiszer, ipari cikk és nyersanyag is tetemesen megrágult.

Gyors és biztos tájékozódásra, nagy felelősségvállalással járó gazdaságpolitikai intézkedésekre lett volna szükség a küszöbön álló válság elkerüléséhez, első sorban a vezető gazdasági hatalom: az Egyesült Államok részéről, amelyet az olajkrízis tulajdonképpen nem is érintett közvetlenül. Csakhogy a Watergate-ügy és Nixon elnök lemondatása következtében beállt hatalmi vákuum egyáltalán nem kedvezett a felélős elhatározásoknak.

Nem lebecsülendő szerepe volt a gazdasági krízis elmélyülésében a „gazdag” Nyugaton az utóbbi években lábrakapott általános bizalmi válságnak sem. A Nyugat — mint ismeretes — egyre inkább megkérdőjelezte önmaga korábbi céljait, egyre inkább elvetette az öncélú gazdasági növekedést. Jellemző a válságot közvetlenül megelőző évek hangulatára, hogy az olyan könyvek, mint a Római Klub megbízásából készült Meadows-jelentés (*A növekedés határai*), mely számítógépek segítségével a fogyasztói civilizáció elkerülhetetlen és közeli végét jósolta (vö. *Körunk*, 1972. 11.), sokmillió példányszámban kelt el. Az általános bizalomvesztésben az árrobbanás kitűnő termótalajra talált. Az inflációs hányados, mely 1974 végéig a 24 OECD-ország átlagában elérte a 14%-ot — de ezen belül egyes országokban a 25—30%-ot is —, magasan meghaladta azt a mértéket, melyet az energiahordozók, egyes élelmiszerek és nyersanyagok emelkedése indokoltá tette volna.

Szorult helyzetükben a nyugati országok kormányai csak egy megoldást láttak: negatív előjellel kezdték alkalmazni a keynesi elveket, megállítva ezzel a már több év óta tartó gazdasági expanziót. A különböző állami szubvenciók megvonása, a bankjegyforgalom óvatos csökkentése, a kamatláb emelése stb. csakhamar kedvét szegte a magánberuházásoknak. Nyomban megkezdődtek a tömeges leépítések, munkaidőcsökkentések és kényszerszabadságolások. Az ipari termelés indexe országonként változóan 10—20%-kal esett, a vásárlókedv görbéje meredeken

* Varga Jenő 1958-ban megjelent *Az imperializmus gazdaságának és politikájának fő kérdései* című művében e „sajátos körülmények” közé sorolja a két világrendszer kialakulását, a gyarmati rendszer felbomlását, a nagyfokú eltérést a fejlett és a fejlődő tőkés országok gazdasági és politikai viszonyai között stb.

lefelé tartott, a raktárkészletek felduzzadtak. Erős társadalmi feszültség támadt, amely többfelé (például Olaszországban) már-már robbanással fenyegetett.

Nem kétséges, hogy az egyes nyugati országok kormányainak módjában állt volna haladéktalanul konjunktúraélénkítő intézkedéseket tenni. Az Egyesült Államokban például a központi és helyi kormányzatok a társadalmi össztermék közel egyharmadát kitevő mintegy 450 milliárd dolláros költségvetési és hitelkeret fölött rendelkeznek, s ennek birtokában a kormány bármikor jelentősen befolyásolhatja az ipari termelési index és a foglalkoztatottság alakulását. Jó ideig azonban a különböző országok kormányai semmit sem mertek tenni. Joggal tartottak ugyanis attól, hogy a felélénkülést erőszakoló legkisebb befeckendezés esetén is számolni kell a visszatérő „magas inflációs hányados nem eléggé ismert következményeivel”. (Az OECD-jelentés. Le Monde, 1975. július 5—6.) Pierre Drouin az 1974—1975-ben kialakult sajátos helyzetet egyetlen maliciózus mondattal jellemezte: „Az árdrágulás ellen folyó, többnyire kétbalkezes harc mindenütt recessziót váltott ki, s ugyancsak az áremelkedéstől való félelem fogja most le azok kezét, akik meg akarják nyomni a fellendülés gombját.” Pierre Drouin igazát aligha lehetne vitatni. Az inflációs hányados az erős recesszió ellenére mindössze csak néhány ponttal esett vissza: az 1974. évi átlagos 14%-ról 1975 átlagában 9%-ra. Ezen belül Nagy-Britanniában és másutt a pénzhígulás egy percre sem állt meg, sőt tovább fokozódott. A jövőre várt felélénkülés az előrejelzések szerint újabb inflációs hullámot indít majd el.

**A fogyasztási árak alakulása
(a növekedés százalékában)**

	1973	1974	1975 (becslés)	1976 I. félév (előrejelzés)
Egyesült Államok	5,6	11,4	8	5,75
Japán	11,8	24,4	12,5	8,5
NSZK	7,1	7,3	6	5,75
Fraanciaország	7,1	13,7	11,75	9,25
Anglia	8,5	14,5	22,5	17,5
Olaszország	10,8	19,1	18,25	12,5
A 6 ország átlaga	7,4	13,6	10,25	7,75

Forrás: OECD szakértői jelentés (1975. július).

Régebben azt hitték: az infláció a gazdasági fellendülés egyik elkerülhetetlen velejárója. Afféle szükséges rossz. Ezért a gazdasági hanyatlást deflációnak is nevezték. Most kiderült, hogy az árak a gazdasági visszaesés ellenére is tovább emelkedhetnek, vagyis az infláció és a recesszió nem egymást kizáró jelenségek, hanem — amint Alvin Toffler, *A jövősokk* népszerű szerzője állapítja meg a közelmúltban megjelent *Eco-spasme* című könyvében — ugyanannak a ciklusnak összefüggő, egymást átfedő szakaszai. Az olyan kakofonikus hangzású nevek, mint a „stagfláció” vagy a „slumpfláció” (slump = zuhanás), melyekkel az új helyzetet próbálták jellemezni, csak a szakemberek tájékozatlanságát árulják el, de semmivel sem járulnak hozzá az új helyzet jobb megértéséhez. A tények mindössze egy dolgot bizonyítanak: azt, hogy napjainkban sem a klasszikus piacmechanizmus, sem a keynesi ihletésű reformmechanizmus nem befolyásolja már olyan mértékben a fogyasztók s a termelővállalatok magatartását, mint azelőtt. A szakértők a választ magában a keynesi elvek alkalmazásában keresik.

Semlyén István

Lucrețiu Pătrășcanu

Alig töltötte be a 19. életévét, amikor bekapcsolódott a szocialista mozgalomba. 21 éves korában már a Román Kommunista Párt alapító tagja. Az RKP megalakulásától (1921) a végzetes letartóztatásig (1948) terjedő 27 év — Pătrășcanu életének legtermékenyebb szakasza. Ezekben az években, melyeket letartóztatások tarkítanak, Pătrășcanu a hazai kommunista mozgalom kimagasló vezetőjévé és kiváló marxista—leninista teoretikusává lép elő. Románia történetének jelentős eseményeiben játszik kulcsszerepet: 1944. augusztus 23. előkészítésében és az 1945—1948 közötti forradalmi eseményekben.

Élete hősiességig menő hűség a fiatalon vállalt kommunista eszményekhez, a kitartó következetesség példája, eszme és átlélés, gondolat és tett, ráció és cselekvés többsikű egysége. Egység nemcsak abban az értelemben, hogy a cselekvés indítéka a dolgok létjogosultságát és megváltoztathatóságát kibontakoztató megismerésben, a valóság tudományos jellegű feltárásában gyökerezik. Pătrășcanu a megszerzett gazdag kulturális örökségből a kommunista, forradalmi cselekvést szolgáló nézeteket hasznosította, fejlesztette tovább. A gondolat és cselekvés egységének azonban ennél mélyebb értelme is van. Ez az egység nemcsak objektív, hanem szubjektív nyitottságot, sohasem tompuló valóságérzékenységet feltételez.

Ez a megújuló nyitottság egyben a XX. századi Románia valósága iránti elkötelezettség forrása. Ebből az elkötelezett — gyakorlati és megismerésbeli — nyitásból fakad Pătrășcanu elméleti-történeti jellegű műveinek újító ereje. Ott lüktet ez az erő az *Un veac de frământări sociale* (Egy század társadalmi vívódásai), a *Sub trei dictaturi* (Három diktatúra alatt), a *Problemele de bază ale României* (Románia alapvető kérdései), és a *Curențe și tendințe în filozofia românească* (Áramlatok és irányzatok a román filozófiában) című kötetekben, ha nem is lépheti mindig át azokat az információs-módszertani korlátokat, ideológiai sztereotípiákat, amelyek a munkásmozgalmat jellemezték.

Az említett kötetek homlokkerében Románia szocialista átalakításának stratégiája és taktikája áll. Pătrășcanu módszeres elemzésnek veti alá az augusztus 23-ával kiváltott forradalmi folyamat „előestéjét”, a megelőző időszak hazai valóságát. Célja, hogy a marxista dialektika kategóriáival ragadja meg e valóság lényegét, főbb jellegzetességeit, általános és sajátos vonásait. Életművével példázza, hogyan lehet a marxista elmélet félelmetes heurisztikai eszköztárát ismeretelméletileg, hatékonyan alkotó módon felhasználni.

Ilyen összefüggésben Lucrețiu Pătrășcanu nagy elődjéhez, C. Dobrogeanu-Ghereához mérhető. Persze, nem hagyhatjuk figyelmen kívül életművének megkülönböztető, személyes jegyeit, eredetiségét. De Pătrășcanut éppen személyes erényei sorolják ugyanabba az alkotó vonulatba, mely a Román Kommunista Párt elméleti és gyakorlati gondolkodásában igyekezett a társadalmi folyamatok általános és partikuláris vonásait egymástól nem elszakítani, hanem szoros egységben feltárni.

A XIX—XX. századi Románia globális fejlődésének megítélésében ezért tudja magát Pătrășcanu mindkét elméletileg-ideológiailag végletes állásponttól elhatárolni. Az egyik álláspont Románia fejlődését egy kalap alá vette a nyugat-európai modern kapitalista fejlődéssel, és megkerülte vagy lebecsülte a kapitalizmus útján alighogy elindult Románia sajátosságait. A másik végletes álláspont abszolutizáló módon a sajátos vonások túlhangsúlyozására törekedett.

Lucrețiu Pătrășcanu, bár az illegális munka és a párttól kapott bonyolult feladatok elvégzése már önmagában is egész embert követelt, mindvégig olyan jellegű információk gyűjtésére tett figyelemreméltó erőfeszítéseket, amelyek nélkül elképzelhetetlen „a más népeknél nem látott körülmények”, a „sajátos jegyek” pontos meghatározása és mélyreható elemzése, de amelyek nem érvénytelenítik

Romániában az általános törvények — sem a kapitalizmus, sem a szocializmus általános törvényeinek — működését. Ahhoz, hogy elhagyhassa a pusztá spekuláció régióit, Pátrășcanunak meg kellett fejtenie a legáltalánosabb törvények történelmi rejtjeleit. S valóban, éppen Marx szellemében, aki a történelemtudománynak kiemelkedő szerepet szánt a társadalmi praxis megértésében és magyarázatában, Pátrășcanu életének jelentős részét fordítja Románia XIX. és XX. századi történelmének kutatására. Mint verbéli marxista, Pátrășcanu a történelmet szociológiai struktúrájának fogja föl, melyben a történelmi dinamika valódi erővonalait lehet tetten érni. Felfogása élesen szemben áll a korabeli akadémikus-egyetemi körökben honos politizáló és ideologizáló jellegű történetírással.

Bár tudományos elemzésében elsősorban a társadalmi-gazdasági mélystruktúrára koncentrál, melyen a társadalmi rendszerek sokfélesége alapul, Pátrășcanu nem téveszti szem elől az ilyen típusú elemzés gyakorlati célszerűségét. „Hogy kijelölhessük azt az utat — írja —, amelyet a román népnek a jövőben meg kell tennie, igen fontos a főbb fejlődési vonalak meghatározása. A jövő nem lehet ugrás az ismeretlenbe, a múltból szakad ki, de ugyanakkor a múlt nyersanyagából építkezik.“

A forradalmi erőknek való pártos elkötelezettsége, az, hogy a munkásság és parasztság alapvető törekvéseihez csatlakozott, *józan, kritikai szellemmel* párosult, mely nélkül elképzelhetetlen bármely elméleti-tudományos gondolatmenet. Jellemző, hogy Pátrășcanu különös gondot fordít a parasztság problémáinak, a társadalmi struktúrában és mozgalmakban elfoglalt helyének, erkölcsi és politikai arcának, forradalmi potenciáljának marxista elemzésére. Az osztályviszonyok szabatos elemzését annál is inkább fontosnak tartja, mert a parasztság esetében egy olyan közösség mellett hallatja szenvedélyes szavát, mely, bár évszázadokon át történelmünk gerincét alkotta, létét a földesúri, majd polgári osztályhoz való viszonya, ezeréves elnyomatása határozta meg. Rádásul egy olyan parasztság jogai mellett kellett kiállnia, melyet a birtokon belüli osztály ideológiái hol ócsároltak, hol naiv vagy misztikus módon felmagasztaltak. „A romániai fasiszta mozgalom egyik jellegzetessége — hangsúlyozza Pátrășcanu —, hogy a politikai propaganda kiaknázza a parasztság vallásos miszticizmusát“, és „a román parasztság primer ösztöneire, elmaradottságára“ épít. (*Három diktatúra alatt*, 53., 54.) A vasgárdista mozgalom, a román nacionalista-soviniszta ideológiának ez az ultrareakciós változata is erre a primer alapzatra játszott rá. A misztikus mámor egyaránt vonatkozott az etnikai örökségre, a múltra, a sorsra és a jövőre, természetesen Románia imperialista jövőjére. A civilizációtól érintetlen ősök misztikus kultusza, a folklorizálás önkivülete a német fasizmussal párhuzamos mozgástörvényeket követ — ez pedig a ráció birodalmából az irracionálizmus félhomályába való visszavonulás útja.

Gramscira emlékeztető biztos érzékkel fordítja Pátrășcanu az elmélet intellektuális-racionális fegyverét a legfőbb ellenség: a román soviniszta-fasiszta ideológiák ellen. A dialektikus és történelmi materializmus módszertanilag azért a leghatékonyabb, mert a filozófiai racionalizmus legmagasabb fokát testesíti meg, melyet az emberiség mindeddig elért. Nem véletlen, hogy Pátrășcanu e racionalitás jegyében veszi bonckés alá a két világháború közötti Románia ideológiai-filozófiai életét. Ez a racionalizmus nem csupán tudományos-instrumentális racionalizmus, hanem ezzel szerves összefüggésben értékelméleti racionalizmus is, a marxizmus által elének állított végső célok és eszmények racionalizmusa. De racionalizmus a tapasztalat felé való nyitás értelmében is. Végső fokon pedig ez a racionalizmus irányította, szervezte, „racionalizálta“ az emberi történelem leglátványosabb ugrásához vezető mozgalmat. E racionalitás oldaláról nézve a román filozófiai szellemiség kétségtől legaggasztóbb irányzata: a misztikus irracionálizmus. Pátrășcanu jó érzékkel ragadja meg e filozófiai irányzat társadalmi-politikai lényegét. Lehetetlen nem észrevenni, hogy a filozófiai irracionálizmus milyen feltűnő kongruenciát mutat a társadalmi-gazdasági struktúráknak az egyetemes haladással szembeszegülő irracionálisával. Pátrășcanu joggal figyelmeztet arra, hogy ez az irracionálizmus nálunk a jobboldali, fasiszta erőkkal szövetekezett.

Pátrășcanu vádirata szigorú, de igazságos. Ne feledjük, hogy az ideológiai harc olykor megköveteli az egyik álláspont erőteljes, sőt egyoldalú hangsúlyozását. Marx és Engels korunk idealizmussal túltelített szellemi légkörében fejtik ki markánsan materialista filozófiájukat. Pátrășcanu a két világháború közötti időszak irracionálizmussal és miszticizmussal telített légkörében folytat a racionalizmus jegyében partizánharcot. Igaz, a keresztűz alá vett filozófiai konstrukciók rendszerváltukban és esztétikai érzelmi töltésükben is sokkal összetettebb jelenségek, mint ez az egyszerűsítő képből kitűnik. Ez azonban mit sem von le Pátrășcanu igazából, aki jól látja, milyen veszélyekhez vezet az irracionálizmus táplálta misz-

tikus folklórrajongás. Az irracionális összetettsége végső soron az elferdített igazságok cifra álarca.

Alkotó erejének teljében, a politikai-ideológiai szintézis lehetőségeinek csúcsán ugyanaz a tragédia törte derékba Lucrețiu Pătrășcanu életpályáját, mint nem egy országban nem egy kommunista sorstársát. E tragédiának nem szabad megismétlődnünk — ebben az értelemben foglalt állást magas fokú felelősséggel Nicolae Ceaușescu elvtárs kezdeményezésére az RKP KB 1968. áprilisi plenárisa, mely rehabilitálta Lucrețiu Pătrășcanut. Politikai magatartása, egész életműve egy olyan szocialista Románia jövőjét szolgálja elméletileg is meggyőzően, ahol a szocialista elvekhez és normákhoz való hűséget a szocialista demokrácia intézményeinek magas fejlettségi szintje biztosítja, ahol a magas fokú civilizáció, az anyagi és szellemi jólét, a valódi demokrácia feltételei között minden egyes ember maradéktalanul megvalósíthatja önmagát.

Ion Aluș

A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése I.

Ha a régi Udvarhelyszék középkori emlékanyagának alapos és az egész székelyföldi középkori művészet általános ismeretében vizsgáljuk Nagyalambfalva templomát, mind a nagy összefüggésekben, mind a részletekben tisztábban látunk. A felvetődő kérdések jelentős részére épp ez az emlék ad választ.

Most van egyébként a kutatás legfőbb ideje. Elsősorban azért, mert illene már a teljesség igényével számba vennünk meglévő emlékeinket, másrészt most került sor e műemlékek szakavatott régészeti-művészettörténeti feltárására, restaurálására vagy helyi erőből történő tatarozására. E munkálatok során pedig nem engedhetjük meg a tévedéseket, melléfogásokat. Leginkább az óvhat meg a tévedésektől, ha összefüggően látjuk a székelyföldi művészet egészét, benne a sajátos részleteket, ha az egész anyag alapos ismeretében előre tudjuk, mit várhatunk, mit mennyire értékelhetünk. Előre kell tudnunk, hogyan illeszkednek bele a részletek az eddig kialakult képbe, s hol kereshetünk, várhatunk kiegészítéseket középkori művészetünk fehér foltokkal tele térképén.

1. A kutatók előtt is ismeretes nehézség az okleveles anyag — főképp a középkori — csekély volta. A műemlékek vonatkozásában az írott adatok hiánya a XVII—XVIII. századig is elér. Vezethet-e eredményre a kutatás ilyen körülmények között? Hogyan lehet ezzel a nehézséggel megküzdeni? Galambfalva példájával bizonyíthatjuk: a művészeti stílusok és helyi változataik alapos ismeretével *meg lehet szólaltatni a köveket!* A stíluseredet, a datálás, a megrendelő és a kivitelező, általában a stíluskapcsolatok és a mű létrejötté kérdésében néhány esetben kapott megbízható válaszok egybetevődve, átfogó képpé állnak össze.

2. A galambfalvi templom eléggé kivetkőzött eredeti stílusából, formájából. De ha minden részletre figyelünk, eléggé tisztán rekonstruálhatók a középkori építések és a későbbi módosítások. Nagyon sok — első látásra újabb keletű — épület őriz olyan részleteket, melyek irányadóak, lényegesek középkori művészeti igazodásunk tekintetében. A múlt század hatvanas éveiben meginduló műemlékvizsgálat fogyatékossága, hogy csak a fontosabb, külső megjelenésükben feltűnő emlékekre figyelt (szinte kizárólag azokra, amelyeket Orbán Balázs említ), s ezek alapján alakította ki a középkori székelyföldi művészet képét. Udvarhely vidékén azonban sok „újabb” templom őriz olyan középkori részleteket, amelyek kiegészítik, helyesbítik e művészetről s általában a középkor kultúrájáról való ismereteinket. Sokszor épp olyan vonatkozásokban, amelyek tekintetében „fontosabb” műemlékeink némák. De figyelniünk kell a levéltári anyag visszautaló adataira is. A galambfalvi templom eredetéről, bizonyos részleteiről például levéltári anyag alapján akkor is volna tudomásunk, ha maga az építmény már nem állna.

3. A középkori művészet kezdeteinek problémája még jórészt tisztázatlan. A Nagy-Küküllő völgyének újabban feltárt, a XI—XII. század fordulójáról való régészeti és építészeti anyaga (Tartód vára, Székelyudvarhely, Budvár vára, Bögöz,

Nagygalambfalva határa, Keresztúr, Medesér, Szentterzsébet határa mint emlékek vagy lelőhelyek) arról tanúskodik, hogy ebben az időben a feudális állam védelmi övezetet épített ki és tartott fenn ezen a területen, ahol — Ferenczi Géza régészeti és helynévanyagra támaszkodó megállapítása szerint — elsősorban besenyő lakossággal kell számolnunk az idő tájt. E lakosság keresztény volta bizonyított, a keresztény művészet befogadására és meghonosítására is kész volt a talaj. Az udvarhelyi Jézus-kápolna, a bögözi és a keresztúri templom legkorábbi részletei a XII. századra utalnak. Ezek a Küküllő-völgy első, közép-európai művészeti stílusigazodású emlékei. Ugyanezen a helyen néhány templom építéskor a XIII—XV. században korábbi sírokat bolygattak meg; Ferenczi Géza ezeket a XI—XII. század fordulójáról vagy alig későbből keltezi, a besenyő-székelé népváltással magyarázva, s az első kultikus helyek tanúiként értékeli. Nagygalambfalván a templom északi falánál szintén találhatók sírok, de még feltáratlanok. Származhatnak hát a XII. század elejéről, s akkor mint régi kultikus helynek, a templomnak is a történetét korábbra vezetik vissza, de lehetnek a templomhoz tartozóak, a XIII—XIV. század fordulójáról valók. Ha a régészeti kutatás a megtelepedés kérdésében megnyugtató eredményre jut, a művészetek indulásáról is bizonyosabbat tudunk majd, mert a megtelepedéssel egyidőben számolhatunk az építészet és a hozzá kapcsolódó művészeti ágak megindulásával.

4. Következő kérdésünk a *tatárjárás következményeinek* a művészeti igazodásban jelentkező hatása. Az azelőtti emlékek gyér volta még nem jelzője a mongol pusztítás nagyságának. De a tatárjárás népesedési-közigazgatási következményei egy újraszervezett társadalom új igazodású művészetéhez nyitnak utat. Ha valóban ebben az időben telepítik be a megfogyatkozott határőrző lakosság (besenyők) közé a tegledi székelőket (ami kérdéses), akkor ebben megtalálhatjuk a nagy lendülettel és új keretek közt jelentkező művészet indító okát. A sajátos székelő társadalmi szervezet mint keret és életrend sajátos színezetű művészetet eredményezett; meghatározta a művészeti igazodást, a stílusok alkalmazását, a művek megtartását. A tatárjárás előtt volt itt egy tiszta boltíves stílus; főként szerkezeti vonásaiban ismerhető fel, az egyszerű külső és belső kiképzésben. Azután ez már nincs gyakorlatban, illetve változáson megy át, új építészeti irányként tarthatjuk számon, bár félköríves elemeket alkalmaz elsősorban. Az egyszerűen profilozott nyíláskereketek megjelenése az új változat vonása. A kezdeteket elsősorban a Homoródmente és az Erdővidék templomai mutatják, Nagygalambfalva temploma a tatárjárás után induló új iránynak későbbi, fejlettebb változata.

5. Nagygalambfalván a *legkorábbi építésből* a jelenlegi templom hajója, egy faragott bélletű ajtókerete és két ablaknyílása maradt meg. Bögöz és Homoródkarácsonyfalva mintájára a nyíláskereketek eme típusához kis félköríves apszisú szentélyt kell gondolnunk (alapfalai ott lehetnek a mai gótikus szentélyben). Ez a két térrészből álló egyszerű alaprajzi forma a XII—XIII. század templomépítésében általános. Pontosabb datálást a nyílások formái és profilzatai árulnak el. A déli bejárat kőkerete csúcsíves nyílású, vaskos hengertag-szegélyezéssel. A bejárat fölött kétoldalt magasan elhelyezett ablaknyílások vannak, sajátos alakítással. A falba szegmentíves lezárású, meredek rézsúvel alkotott ablakkávák mélyednek, s egy jóval keskenyebb nyílással áttört kőlap alkotja magát az ablaknyílást; boltíves tetején egyik helyen köríves, másikon csúcsíves kis nyílással. Itt inkább háromkaréjos nyílásról beszélhetünk, mint mérműves ablakról. Mind a kapu-, mind az ablakkereteknek legalább annyi közülük van a román kori, mint a gótikus stílushoz. Abba a stílusváltásba illenek bele, mely Udvarhelyszék emléktárában a félköríves stílusnak a gótikába való átmenetét mutatja. Szervezett és lendületes építőtevékenység tanúja a XIII. század közepéről. Legelső emlékei sem alkalmazzák már a pilléres-oszlopos kapubélletet, csak a vaskos hengertag-profilozást vagy annak variánsait, amelyek a tiszta boltíves építészetben párkányokon, bélletíveken, kisebb nyíláskereteléseken használatosak. Kezdetben csak félköríves nyílásokon mutatkoznak. Később, amikor a nagy központok építkezéseiről már a gótikus stílus tör előre, ugyanez a profilképzés csúcsíves nyílásokon is megjelenik. Alaprajzi beosztásban, tömegkomponálásban román kori épületeken jelentkeznek ezek az átmeneti jegyek. Ennek a fejlődésnek egyik fázisát rögzítette számunkra Nagygalambfalva legkorábbi ránk maradt templomhajója és annak részletei. Itt még nincs gótikus profil sem az ajtó-, sem az ablakkereteken, így az építkezés a XIII. század végéről keltezhető.

Ha az aránylag gazdag székelőföldi emléktárában figyelemmel kísérjük az átmenet stíluskorát, ha egyszerre figyelünk az alaprajzi szerkezetre, a nyílások és profilok formájára, akkor külön tudjuk választani a korábbi, tiszta félköríves, és a későbbi, gótikus formáktól (Orbán Balázs a román és a gótikus elemek egy épületen belül való jelentkezését nevezte átmeneti korúnak, és datálta

a XIII—XIV. századra), s e különválasztásban a sokat vitatott vagy kétségbe vont XIII. századi székelyföldi építészeti képeről tiszta fogalmat alkothatunk. A XIII. század második feléből származó ilyen jellegű emlékek gyakorisága — mint már említettem — egy kiterjedt építkezési lendület tanúja, s nemcsak Udvarhelyszéken, hanem a csíki, gyergyói és háromszéki medencében is sűrűn találkoznak emlékeivel. Kérdés, hol és mikor alakult ki ez az egyszerűsége törekvő stílusváltozat, milyen okokból lett otthonos a székelyek építészetiében, kísérői voltak-e a társ-művészetek, például a falképfestészet, mely ma csak néhány emléket mutat ebből az időből (Bögöz, Keresztúr, Gelence), milyen befolyása volt a faluközösségeknek e művészet átvételében?

6. Újabb kérdéseket vet fel a *pápai tizedjegyzék* kb. 150 székely falut említő adatanyaga. A tizedjegyzék művészettörténeti tekintetben is felbecsülhetetlen értékű, hiszen minden említett plébánia már létező plébániatemplomot is jelent, s az azt építő és fenntartó közösség anyagi lehetőségeit is sejteti. Nagygalambfalváról is a tizedjegyzékben találjuk az első adatot. Az 1333. évi jegyzék „Jacobus de villa Salonib solvit VI. banales” adatát a Salonib→Galonib→Galomb javítással szokták Galambfalvára vonatkoztatni. Az 1334. évi jegyzék már kétségtelen: „Item Petrus sacerdos de villa Galomb solvit IIII. banales antiquos” (*Mon. Vat.* 115., 133.). A fizetett tized a környék falvainak átlagánál jóval magasabb, így a plébánia a XIV. század elején a népesebb egyházak közé tartozott. Ekkor készülnek újabb építkezésre, a szentély kibővítésére.

A pápai tizedjegyzék általában kész és kifejtett egyházszervezetet mutat a Székelyföldön. (A telegdi főesperesség az erdőháti — ez Udvarhely vidéke —, marosi és csíki esperességekkel; a kézdi főesperesség a kézdi és sepsi esperességgel.) Ha ezt következményeivel együtt végig gondoljuk, minden vonatkozásában szervezett egyházat és egyházi életet kell feltételeznünk. Minden plébániának rendelkeznie kellett a fenntartásához szükséges anyagi feltételekkel, a kultusz gyakorlásához szükséges eszközökkel: a népességnek megfelelő templommal, temetővel, paplakkal, az épületek fenntartását szolgáló anyagi javakkal, amelyekhez bizonyos művészet, stílus kapcsolódott; e művészet eredetét pedig a kialakult társadalmi viszonyok határozták meg, az egyházi központokkal, főpapsággal, a művészet pártolásában elől járó világiakkal való kapcsolatok. A falu népe ebben a szervezett egyházban, közösségben él, s ez a keret határozza meg életének sok vonatkozását, köztük a művelődést is.

Nagybirtokos réteg hiányában ebben az időben a székelyek között ismeretlen a földesúri, egyházi kegyúri jog, a patronátus. Az építmények létrejöttében ezt a kötelességet és jogot maga a közösség teljesíti és gyakorolja megrendelésével, esetleg kétézi munkájával is. Így a művészet szintje elsősorban a közösség tagjai számának (no meg anyagi helyzetének) függvénye. Hiányzik belőle az egyéni nagyságot és vagyonosságot prezentáló vonás, ezért megjelenési formája egyszerűbb. A zárt társadalmi szervezet miatt a plébániák egymással való szervezeti és kulturális kapcsolatai lényegesek; döntő az, amit a plébániák közössége egymástól lát, ezért lesz azt egységű és sajátos jelentkezési formájú ezen a tájon a művészet.

7. A XIII. század második felének építkezési lendülete a XIV. században megcsendesedik. Ebből az időből kevés az emlékünkn. Az *érett gótika* korából inkább csak részletek, töredékek maradtak. Nagygalambfalva egy nemes építész szentélyt mutathat fel ebből az időből. Ez a XIII. század második feléből való hajóhoz építve gótikus megjelenésében ma is áll, magas falazatával, lépcsősen tagolt támpilléreivel, lábazattal koszorúzott falaival, csúcsíves ablakaival, keleti falában mérműves kőablakkal. A belső teljesen átalakult. Csak két csonka bordaíndítás maradt a keleti zárófalon, s ugyanott másodlagos elhelyezésben egy gyámkőpajzs. De az itt-ott beépített meg szerteszét heverő — utóbb egybegyűjtött — töredékek alapján teljes egészében rekonstruálhatjuk ezt a XIV. századi szentélyt. E töredékek: körtetagos profilú bordák, nyolcszögű falpillér-darabok, a négyszögalapból gúlametszéssel nyolcszögűre alakuló falpillér-lábazat-darabok, pálcátagos átmenettel. A keleti falsarkokban levő bordaíndítások nyolcszögű falpilléren vannak visszametszve. A XIV. századi formát mutató pajzsos faragott Anjou-liliom. Ezek alapján biztosan megállapítható, milyen volt e szentély belső kiképzése, boltozata, mely adataink szerint egészen 1816-ig állott. A XIV. század közepe táján — a formák erre vallanak — az építők lebontották a régi kis apszist, és egy olyan szentélyt fűzték a megmaradt hajóhoz, mely méret- és tömegarányában nem talált hozzá. A szentély tengelyét a hajóéhoz képest délre törték, a hajó szélességénél fél falszélességgel keskenyebb szentélyt építettek, a falazatot a hajóénál magasabbra emelték. A szentély külsejének a támpillérek és a lándzsaiűv, keskeny lőhereíves ablaknyílások szabályos ritmusával adtak gótikus aspektust. Az északi falhoz sekrestyét csatoltak, melynek két fala ma is áll. A sajátosan XIV. századi

belső boltozat körtetagos kőbordái egyszerű keresztboltozatos rendszerben borultak a szentély tere fölé, a bordázat változatosan alakított támszerkezeten nyugodott. A megmaradt töredékek alapján bizonyos, hogy a szentély diadalív melletti falsarkainál a bordázat visszametszett alakítással, nyolcszögű falpilléren halt el, a falpillérek alsó végét rátették pajzsok takarták. Itt kellett lennie az Anjou-liliomos és még egy, azóta elveszett címerpajzsoknak. A kettő együtt sok mindent elárulna ezen építkezésről. A szentély hosszfalainak közepén, gazdagon alakított lábazatról nyolcszögű falpillér emelkedett, ennek három oldalára metsződött a három felől jövő bordázat (középen a heveder). A keleti falon a falpillérre visszametszett bordatámasztás a helyén van. Falusi templomokban ritka boltozat kiképzés ez. Az építők következetesen alkalmazták a gótikus szerkezetet. Az ornamentika elmaradása a szerkezeti elemek fontosságát hangsúlyozza. Maga a látható, világos szerkezet olyan ritmust ad a belső felületeknek, hogy a nemes arány s a szerkezeti változatosság díszítőelemként hat. A gótikának ebből a tiszta változatából a Székelyföldön csak néhol maradt hírmondóként egy-egy töredék. Galambfalva úttörő volt e stílus átvételében, de egy másik dologban is: a szentélyek bővítésében, újjáépítésében, mely igen elterjedt szokássá lett a XV. század második felében. Talán időben e szentélyhez tartozik a sepsiszentgyörgyi múzeumban őrzött szentségtartó fülke. Méreteiben nagyobb az átlagosnál, s bár fülkéjének nyílása csúcsíves, díszítésében régebbi nyomokon halad. A román kori stílusban gyakori kötélfonásos oszlopot utánzó külső szegélye van (nem reneszánsz kötélfonat!), s a boltíves stílus óta a kőfaragásban gyakran feltűnő hatszirmú rozetták díszítik szabad felületét. Ez a motívum a helyi népművészetből is eredhetett.

A galambfalvi szentély a székelyföldi gótika stílusfejlődése szempontjából jelentős. A stílus áttekinthető, világos szerkezeti rendszerét, nemes egyszerűségét, megszokott formai jegyeit alkalmazzák a későbbi építők. A támasztórendszer egyszerűsödik, a boltrendszer szövevényesebbé válik, hangsúlyosabb lesz a gyámok díszítése, de maga az épületkomponálás ugyanilyen szellemű marad mindvégig a gótika korában.

8. Az 1970. évi renováláskor kerültek napvilágra Nagyalambfalva középkori freskói. A falak átvizsgálása még nem történt meg, így az előbukkant jelenetekhez még mások is tartozhatnak a mészréteg alatt. A helybeliek a déli falon rovásírászerű feliratról is tudnak. Az északi falon, keretbe foglalva két teljes jelenet s a harmadiknak egy keskeny sávja került elő. A 270 cm hosszú felső keretdísz négyzet alakú kockákat kitöltő, erősen csipkézett, négyágú levelekből áll. Ennek a mintának legegyszerűbb változata a IX—X. század fordulójának művészetéből ismeretes, de feltűnik a XII. század eleji feldebrői freskókon s gazdagabb alakítással a Bécsi Képes Krónika rajzain. Mint freskószegélydísz Erdőfüle XIV. századi falképén láthatjuk, a galambfalvinál egyszerűbb kivitelben. A három függőleges keretdíszsáv elnyújtott négykaréjos, tüskés alakú mezők egymásból következő sora. Jelenetekkel kitöltve ugyanilyen elnyújtott keretet láthatunk az 1338 előtt készült Nekcsei Bibliában. Nem elnyújtott formában az esztergomi királyi kápolna szentjei vannak hasonló keretbe foglalva (1340 körül). A székelyföldi freskóknál ritka keretelési mód a miniatűr kódexek közvetlen hatását mutatja.

Az első kép Mária (?) születését és füröztetését ábrázolja. A második kép Mária megkoronázásának mennyei jelenete. Ótalogos kompozíció, jó elrendezésben. A harmadik képek csak a szegélye maradt meg. A képeken a főleg vonalrajzzal ábrázolt alakok majdnem teljesen kitöltik a felületet, a kékes háttér csak néhol látszik. A tér rendezett kompozíciójú, de kissé zsúfolt kitöltése, a keretre kilépő részletek ismét csak a miniatűr kódexekhez vezetnek, s mind a Képes Legendárium, mind a Nekcsei Dömötör Bibliája, mind a Képes Krónika képszerkesztésére jellemzőek.

Jelen állapotukban e falképek úgy hatnak, mint egy összefüggő történet első három jelenete. A látható jelenetsor felett még lehetnek képek, ugyanis ikonográfiailag nehezen érthető, hogy a születés után nyomban Mária megkoronázását látjuk. A festő, aki a szentélyépítés befejezése, a XIV. század közepe után dolgozhatott itt, feltétlenül ismerője s talán munkatársa is a korabeli miniatűr kódexeknek, a miniatűr műhelyeknek.

A falképek eredetének kérdése nemcsak Galambfalva szempontjából érdekes. A témaválasztás különös, elsősorban azért, mert addig majdnem kizárólag I. László király legendájának jelenetei kerültek elő (a XIV. századból Bibarcfalván, Maksán, Homoródszentmártonban s Erdőfülén). Ebben az időben festik Bögözön a Margit-legendát, később az Utolsó Ítéletet. A László-legendánál kézenfekvő és megalapozott a témaválasztásban helyi indítékokat látnunk (csatajelenet a hadi szolgálatot teljesítő székelyek között), de a ritkán megjelenő egyéb témák választásánál az indítékok, befolyások homályban maradnak, még akkor is, ha tudjuk, hogy a középkori

művészettől nem idegenek. A témaválasztásnak nyilván ez esetekben is megvolt az indítéka, s a megrendelővel való kapcsolatát éppúgy meg kell keresnünk, mint a László-legendák esetében. Csakhogy a falképkutatás a kezdeteknél tart. Székelyföldi falképeinket, melyek a korabeli művészet legmagasabb szintjét képviselik, ezidáig környezetüktől függetlenül vizsgáltuk, szinte kiszakítva teremő közegükből, nem kutatva azok ikonográfiai jelentése s az őket létrehozók közötti szoros kapcsolatát. Így a megrendelőkről, a mesterekről, a művek szerepéről, tehát értelméről és értékéről is vajmi keveset tudunk. A kutatás nem elégedhet meg annak megállapításával, hogy jó művészi színvonalú falképeink vannak; mihielyt korban és stílusban a falképeket elhelyezte, tovább kell mennie, mígnem megtalálja mögötte az alkotó embert, a kort, a közösséget.

Dávid László

Egy új székelyföldi freskó

Az utóbbi évek során több székelyföldi templomban folytattak műemlékvédelmi munkálatokat. Az ezzel kapcsolatos régészeti feltárások fényt derítettek sok, eddig lappangó művészettörténeti értékre.

1973-ban a Székelyudvarhelyi Múzeum a városvégi (román kori) félköríves stílusú, XIII. századi kápolnában végzett ásatásokat és karbantartási munkálatokat. Sor került a kápolnától mindössze két kilométerre fekvő felsőboldogfalvi református templom régóta esedékes javítására. Az állagmegőrző munkálatokat itt is régészeti kutatás előzte meg. Kiderült, hogy félkör- és csücsíves elemek keverednek a felsőboldogfalvi templom felépítésében. Az 1,92 m magas és 0,96 m széles keccses, szép arányú déli kapu félköríves, hengertagos keretelésű; Orbán Balázs XIII. századnak mondja. A kutatások megkezdéséig csak ez a kapuzat bizonyította a félköríves stílusú építészeti elemek jelenlétét. Az ásatások nyomán viszont előbukkantak a jelenlegi falak előtti, alaprajzuk szerint román kori szentélyek alap- és falmaradványai. A mai templom hajójában, a diadalív előtt hőmpölykövekből rakott alapozás és a faragott kövekből épült fal lebontott maradványa, a legelső templom emléke került elő. Az *egyenes záródású*, kissé aszimmetrikus szentély rendkívül kicsi, szélessége 2,45 m, mélysége 1,65. Meglehetően gondos a kövek megmunkálása, feltűnő az is, hogy a szentély falának külső szintje egyenetlen, és habarccsal igyekeztek simává tenni. A jó minőségű faragott kövek jellege meg a szentély egyenes záródása a kora középkori cisztercita rend templom-építés-módját idézi. Különbö az első erdélyi magyar vidéki templomokra kerek záródású, egyszerű csarnoktemplomforma jellemző, építkezési anyagként pedig a faragatlan kövek használata. A szentély XIII. századi keletkezését bizonyítják a mellette talált, a század első felére jellemző szemcsés anyagú, szürkére égetett, a kihajló perem alatt körbefutó bordájú, vízszintes vonalakkal díszített cserépedény-töredékek. Mindezek alapján a település fennállása legalább egy századdal korábbra tehető, mint ahogy azt első írásos említése (a pápai tizedjegyzék, 1333) tanúsítja.

A falu egyházának második építési szakasza szintén román kori. Az újabb, nagyobbított szentély a mai diadalív két oldalától indul ki. Falai habarccsal összerakott hőmpölykövekből épültek, kivitelezése azonban a megelőzőnél sokkal igénytelenebb. Egyenes záródású.

A harmadik építési szakaszt a mai szentély, diadalív, a déli oldal három csücsíves ablaka és támpillérei képviselik. Mind görögök jegyűek. A szentély a hatszög felével záródik, és a hajóval együtt boltozva volt. Ezt bizonyítják a nagy számban előkerült téglaborda-töredékek, melyeken többszöri meszelés nyomai látszanak. A bordákon végigfutó gerinc erősen hangsúlyozott, alakjuk a közeli farcádi templom hálóboltozatának téglaira emlékeztet. A templom boltozatát (1670-ben készítette Szombatfalvi Asztalos János és András) festett kazettás mennyezet váltotta fel. Erre a hagyomány szerint egy tűzvész után került sor. Az ásatás során találtunk is egy szőben gazdag réteget, a boltozattéglákon nem figyeltünk meg azonban tűznyomokat. A déli ablakokat Orbán Balázs még „három és négy levél alkotta diszművezetőkkel” látta a múlt század közepén, ezek ma nincsenek meg.

A nagymúltú felsőboldogfalvi templomot különösen közérdekűvé teszik azok a falképek, melyek nemrég kerültek elő. A régebben ismert és méltán híres udvarhelyszéki freskók (Bögöz, Derzs, Dálya, Homoródszentmárton, Homoróddaróc, Keresztúr) mellé a 70-es években végzett tatarozás során újabbakat fedeztek fel Farcádán, Rugonfalván, Nagyalambfalván.

Ezek után remélhetjük, hogy a felsőboldogfalvi templom vakolatrétegei is falképeket rejtgetnek, különösen miután az ásatás során a hajó és a szentély töltelékföldjében freskódarabokat találunk: a barokk kori porticus dongaboltozata és a fal közti repedésből tenyérnyi nagyságú, pirossal festett freskótöredékre bukkantunk. Később a diadalív felső részén felirattöredékeket leltünk. Északi részén újabb feliratrészek, majd lejjebb freskó került napfényre; részei a diadalív déli és északi, a hajó felé forduló oldalán maradtak meg, az északi falon is folytatódva.

A diadalív déli részén a *Királyok imádságát* festette meg az ismeretlen mester. Ennek a legépebben megmaradt töredéknek a szélessége 1,35 m, magassága 2,10 m: baloldalon Szűz Mária látható, ölében gyermekével; feje fölött angyal hirdeti: PUER NAT(US) E(ST) I(N) BETLEM, vagyis: *Gyermek született Betlehemben*. A térdeplő alak feje hiányzik, de a glóriáján lévő felirat jelzi kilétét: S(ANCTUS) REX GASPAR, azaz *Gáspár szent király*. Térdénél földre tett korona látható. Mária csuklyás, sima köpenyét stilizált liliomok díszítik.

A diadalív északi részén *Veronika legendáját* örökítették meg. Kitért kendőjén Krisztus-fej látható. Az itt található további, és az északi falon lévő freskórészek nagyon rossz állapotban maradtak ránk. A diadalíven még egy kereszt, felső részén *kétszűcsű fővegű* alak tűnt elő, továbbá kis emberalakok, közülük hátrakötve, törzsük vízszintes helyzetben. *Talán a Poklot vagy a Purgatóriumot* festették ide egykor. Az északi fal utólag vágott ablaka mellett *egy püspök* alakja vehető ki, erre utal jellegzetes fővege és áldásra emelt keze. A diadalív északi részén lévő töredék szélessége 1,50, magassága 1,90 m, ez tovább folytatódik az északi falon 2,85 m hosszúságban. A freskók a mai járósztól 2 m magasságban kezdődnek.

Az épen maradt festményrészek alkotójuk fejlett mesterségbeli tudásáról, esztétikai érzékéről tanúskodnak. Mária finoman megformált képe a környéken újabban előkerült freskók legszebb, legbájosabb asszonyalakja. Világias, átszellemlő arc mintha már nem a középkor aszketizmusát idézné, Veronika száraz, szigorú arca viszont közelebb áll a középkori hivatalos egyházi világnézet eszményeihez. Míg a nagyalambfalvi, részben a rugonfalvi, de különösen a farcádi, székelydályai freskókat elsősorban a vonalas rajz jellemzi, a felsőboldogfalvi folt-hatásaival tűnik ki. Uralkodó színe a vörös. Az itt előkerült falképrészek kétségkívül mind egyetlen mester egy időszakban festett alkotásai, erre utalnak a stilizált hatszirmú virágot ábrázoló térkitöltő motívumok is.

A csücsíves diadalíven látható freskó a későgótikában keletkezhetett, a XV. században, vagy a XVI. század elején. Keletkezésének felső határát jelzi, hogy Székelyudvarhely és környékének egyes részei a XVI. század közepe táján szakítottak a katolikus vallással.

Székelyföld régi templomaiban az egyre gyakoribb restaurálási munkák során újabb falképek kerülhetnek napvilágra: a homoródkarácsonyfalvi unitárius templomban a villany bevezetésekor festett vakolatréteg tűnt elő, az agyagfalvi templom szentélyében szintén bemeszelt falképek vannak. Kíváncsinos lenne, hogy az újonnan előkerült freskók közismertté váljanak, és hogy magas művészi értékük minél több, népünk művészete iránt érdeklődő számára élvezhető legyen.

Varga Árpád—Zepeczaner Jenő

Megszállottak?

Gondolatok a könyvtárban

Ha jól meggondolom, nem a sok egyéb, sürgetőbb feladat, nem is a lustaság, az angol nyelvű szöveg legyőzésének tagadhatatlan nehézsége tartott vissza mostanáig Carlos Castaneda könyvétől, „Don Juan tanításaitól” (*The Teachings of Don Juan. A Yaqui Way of Knowledge*. Penguin Books, é.n.), hanem ösztönös, alkati idegenkedésem az „ellenőrizhetetlen”, a „természetfeletti” dolgoktól. Pedig hát illetet volna hinnem költő barátomnak, hiszen meggyőződhettem arról, hogy véleményeimet nem a divathoz szabja; s különben is, tanulságos volt saját korábbi olvasói tapasztalatom: amikor kiszabadulva egy rossz, iskolás, értékpusztító, szűk realizmusfelfogás hatása alól, s Bulgakovval, *A Mester és Margarita* szerzőjével együtt újra felfedeztem a magam számára Tamási Áront, a megcsonkítatlan Tamásit — valójában az „ellenőrizhetetlen”, az „irracionalis” esztétikai funkciójáról kialakított nézeteimet is felül kellett (volna) vizsgálnom.

Persze Castaneda, Kalifornia Egyetemének antropológus-hallgatója korántsem esztétikai megfontolásokból jegyezte le egy varázslóként számon tartott öreg yaqui-indián tanításait, a hatvanas évek első felében; a délnyugati indiánok körében használt hallucinogén növények („mescalito, yerba del diablo, humito” — meskál, azaz égetett agavébör, maszlag és gombák) hatását kutatva, találkozott a hallgatag Juannal, a találkozásból többéves inaskodás lett, az etnográfiai feljegyzésekből pedig könyvsiker: az 1968-as amerikai alapkiadást követően, 1970-től paperback formájában terjesztik, az én londoni példányom már a sokadik utánnyomásból való. E jelzett tények és tudós professzorok meg lelkes publicisták elismerő véleményei ellenére sem mernék bármiféle értéktételezhez csatlakozni Carlos Castaneda rendkívüli kísérletének etnográfiai-antropológiai jelentőségét illetően, annyira távoli ez a világ az enyémtől — például a romániai magyar irodalomtól... (Bár ne siessük el a dolgot, ha már Tamásiról szó került!) Egy metaforát azonban szívesen ellopnék Castanedától; a szerző leírja, hogy amikor az öreg yaqui-indián először nyílt meg az idegen előtt, egy alapvető tanácsot adott neki, pontosabban, az elkövetkező „leckék” feltételeként szabta, hogy a fiatalember keresse meg azt a helyet, ahol fáradtság nélkül tud ülni, ahol jól érzi magát. A beszélgetés a „tudós ember” („a Man of Knowledge”) házának tornácán zajlott le, s az „inas” kezdetben értetlenül nézett mesterére, hogy aztán kínzó órák fárasztó kísérlete után már-már feladja a harcot, az egyetlen-hely megtalálásának reményét. Kábultan esett le a tornác földre, elaludt. Az öreg Juan kacagására ébredt; ébredésének helye volt az a bizonyos hely, a „sitio”, ahogy az indiánok nevezik (angolul: „spot”). A varázsló megmagyarázta — s Castaneda állítólag érezte is, átélte —, hogy mindenütt van egy másik, a „sitióval” ellentétes pont is, a rossz hely („the enemy” — az ellenség? az ellenséges?), amely nemhogy erőt adna, hanem elgyengíti az embert, sőt halálát is okozhatja...

Fogadjuk el ezt a metaforát etikai-esztétikai kiindulópontnak. Valójában mi mást tesz az író — és a regényhős —, mint hogy a „sitiót” keresi? A „sitio” és az „enemy” között múlik el az életünk, s az író társadalmi hivatása éppen az, hogy e két pontot tudatosítsa bennünk, rátaláltasson a „jó helyre”. (Az *Abel Amerikában* négere vajon nem ugyanezt az életigazságot ismerteti fel Ábellel?) A jó irodalom — esztétikai — feltétele (s nemcsak Jókainál van így, legfeljebb a szembesítés módszerei változnak az idők folyamán!), hogy hőseit a „sitióhoz” viszonyítsa — esetleg éppen az „enemy” következményeinek ábrázolásával...

Tény: hiteles irodalom nem lehetséges a sajátos hely felfedezése nélkül. Mondják „couleur locale”-nak is, ám ez sokszor félrevezető, azt a tévhitet keltheti (az elköptatott köznyelvi fordulat miatt), hogy amolyan ráadás a cselekményhez, a figurákhoz, a nyelvhez. Nem eleget ismételt közhely, hogy igazi, nagy irodalom

csak e „ráadásból“, a sajátos világ ábrázolásából-kifejezéséből születhet, ez az alap, ehhez adódik aztán, illetve ebből épülhet a tipológia, a cselekmény, a nyelv. Ahogy Faulkner Yoknapatawpha-központú, egy alkotói életet (és több regényhősnemzedéket) átfogó modern eposza született. Az amerikai Dél csökönyös állandóságának és kényszerű változásának, az emberi kitartásnak és az elpazarolt életeknek pszichológiai alapozású enciklopédiája nem most tárul fel a magyar olvasó előtt, de évről évre öröndetesen gazdagodik Faulkner-képünk, az igényes fordítások nyomán. A Yoknapatawpha-sorozat elejéről származó *Sartoris* (Európa Könyvkiadó, 1974) már jellegzetes faulkneri mű, így a közel félszázados késés ellenére sem elkészt, nem kegyelet jellegű ez a regényfordítás. Noha a fékezhetetlen, gögös Sartorisok regénybeli képviselői, mindenekelőtt a fiatal Bayard, az első világháború utáni kiábrándultság hangulatában veszítik életüket, a könyv időszemlélete egyetemesebb, bár (?) mélyen a tájban és a hagyományban gyökerező. „Felesége minden hozománya egy állóóra és egy hasított disznó; az ő apjától meg egy öszvért kaptak — olvassuk az öreg Bayard egyik kortársának, illetve farmjuknak a leírásában. — Felesége már réges-régen meghalt, meghalt az utódja is, de ő változatlanul ott ült a tűzhely előtt, amelyen azt a bizonyos disznót megsütötték, a hatvanhatban épített tető alatt, s fölötte, a tűzhely parkányán ott állt az óra, megvetvén az időt, amelynek valaha szolgáloja volt.“ A tűzhely előtt ülő vén MacCallum, patriarchális szellemben, jócskán felnőtt fiait is ebben az időtlenségben igazgatja, a ház szükségletei szerint, maga az alkalom viszont, amikor az író elénk tárja a zord és mégis bensőséges hangulatú, zárt férfivilágot, a régi rend felbomlását sugallja: a háborúból visszatért, de fivérét ottvesztett, majd nagyapja halálát okozó „kis“ Bayard Sartoris tulajdonképpen búcsúzni jön ide, mielőtt a végzetes repülőkalandra vállalkozna.

Es távoli, nyilván nem is tudatosult korrespondenciaként — idézet egy mai, a második világháború utáni hangulatot megörökítő regényből: „Elnéztem az embereket az utcán, az arcokat, az életet figyeltem, hallgattam: a város zsongását, és kerestem, tudni szerettem volna, mitől más a *ma*, s mi lett benne velem? Lassan megfogalmaztam, hogy miért is kell sajnálnom az elvesztett időt. Mert én tulajdonképpen sohasem pótolhatom ki, ha ugyebár csak alig nyolcvan-kilencven évet élhetek, a világnak viszont nincs hiába elmúlt ideje. Van, mikor kipótolja. A végtelen az — mondtam —, hogy a világnak nincs hiába elmúlt ideje! A végtelen nekem az, hogy az egyetlen ez vagy az, az egyetlen valami meg valaki, akivel ismertük egymást, egyszerűen nincs meg már! Itt legyintett meg először a kézzel elérhető múlt: szenvedélyem támadt ilyen dolgok, tárgyak érintésére, összegyűjtésére, birtoklására, melyben ott még kinyújtott kézzel elérhető volt a valóságos múlt.“

Összeegyeztethetetlen ezzel a műltszemlélettel, időtisztelettel, tehát szükségképpen törést hoz a háború, akár elsőnek, akár másodiknak becézzék; erről a törésről, a kényszerű felnőtté válásról írt rapszodikus lírai regényt Lászlóffy Aladár (*Az ólomkatona hadifogsága*, Dacia Könyvkiadó, 1975). A költő kezennyomat viseli a szerkezet fegyelmezetlensége, ennél azonban fontosabb a fájdalomasan-élesre hegyezett érzékenység, amely a világtörténelmi eseményekre s a nagyapa meseire egyaránt rezonál, emlékeiben őrzi a szétlőtt házakat, az őszi befőzés ellesett titkait, s azt, hogyan hajtották ki a legyeket konyharuhával a szobából. A síró gyermek mellé ülnek, vigasztalják, faggatják: „Mi van? Jaj, mama! Idő van!“ A felgyorsuló időről ad számot aztán a felnőtt, aki érzi, hogy a kör egyre jobban bezárul: apja, nagyapja vonásait ismeri fel magán — öregedik. Sartorisok és Lászlóffyok? Persze, nagyon különbözik a nagyapák és unokák természete Yoknapatawphában és Tordán vagy Kőlozsvárt, a döntő emberi kérdések viszont — akár elismerjük, akár nem — ismétlődnek.

Az olvasásmélny egymásutánja no meg a családmitosz jogán egymás mellé kerül hát Faulkner és Lászlóffy Aladár neve. Ki tudja, milyen bonyodalom származik még ebből — nemrég az is kifogásoltatott, hogy Szilágyi István kitűnő új regényét méltatva, többen is utaltunk Faulknerre és Németh Lászlóra. Újabbban az érzékenység nem egy torz megnyilvánulásának lehettünk tanúi; nem a szerzők, a művészek, hanem barátaik háborodnak fel, ha a kritikus párhuzamok felvillantására vetemedik — legyen az emlékezetbe idézett akár Nobel-díjas is. Érdekes, hogy az irodalom- s a művészettörténetben eddig nem minősült bűnnek irányok („irályok“) jelzése, s most egyszerre olyan önérzetesekek lettünk kortársi eredetiségünkre! No, de a *Kő hull apadó kútba* (Kriterion Könyvkiadó, 1975) igazán kibírja a kis csetepatét, nem erre fogunk emlékezni néhány esztendő múlva, hanem a tapintható-érzékletesen megépített jaidoni világra s benne Szendy Ilka meg Gönczi Dénes tragikus figurájára. Arra, ami „enemy“-ként, bajhozó helyként Szilágyi prózájára éppúgy jellemző, mint Kárász Nelli vergődése, megkeményedése Németh

László regényében. És emlékezni fogunk az Ilka szobáját egyedül benépesítő olajnyomatra, a Nagy Fejedelem ismétlődő jelenéseire, jöllehet a könyv egyik kritikusa éppen ezt a motívumot, a Fejedelem regénybeli szerepét kifogásolta. Nem érzem az ábrázolásban hiányát a távoli múltbafordulás sajátos elemeinek, nem érzem külön indokolandó aberrációnak Ilka szerelmét a kétszáz éve halott Fejedelem iránt, hiszen az egész regény egy végzetesen elzárt világot jelenít meg, amelyben az egyetlen — természetesen illuzórikus — távlatot egy régi történelmi eseményt megörökítő olajlenyomat jelenti! Ha ez a motívum nem volna jelen (mégpedig ilyen nyomatékkal!) Szilágyi István regényében, könnyen érhetné szerzőnket a vád, hogy csupán egy érdekes és hálás lélektani témát választott, de megkerülte a felelősségteljesebb állásfoglalást — ami például Sütő András, Bálint Tibor regényét a szakmai érdeklődésen túlmelelte. (Egy zárójel erejéig: annak megítélésére, hogy milyen szerepe lehet — a sajátos, a különös értelmében — egy falvédőnek is, hasonlítsuk össze az Ilka életébe belépő, Szilágyitól leírt Fejedelem méltóságát a Sartorisban futólag felvillanó, másfajta jellemzést szolgáló képpel: „A falon, a papírral megtöltött kandalló fölött, bekeretezett könyomtat, indián lány makulátlan szarvasbőr ruhában, csupasz keblével ünnepélyes, holdvilágos carrarai márvány vízmedence fölé hajlik. Kezében gitár és egy szál rózsza.”)

Ősök és illúziók fogják nemegyszer kezünket, s nemcsak megtartó erőt, de halálvészelyt is rejtegethetnek. Ismét a „sitio” és az „enemy”. Néha csak egy lépés választja el őket egymástól. Danilo Kiš *Fővenyőjének* (Európa Könyvkiadó, é.n.) örültségbe taszított hőse, a vajdasági zsidó kistisztviselő őseinek sokévszázados kiszolgáltatottságát hordja ösztöneiben, s az újvidéki vérfürdő heteiben-hónapjaiban minden oka megvan rá, hogy félelmei, látomásai aktivizálódjanak. A „hideg napok” nem érintik ugyan őt közvetlenül — s a formabontó regény fő szerkezeti elemét alkotó „vizsgálati eljárás” is eltér attól, amelyet Cseres Tibor állított könyve középpontjába —, de ugyanannak a borzalomnak a hidege csap ki E.S. történetéből, talán még fagyasztóbban. A vallatók egyetlen pontossága (ami Páskándi Weisskopf úrának szenvedését is oly elviselhetetlenné tette), s egy felbomló tudat tükrözése kínzó élménnyel lepi meg a gyanútlan olvasót. Ám vannak korok, amikor örültség és luciditás kéz a kézben jár; néhány sor, mutatóban, „egy örült feljegyzéseiből”, E.S. önvallomásából: „az én betegségem nem más, mint az, hogy időről időre, előttem teljesen ismeretlen okokból és teljesen érthetetlen indítékokból, *lucidussá* válok, megjelenik bennem a halálnak, a halálnak mint olyannak a felismerése; az ördögi élesen látás e pillanataiban a halál az én szememben elnyeri azt a súlyát és jelentőségét, amely *in sich* a tulajdona, de amelyet az emberek legtöbb esetben még csak nem is sejtene (munkával és művészetekkel ámitván magukat, bölcs szállóigékkel tussolván el a halál jelentőségét és a benne rejlő *vanitást*), hogy aztán csak akkor fogják fel igazán, amikor világosan és félreérthetetlenül, kaszával a kezében, mint a középkori rézkarcokon, az ajtajukon kopogtat. Ám az, ami megrémített (a tudás nem vigasz), és amitől belső remegésem csak fokozódott, az a felismerés volt, hogy az én tébolyom valójában luciditás, s hogy meggyógyuljak — mert ez a szüntelen remegés elviselhetetlen —, ahhoz az kell, hogy valóban örült legyek, hogy felejtsek, mert csak az örület fog megmenteni, csak a téboly hozza meg a gyógyulást!”

Epeszű ember mégsem fogadhatja el ezt egyetlen lehetőségként — és akkor, az igazság megszállottjaként, olyan lelkiismereti-történelmi nyomozásra kényszerül, amilyenre Augustin Buzura újságíró hőse, Toma mutat példát (*Fetele tăcerii*. Editura Cartea Românească, 1974). Toma bonyolultabb elemzésre-ítélkezésre vállalkozik, mint a véletlenül ugyanabból a városból való kollégája, Ifjú György tette néhány évvel ezelőtt; Pusztai János inkább önvallomásként ható fejlődésregénynek írta meg az *Illés szekerén*-t, Buzura viszont, az *Absenții* (A kintiek) sikere után érthetően, ismét „a hallgatás mögötti arcokra”, a tudatfolyamatokra — s olykor a tudatalattira — koncentrált, noha mindketten lényegében ugyanabból az alaphelyzetből, egy vidéki újságíró szerkesztőségi konfliktusából indulnak ki, az igazság megalkuvás nélküli feltárását vallják hivatásuknak, s ha választani kell kenyér és igazság között, az utóbbit választják. A *Fetele tăcerii* azonban jóval többet ígér és ad, mint az alapkonfliktus valamiféle megoldását. Hogy ismét régebbi olvasmányainkra emlékeztessék: mintha az *Illés szekerén*-hez hozzáadnánk Fodor Sándor *Ónarcképét*, sőt a *Kronikát* is. Csakhogy a falu szocialista átalakításában az egyik vagy másik oldalon álló hősök Buzura-féle megközelítése egészen más — és ezt nemcsak az oldalszám, a kisregény és nagyregény lehetőségeinek különbsége magyarázza. Buzura, programszerűen, a forradalom két nemzedékét szembesíti, az apák és fiúk nemzedékét — akik kiharcolták a győzelmet, és akikre a megszilárdítás, a kibontakoztatás összetettebb, kevésbé látványos, másfajta konfliktusokat rejtő feladata vár. Tulajdonképpen a „szembesítés” nem is találó kifejezés, mert a front

két oldalát idézi tudatunkba. Buzura nagyregénye — amelyre a „nagy” jelző minőségileg is illik — belső, mondhatni családi összeütközésként ábrázolja az újságíró Toma és a nyugdíjas aktivista Radu vitáját, olyannyira belső konfliktusként, hogy jut ereje és bátorsága a regényhősök belső kételyeinek érzékeltetésére, sőt (Toma esetében) kifejtésére is. Amiben azonban — nálunk legalábbis — műfajilag ugyan csak új Buzura könyve, az a belülről láttatott tudatfolyamatoknak s a történelem menetének, maguknak az eseményeknek és az események rugóinak egyszerre megvalósuló, s mi több, egységes bemutatása. Buzura számára itt már fejlődésregény, regényeposz, lélektani regény, tudatregény nem külön fogalmak, a múlt (főképpen a Măgureanu-„dinasztia” képviseli) és a jelen nem választható el egymástól, az „értelmiségi nyavalygások” is tárgyyszerűbbé válnak (ebben újabb lépcsőfok az író fejlődésében, *A kintiekhez viszonyítva*, a *Fetele tăcerii*). A hatalmas életanyag s az írói láttató erő teszi anyagszerűvé, igazi epikus alkotássá Augustin Buzura könyvét, s ezen — szerencsére — nem tud rontani a belső monológok helyenkénti túlríttsága, önállósulása sem.

Ha az író megszállottan hisz igazában, olvasóját is „megszállottá” tudja varázsolni — megtaníthatja a „sitó” keresésére, az „enem” kerülésére. Így született a faulkneri világ, így születik ma, hiszem, Buzura, Szilágyi István saját írói világa...

Kántor Lajos

„Ide pengig tudomány kívántatik!”

A Téka-sorozatban megjelent kötet* Apáczai Csere János legfontosabb írásait tartalmazza — a *Magyar Encyclopaedia* kivételével. A sorozat szerkesztői és Szigeti József professzor gondos válogató munkája nyomán az olvasó ismét kezébe veheti újkori művelődéstörténetünk irányjelző alkotásait.

Aránylag ritkán esik szó a Téka-sorozatban megjelenő könyvekről. Pedig Csehi Gyula és Mikó Imre az Apáczai-hagyomány szellemében szerkesztik sorozatukat. A nemzetiségi művelődés nemcsak vers, dráma vagy elbeszélés. Az is fontos, hogy az egyetemes és hazai kultúra értékei bekerüljenek művelődésünk vérkeringésébe. A megnyitott látóhatár helyünket és feladatainkat is jobban megérteti.

A most megjelent kötetben olyan fontos alkotások válhatnak közkinccsé, mint *A bölcsesség tanulásáról*, *Az iskolák föltöttebb szükséges voltáról*, *Tanács*. Megtalálható még a könyvben Apáczai tervezete az erdélyi akadémia (egyetem) felállításáról.

Apáczai társadalombírálatát az iskolák szükségességének eszméje köré csoportosítva fogalmazta meg. Erdély a bölcsesség (sapientia) tűzhelyeinek megteremtésével emelkedhet az európai fejlődés magaslataira, hogy „ne láthassunk többé igen messze lenni attól a Plató Republicája boldogságától, amelyben a philo-

sophusok uralkodnak, és az uralkodók philosophálnak.” (*Magyar Logikácska*) Az anyanyelvű iskolák létesítésének szükségessége, az oktatás szervezési és tartalmi korszerűsítése az egész társadalom reformokkal való átalakításának részeként érthető meg. A pedagógus Apáczait nem lehet önkényesen elválasztani társadalmi reformeszméitől. Apáczai felismerte az újkori fejlődés követelményét: a világi értelmiség nevelésének szükségességét.

A történelmi helyzet kedvező fordulását — Barcsai Ákos fejedelmi székbe jutását — is arra használta ki, hogy előterjessze akadémia alapításáról készített tervezetét (az akadémia Apáczai szövegében egyetemet jelent). Apáczai tervének átgondoltságát bizonyítja, hogy a tizenegy professzorral működő egyetem mellé nyomda, könyvtár és botanikus kert létesítését is javasolta.

A *Tanács* Apáczai erkölcsi intelmeit tartalmazza. Mindent a szellemi értékek megszerzéséért — inti Apáczai a „tanulásában elcsüggedt ifjút”, mert a „test és szerencse javai” hamar elmúlnak. A munka az emberi élet értelme és célja. Az iskola is csak akkor tudja társadalmi küldetését betölteni, ha gyakorlati készségekkel rendelkező, enciklopédikus tudású, teljes embert nevel, akit a humanizmus eszméi vezérlelnek.

Apáczai nevelési eszméit a Comeniuséhoz szokták hasonlítani. Comenius azonban rendszerbe foglalta a tanulók neveléséről alkotott felfogását. Apáczainak a

* Magyar Logikácska és egyéb írások. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

rendszerzéshez szükséges nyugalom nem adatott meg. Van azonban egy lényeges különbség, amiről nem feledkezhetünk meg. A karteziánus Apáczaínál az emberi életnek evilági célja és értelme van. Comenius nem tudott megszabadulni a transzcendens eszméktől. Boldog az, írta Nagy Oktatástanában, aki „jól csiszolt lelket visz magával” az örökkévalóságba. Apáczaí írásában világosan megfogalmazta, hogy csiszolt elmére és fennkölt, tiszta lélekre az itt-létért van szükség, hogy az ember ne dicsőség nélkül, barom gyanánt távozzon az életből.

A XVII. századi enciklopédizmusban az újkor haladó törekvései találták meg tudományos rendszerüket. A világ teljes birtokbavétele új távlatokat nyitott a tudományos kutatás előtt. A természettudományos módszerek győzelmével kezdetét vette az újkori tudományos-műszaki civilizáció korszaka.

A kor haladó tudósainak munkáihoz hasonlóan az ismeretek rangsorában Apáczaí elsődleges szerepet juttatott a természettudományoknak. A *Magyar Encyclopaediában* összesen kétszázötvenhét lap foglalkozik természettudományokkal, hetvennégy társadalomtudományokkal, csak negyvenhét jutott a teológiának.

A természetfilozófia mellett Apáczaí nagy fontosságot tulajdonított a puritán erkölcsnek. A puritanizmus pozitív szerepet játszott a polgári korszak gazdasági és politikai szerkezetének kialakulásában. A puritán etika a „belülről irányított” ember öneszmélésének lelki élesztője volt. A meggyőződés mélysége, a kegyes, munkás élet eszménye belülről ösztönözte a puritánokat a feudális kötöttségektől való elszakadásra, olyan társadalmi berendezkedés megteremtésére, amelynek értéke és mértéke a munka. A *Magyar Encyclopaedia* műveltségmodelljében a természettudományok mellett megtaláljuk a cselekvő élet erkölcsi elveit is. Apáczaí Encyclopaediájának filozófiai szintézise és műveltségmodellje kora haladó törekvéseit testesíti meg.

A XVII. században még lehetséges volt az enciklopédikus tudás megszerzése. Az Apáczaí Encyclopaediájában foglalt ismeretek elsajátítása nem ütközött volna különösebb akadályokba, ha Apáczaín kívül bárki is gondolt volna az ismerettárnak tankönyvként való használatára. Ma, a tudományos-műszaki forradalom korában már egy részterületen belül is nehéz a tájékozódás. A XX. században, aki nem szakember, az megvetendő dilettáns. Kétségtelen, hogy a szakosodás, amelynek hajnalát Apáczaíék enciklopédizmusa jelentette, óriási eredményeket hozott. De az is mindjobban nyilvánvalóvá válik, hogy a tudo-

mány nem tud mit kezdeni a felhalmozott ismeretek óriási mennyiségével. Ha a szakosodás és a műveltség széttagozódását szükségsszerűnek és véglegesnek ismerjük el, akkor Apáczaí enciklopédikus törekvésének legfeljebb történeti értékét tulajdoníthatunk. Annyira mélyen gyökerezik korában, hogy ez egyben a korlátja is.

Németh László korunk szellemi válságának egyik megnyilatkozását az enciklopédikus tájékozódás elvesztésében jelölte meg. A válságot csak azzal az embertípussal lehet megoldani, „akiben ott feszeng a szellemiség örök ösztöne: a jelenségeket együtt, egyben látni. A szellem: rendező nyugalanság. A szellem nem tud beletörődni az elszórt tények halmozába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég a világ, világkép kell. Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés hálójába fonna.” (*Új enciklopédia*)

Természetesen nem a XVII. századi enciklopédizmushoz kell visszatérnünk. Az új enciklopédizmus nem sokfélé, hanem összefüggést jelent. A tudomány ehhez a műveltséghez a nyersanyagot szolgáltatja, az „irányító” szerepét pedig a filozófia és a művészet fogja játszani. A reformátorok és a puritánok egyetlen nagy művészi élményre hivatkozhattak, a Bibliára. A modern kor művészetének az ember létét és lehetőségeit egyaránt tudatosítania kell. Apáczaíék enciklopédizmusa mint igény és új tájékozódásra sarkalló törekvés ma is időszerű.

A legújabb kutatások tisztázták, hogy reformmozgásunk szervezési kapcsolódtaik közművelődésünk történetéhez.

Apáczaí Csere Jánossal párhuzamos törekvések jellemezték Misztótfalusi Kis Miklóst, aki szintén az anyanyelvű iskolázást és írástudást tekintette a főlemelkedés legfontosabb előfeltételének. Kolozsvár nyomdájából nagy számban kerültek ki világi jellegű, egy új tudományos világkép kialakítását célzó kiadványok. A „cocejanizmus legkorábbi erdélyi melegágya”, a karteziánizmus igazi központja azonban a Gyulafehérvárról Nagyenyedre áttelepített (1662) „collegium academicum”, ahol Csernátoni Pál és Dési Márton professzorok tanítanak Apáczaí szellemében. (Csernátoni Pál Kolozsváron volt Apáczaí tanártársa.) Gyulafehérváron Pósházi János (1628?–1686) vitatta és hirdette Apáczaí mintaképének, Descartes-nak az anyagra és mozgásra vonatkozó materialista nézeteit.

Apáczaí korszakos jelszava („ide pengi tudomány kívántatik”) nem maradt visszhangtalan. Pár évtizeddel előbb az erdélyi fiatalok között alig akadt felsőbb képesítéssel rendelkező értelmiségi, aki a tanítást vagy a gyógyítást választotta

volna élethivatásának. Apáczai iskolaközpontú reformtörekvései éppen arra irányultak, hogy jól képzett értelmiségiek nevelődjenek a közügyek vezetésére: „Azért kell csak tanulni, hogy az ember pap legyen? Nyomorék gondolkodás! A politikában [államban] nem kell tudós ember?” (Tanács) A világi foglalkozások felé való új értelmiségi tájékozódásnak persze elsődlegesen gazdasági és társadalmi okai voltak. A statisztikai adatokkal is kimutatható fordulat bekövetkezésében viszont feltétlenül szerepet játszott az Apáczai céltudatos iskolaszervező és pedagógiai tevékenysége is.

Apáczai tanítványai közül aránylag sokan tevékenykedtek világi pályákon. A legnagyobbak — Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferenc — közvetlenül is vallottak erről az indításról, mások tevékenységükkel bizonyították, hogy nemcsak az ecclesiában (egyházban), hanem az államban is „tudomány kívántatik”. Feltételezésünket Herepei János tanulmányai bizonyítják. Hogyan alakult az Apáczai-tanítványok életsorsa?

Köpeczi János, akivel Apáczai Kozs-váron ismertette meg Descartes filozófiáját, később külföldön folytatta tanulmányait. *De Cometis* (1666) című vitáirában azt bizonyította, hogy az üstökösök éppen úgy nem tekinthetők csodáknak, mint a nap- vagy a holdfogyatkozás. Coccejusnál védte meg orvosdoktori értekezését 1668-ban Leydenben. Tanulmányai elvégzése után egy ideig Sárospatakon tanított, majd visszatért Erdélybe, ahol „derék medicinae doctor, Apafi fejedelem udvari medicusa” volt (Bethlen Miklós).

Váradi Mátyás 1669-ben a tüdővészről írt értekezésével szerzett orvosi minősítést ugyancsak a leydeni egyetemen. Sajnos, hazatérése után teljesen elhallgatott, csak annyit tudunk róla, hogy mint kézdivásárhelyi pap orvosi hivatását is ellátta, amíg khiliaszta elveiért el nem távolították az egyházi szolgálatból.

A kolozsvári iskolából olyan jogtudó értelmiségiek is kikerültek, mint Alvinczi Péter, a *Resolutio Alvinciana* (1693) szerzője, s Apáczai öccse, Csere Tamás.

A karteziánus Nagyenyeden Csernátoni Pál tanítványaként ismerte meg Pápai Páriz Ferenc a karteziánus racionalizmust, s tűzte ki célul maga elé a természettudományok anyanyelven történő megszólaltatását. A *Pax Corporis* (1690) közvetlenül Apáczai törekvéseihez kapcsolódik, mert „...első ízben tört utat egy tudomány-népszerűsítő, a természet megismerésére és ésszerű felhasználására tanító orvosi könyv a szélesebb néprétegek felé.” (Vita Zsigmond)

Apáczai korai halála után is tovább élt az akadémia alapításának gondolata. Ha

a tatárdúlás után előterjesztett Apáczai-tervezet megvalósult volna, a három fakultással (teológia, jog, orvostudomány) és tizenegy professzorral működő egyetem Európa legszervezettebb központjaival lett volna egyenrangú. A presbiteriánus Kovásznai Péter 1672-ben így ír Teleki Mihálynak: „igen szükségesnek látnám Uram, ha azon erővel, mellyel immár három Collegiumot tartunk, egy academiát erigálnánk.” Valószínű, hogy e sorokban Apáczai tervezete talált új istápolóra. „Kovácsznai csak egy kis szélcsendet várt s egy kedvező alkalmat, hogy Apáczai elgondolását — halála után tizenkét év múlva — ő is az illetékesek elé vihesse.” Semmi sem igazolja tehát azt az elterjedt nézetet, hogy Apáczai reform-eszméi hatástalanul múltak el. *Encyclopaediája* az iskolák és a magánkönyvtárak féltve őrzött könyve volt, olvasták és vitatkoztak vele (Bethlen Kata könyvtárának jegyzékében is szerepel). Martonfalvi György az *Encyclopaedia* ismeretanyagára építi tudományos műveit.

A XVIII. században Bod Péter ismerte fel Apáczai jelentőségét: „Ha ez az ember tovább élhetett volna, úgy lehet ítélni, hogy a tudományok is jobb lábra állottak volna; mivel néki a tanításban nagy földön mássa nem volt, kivált ha az ország tsendességben maradhatott volna.” Bod Péternek a nyelvtisztaságra való törekvése is azt mutatja, hogy sokat tanult Apáczaitól.

Bod Péter szerint mások azért nem követték Apáczait a magyar terminológia használatában, mert „sok nyomorúságban volt az ország”. Hasonlóan vélekedett a múlt században Erdélyi János is: „Apáczai a tudományokban nem maradt követők nélkül, sőt jó rést ütött a skolasztika fellelgvárán, de nyelvi törekvései abban hagytak.” Az Apáczai-monográfia írója, Bán Imre a magyar filozófiai nyelv fejlődésének elakadását az azal magyarázza, hogy a XVII. század végére a ramista logika menthetetlenül elavulttá vált. Filozófiatörténeti szempontból ez az érvelés elfogadhatónak látszik. De Apáczai nemcsak ramista logikát írt, hanem magyarra fordította Descartes ismeretelméletének, metafizikájának és fizikájának fogalmi szókincsét. Másrészt: a magyar filozófiai nyelv sorsát nem a filozófiai rendszerek elavulása dönti el. Vajon a XVIII. században adottak voltak-e a filozófiai gondolkodás fejlődésének feltételei? Bod Péter szavát se feledjük, miszerint: „sok nyomorúságban volt az ország.” Idegen hadak dúlása, az ország függetlenségének elvesztése, Habsburg hatalmi törekvések, gazdasági elmaradottság, nemesi előjogok; rendi gondolkodás — mind visszavetették a

filozófia fejlődését. A megmaradásért és a méltányos politikai rendezésért kellett elsősorban küzdeni. De ez még nem a teljes magyarázat. Az eszmetörténészeknek van még tennivalójuk e téren.

A legújabb kutatások sokkal jelentősebbnek tartják Apáczainak a magyar matematikai nyelv fejlődésére gyakorolt hatását, mint eddig tudtuk. Az Apáczai alkotta matematikai műszavak közül ma is sokat használunk (azonosság, egység, egyenlőség, hasonlóság, középpont, tompaszög, hegyesszög, sík, görbe stb.).

Milyen mértékben hatottak Apáczai eszméi a hazai felvilágosodás eszméivel való kialakulására? Tavaszy Sándor Apáczairól tartott előadásában (1925) Apáczai eszméi és a felvilágosodás közötti azonosságról beszélt: „aki ismeri a felvilágosodás ifjúi, friss, magabizó optimista szellemét és a teljes indukció lehetőségébe és az értelmi tudás mindenhatóságába vetett hitét, semmiképpen sem tagadhatja, hogy Apáczainak itt vázolt világnézeti szempontjai és intenciói teljesen azonosak azzal.” A marxista történelemszemlélet evidenciái közé tartozik, hogy a XVI. és XVII. században a haladó törekvések szükségszerűen vallásos mezben jelentkeztek (erdélyi unitarizmus, puritanizmus, Apáczai filozófiája). Apáczai haladó filozófiáját, társadalmi reformeszméit a vallásos ideológiával való szoros összefüggésben lehet és kell tanulmányozni. Ezért nem helyes egyenlőségjelet tenni Apáczai filozófiája és a felvilágosodás közé, vagy elmarasz-

talni vallásos meggyőződéséért. Kétségtelen, hogy a descartes-i racionalizmus és természetfilozófia az európai felvilágosodást készítette elő.

Mégis úgyiszlán semmi adatunk sincs arra vonatkozóan, hogy a felvilágosodás hazai képviselői ismerték volna Apáczait. A magyar felvilágosodás vezérégyénisége, Bessenyei György sem tesz említést Apáczairól. Úgy látszik, nem ismerte Apáczait Kármán József sem, aki *A nemzet csinosodása* (1794) című művében Apáczai reformeszméivel egyező felfogást vallott.

A *Magyar Encyclopaedia* második kiadása csak 1803-ban jelent meg Győrött. Kazinczy és baráti köre jól ismerte Apáczai munkásságát, aki „mint egy elsőben jeget akart törni a 'Tudományok' megértésekre” (Bod Péter). Kölcsy Ferenc 1808-ban közli Kazinczyval, hogy könyvei közül a *Magyar Encyclopaedia* 1653-as kiadása is megtalálható. (Valószínű, hogy a *Parainesis* megírásában is Apáczaitól kapott indítást.) A második kiadást azonban megcsonkítva vehette kezébe az olvasó. A cenzúra a „veszélyes részeket”, pl. Apáczainak az akadémiák hiánya miatti feljajdulását kihúzta.

A XIX. század új távlatokat nyitott a gazdasági és szellemi fejlődés előtt. Apáczai Csere János reformeszméi az anyanyelvű oktatásról, egyetemek alapításának szükségességéről, a természettudományok oktatásáról és műveléséről, a nyelv tisztaságának megőrzéséről a társadalmi gyakorlatban igazolódtak. Ő volt Erdély első modern gondolkodója.

Fábián Ernő

Mesemondó egyéniségek – napjainkban

A népköltészeti alkotás nagyjából azonosnak vehető a változattal, ebből következően a változtató egyszersmind alkotó is. Mivel azonban a változatok többsége egy közösségi hagyománykincs alkalmi darabja, nem annyira szerzőről, mint inkább előadóról beszélhetünk. Minden szóhagyományban élő változat esetében az enyém—tied együttes elve érvényesül, vagyis bárki szabadon meríthet e szellemi kincsestárból, és az adott közösség elvárásainak megfelelő formában fejlesztheti tovább, adhatja elő újra meg újra. Rögzítetlen szóhagyományról lévén szó, aligha volt valaha is egyetlen összöveg, még ha elméleti feltevésként egyes kutatók számoltak, illetve számolnak is vele; és mindaddig nincs

végleges szöveg sem, amíg csak eleven a hagyomány. A néprajzi gyűjtők által rögzített szövegek csak a szóbeliség—írásbeliség pillanatnyi találkozásának köszönhetik létüket, az élet e találkozás nélkül is halad tovább a maga útján.

Egyáltalán nem véletlen, hogy a mához közeledve a kutatók figyelme a kiemelkedő egyéniségek felé fordult, korábban ugyanis az énekeseket és a mesemondókat is névtelenségben hagyták, és a gyűjtők saját stílusukra átírva közzétették a népmeséket. Az utóbbi időben mindjobban felismerhetővé válnak a közösségből valamilyen szempontból kiemelkedő specialisták, már-már félhivatásos művészek, akik azonban az egyszerű reprodukálótól a hivatásossá váló

népművészig elég széles skálán helyezkednek el. Viszont közös vonás életükben, hogy valamilyen termelőmunkát kell végezniük, még ha kényszerből teszik is. A többség nem tanult, illetve nem szellemi pályán helyezkedett el. Valamennyit köti a közösségi hagyomány ereje, az egyéniség szerepe itt szükségszerűen kisebb, mint a hivatásos művészetekben. Míg a hivatásos művész viszonylag szabad, a népművész egyáltalán nem! „Talent ist dem Bauer so gut gegeben, als dem Ritter“, mondja szellemesen Goethe, aki azonban maga sem közvetlenül parasztból lett világnagyság!*

Az egyéniség jelentkezésének többféle, de mindenképp korlátozott megnyilvánulása egyes kutatók le- mások éppen-séggel túlbecsülték. A kiemelkedésnek is több fokozata lehetséges. Az *előénekes* (előtáncos) a legkezdetibb típus, aki az átlagosnál biztosabb tudású, és mer kezdeményezni, esetleg egyéni előadásra is vállalkozni. A *nótafa* ezzel szemben már specialista, akit társainál nagyobb dal-tudás és biztosabb, egyénibb előadásmód jellemez. A nótafák az átlagnál érzékenyebbek, tanulékonyabbak, dalkincsük is nagyobb (elérheti az 500-600 darabot), mindegyik egy-egy élő, kiadatlan népköltési gyűjtemény, mondta róluk Vikár Béla. Nemcsak befogadók, hanem tevékeny továbbadók is egyszersmind: kisebb-nagyobb közösségük szívesen tanul tőlük, utánozzák őket, esetenként valóságos „iskolát“ teremtenek. A tőlük tanult dalok egyéni jegyei a továbbhagyományozás során általában letörölődnek, és az alkotás ismét beilleszkedik egy hagyományos stíluskeretbe.

Természetesen a nótafáknak is különféle típusai lehetnek. Egy nótafa bizonyos alkotásokra, műfaji csoportra és stílusrétegre „szakosíthatja“ magát, ezekben tökéletesíti tudását. A legtöbb nótafa újat is közvetít, s még a megszokott keretek között is lehetőleg kerüli a gépies ismétlést: újszerűbb változatot próbál kialakítani (ám dallamot soha!).

Még szabadabb tere van egy-egy jó *mesefának*, akit nem köt sem a dallam, sem egyéb formai jegy (versszak, rím, ritmus). Az sem véletlen tehát, hogy az *egyéniségkutatás* éppen a mesemondók vizsgálatában jutott eddig a legmesszebbre. De róluk sem tudunk eleget, és soraiak megrikítják a gyorsuló idő, illetve a társadalmi elvárások hiánya. Ma sincs kevesebb tehetséges elbeszélő, mint valaha, ám a társadalom figyelme az irodalom és egyéb szellemi közvetítő formák felé fordul, a mesemondók nem is egy esetben a gyűjtőnek mesélik el utóljára történeteiket.

A romániai folkloristák viszont abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy

maig figyelemmel tudják kísérni a hagyomány alakulását, az egyéniségek szerepét s a nemzetközi kölcsönhatásokat.

Itt van mindjárt Jakab István mesemondó esete is! * Adva van egy (a polgárosult, fejlett, városiasodott falunál) régiesebb közösség, a minden hírközléstől elszakadt havasi favágó banda, másris biztosítva van a mese továbbélése. (A havasi élet fejlődésének külön érdekessége, hogy a modernebb, tágasabb munkásszállások nemhogy megszüntették volna, hanem még tovább is fejlesztették a havasi mesemondást!) A favágók mesei elvárásait sokan és sokféleképp ki is tudják elégeitni, de legjobban mégis azok, akik sokfelé jártak, sok történetet hallottak, és azokat szívesebben meg szívésében is mondják el, mint mások. Jakab István hányatott sorsú ember. Olyan „petőfis“ életútja van, hogy ma már nem is lehet minden lépését nyomon követni; ennek megfelelően olyan sok helyről szedett fel mesét, hogy minden forrásra nem is emlékszik. Az alaprétet kétségkívül a gyermekkor—serdülőkor küszöbén hallott meséi teszik ki, ezeket felelte el legkevésbé, nyilván ezeket tartja a legszebb meséknek is, a többi beleépül ebbe a régebbi keretbe. (Az egészen fiatalon, kisgyermekként hallgatott mesék viszont mind elfelejtődtek.) A tudás azonban nem zárodott le egyetlen percre sem, mindig tanult újat, sőt a gyűjtők kedvéért még olvasott is. És soha nem mondta el ugyanazt még egyszer ugyanúgy. Ha meg a mesék irodalmi eredetének elköndözését akarta, vagy olyan történetbe kezdett bele, amelynek a folytatására már nem emlékezett, „menet“ közben azonnal változtatott rajta.

Jakab István hű fia korának, sűrített típusa Románia társadalmának: hányatott, nehéz múlt, felszabadultabb jelen kettőssége jellemzi; helyzeti, életkörlményei és munkahelyei nyitottabbá tették a nemzetiségi kölcsönhatások befogadása, aktívabb az átadás iránt; már olvasott, de még szóhagyományban élő ember; már nem teljesen hisz a mágikus világképben, de még a csoda élteti meséit; a mesei csodálat viszont közelebb hozza a mai valósághoz, és a számunkra már érthetetlen mesei kegyetlenségeket humanizálja. Új vonás nála, hogv — talán olvasmányai hatására — bevonul meséibe az érzélem, közelebből a szerelem is. Addig is megvolt ugyan a mesében e nemes szenvedély, de jórészt kibontatlanul, utalásszerűen, mint

* A mesemondó Jakab István. A meséket gyűjtötte és jegyezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kísérte Nagy Olga és Vő Gabriella. Editura Academiei R.S.R. București, 1974.

a szerelmi népdalokban. Most azonban kellő tekintéllyel foglalja el trónját, és így a mesék epikai jellege némi lírai színezetet kap. (Igaz, e mesei szerelem éppúgy nem árnyalt, mint a dalbeli, csak túlzó formulák szólatlatják meg.)

Nagyon érdekes a mesék szerkesztése és stílusa. A két jeles kutató a nemzetközi eredményekre támaszkodva állapítja meg a főbb vonásokat; jó megkülönböztetés a mellé- és alárendelő kombináció, továbbá az epizódokra, sőt motívumokra lebontott szerkezeti vizsgálat. Jakabot egyébként ugyanolyan kontaminációs készség jellemzi, mint általában az egyénibb, jobb, úgynevezett alkotó típusú mesemondókat, talán valamivel még szabadabb formában. Az a novellisztikussá válás és merészebb meseelemzés, melyet kutatóink oly jól elemeznek, nemcsak Jakab, hanem más modern mesemondói egyéniségek (Ámi Lajos, Tombác János) jellemzője is. A cigány származású mesemondók — nem kötvén őket annyi hagyomány — mintha a mesék szerkezeti feloldása, fellazítása felé jobban hajlanának, legalábbis ez derül ki Ámi Lajos, főként pedig az igazi cigány (és cigány nyelvű) mesemondók esetében. Ezt azonban még közelebről és tüzetesebben kellene megvizsgálni.

Jakab István meséiben a hagyományos és új elemek oly szerves egységre olvadnak egybe, hogy magát a műfajt még nem fenyegetik. Ha nem is az ő, de más mesemondók példáján azonban máris látszik „a jövő útja”: nem fog megmaradni a csodás tündérmese, a szép szó iránt azonban — és főként a jó történetek iránt — mindig lesz elegendő érdeklődés, úgyhogy a jó, de a mesei normákon túljutott előadók, elbeszélők már a saját életükkel és másoktól hallott érdekes esetekkel szórakoztatják a felvilágosultabb, modernebb hallgatóságot. Úgy látszik, ez az íróvá válás törvényszerű útja is: a népi (paraszti, falusi) költők is híreket, jó eseteket és életrajzi részleteket szoktak először megverselni, a prózai alkotók pedig „Számadás”-sal, „Valomás”-sal kezdik, s mindkét népi írói csoport azután tér csak át „idegen” témákra. Az is sokáig jellemzi még őket, hogy nem csupán szórakoztatni, hanem nevelni is akarnak, legalábbis kicsiny közösségeiket; náluk az irodalom még nem játék a szavakkal, hanem komoly valóság.

Kutatóink — helyesen — nem fogadják el a mesemondói stílus időfeletti, örökérvényű tömörségét, mindjárt hivatkoznak is Jakab terjengősségére, illetve részletező, realista ábrázoló módjára. Magukat a meséket olvasgatva, óhatatlanul az a stílusváltás jut eszünkbe, mely a dalok tekintetében jóval korábban le-

zajlott. Köztudott, hogy a régi stílusú dalok előadását az ünnepélyesség, díszítettség és a nyelvjárásiasság jellemezte, míg az újat a beszédyszerűség. Valami hasonlót látunk Jakabnál is: a mindennapi beszélt nyelv az övé, közel a köznyelvhez, és ebben nemcsak olvasmányai hatását kell keresnünk — ez egyre jobban érvényesülő *stílusirányzat*. Arra is gondoljunk azonban, hogy e novellisztikusabb, realisztikusabb, demitizáltabb mesékhez sem illenék már az a „túlzóan” epikus hangnem, mely az előző korszakok mesemondói stílusát jellemezte. Változnak az idők, változnak a tartalmak, és velük együtt változnak a formák is.

A mese a legnemzetközibb műfajok egyike; szerencsés esetekben az interetnikus hatásokat is ki tudjuk mutatni. Erről van szó Jakab esetében is: mivel jól tud románul, tanult néhány román népmesét, és azokat magyarul is előadja; e mesék eredetét őrzik a nevek és néhány formula. Nem ártott volna azt is megnézni, nyelvenként változik-e a mesei előadás- és ábrázolásmód, mint Domokos Sámuel román mesemondója, Vasile Gurău esetében. Többnyelvű kutatók pedig a nemzetek közötti kölcsönhatásokat éppúgy összefoglalhatnák már, mint Bartók Béla tette a népzeneben.

E szép, vaskos kötet a 256 görögnyelvű üvegcsúri mendeből mindössze 10-et tartalmaz, holott Jakab István egymaga 74-et mondott el. Szerencsére azonban a most közébe nem tett mesék típusbeosztását is megkapjuk, így voltaképpen az egész anyag felett van némi áttekintésünk, a közlők jellemző alaposágának köszönhetően. A kötetben a legfontosabb kérdéseket részletes, magvas tanulmány tisztázza, és a közzétett meséket bőséges jegyzetanyag kíséri. A kutatók tanúságot tettek szakszerűségükről, nemzeti és nemzetközi tájékozottságukról. Minden egyes újabb kötetük kellemes meglepetés is, tanulságos továbblépés is. Amilyen mértékben halványodik a népköltészet, olyan ütemben fejlődik a kutatás, férköznünk egyre közelebb a népmesék „titkához”, ismerjük meg egyre jobban kiváló előadóit is. Jakab István esetében egy jelenben-múltban egyszerre élő, olvasott és önmagát mégis szóbeliségben kifejező egyéniséggel van dolgunk, aki képes volt idejében felismerni a közönség elvárásait, képes volt alkalmazkodni hozzájuk, s ezért bonyodalmas történeteit beszédyszerűbbé, novellisztikusabbá, kevésbé csodássá tette. E tartalmi-formai átrendezéssel összekötött stílusváltás olyan korszakban következett be, amikor háttérül a *társadalmi* átrendeződést kell odavetítenünk. Ezek együttes jelentkezése a kutatás számára soha vissza

nem térő alkalmat jelentett, s Nagy Olga és Vőő Gabriella eléggé nem méltányolható érdeme, hogy minderre idejében figyeltek fel, és tették tudományos elemzés tárgyává.

A kevése pontatlanság vagy hiányosság közül is megemlítenék azonban néhányat: így Benedek Elek gyűjteménye (1894—1896) még nincs százéves (17.); Arnold van Gennep a helyes alak (34.); nem ártott volna megmagyarázni, kik azok a *regecányok* (26.) és hasonló apróságok.

Úgy látszik, hiába jár el az idő a folk-

lór felett, csúcsai a változó felhőkön túl érnek, állják a különféle viharokat. Korunk meggyorsult fejlődésével párhuzamosan fordul mind fokozottabb érdeklődés a folklór felé, mely az emberiség normális gyermekkorába visz bennünket, amikor még egyszerűbb eszközökkel fejeződött ki ember és ember, ember és természet viszonya. Termékei annyira emberiek és általánosak, mint a klasszikus alkotások. A folklór példa és mérték, mint a homéroszi eposzok is, míg csak ember él a földön, és megmarad az érdeklődés a művészetek iránt.

Katona Imre

Költőiség és pontosság

Hasonlóképpen az iparhoz, mely ott válik felnőtté, mikor egyaránt gyárt repülőgépet, teherautót és motorcsónakot, egy irodalom nagykorúsága is ott kezdődik, ahol már nemcsak a regény nem behozatali cikk, hanem az interjú-könyv sem az, sem pedig a napló és olvasónapló, vagy a műhelyforgács- és vallo-más-gyűjtemény meg az úti tünődés. Egyszóval, mikor egy irodalom elég érettnek és magabiztosnak érzi magát, van mersze keresgélni a mondandói számára megfelelőbb formák között: a számára legkényelmesebb műfajalakzatokat választja ki, azokat, amelyekben legtermészetesebben érzi magát — és ha nem talál ilyeneket, akkor készít magának: kilép konfekciőkorszakából, és méretre, testre szabott, önnön ízlése által alakított műfajokba öltözik. Így keletkeznek azután a meghatározhatatlan, általában hibridnek tartott és két-három szóval körülírt műfajok és műalfajok.

Bálint Tibor könyve* lényeges tájéko-zódási pont lesz a romániai magyar irodalom műfaj történetisének számára. Ez az első könyvünk, ahol az író a belépő vendégnek nem a kész művet nyomja kezébe, hanem leülteti az íróasztala mellé, fiókokat húz ki, magyaráz neki, panaszkodik a rossz embereire, kedvenceiről áradozik, jegyzetfüzeteket lapoz fel, morfondíroz. Az olvasó, aki hallott valamit a szerző jegyzetlapocskás módszeréről s egy nagy vázáról, sajnálkozó tünődéssel kérdezhetné meg: hát nem lehetett volna ennyi érzékletes *gondolatot*,

pompás *szimbólumot*, mesteri *jellemzést*, miegyebet összefogni *egyetlen nagy egységbe*, organikus egészbe összeolvasztani, valaminő Nagy Szintézisbe? Vajon — töpreng az olvasó — nem egy szétszedett, illetve össze sem rakott Regényt tart-e a kezében?

Amennyiben a könyv egésze nem lenne egyértelmű felelet ezekre az aggodalmakra, a szerző a 206. oldalon, Hemingway-ről értekezve, félreérthetetlenül megfogalmazza: „Ha egy író intellektuális tünődéseit, amiket olcsón adna el esszének, mesterségesen konstruált jellemek szájába adja, mivel a regényalakok többet jövedelmeznek, akkor ez lehet jó gazdálkodás, de nem lesz irodalom.”

Így is van. Bálint Tibor rengeteg „témát” tartalmazó könyve remek szemléltető példája annak a Szentkuthy-gondolatnak, amely szerint téma és kidolgozás nem függenek össze, a témát éppúgy nem lehet kidolgozni, „mint ahogy egy teljesen önmagába húzódó higanygolyóból nem lehet a kínai falat higanyból felépíteni vagy »kidolgozni«: egy vázlat sohasem vonatkozhatik egy későbbi kidolgozásra, minden vázlat öncélú és folytathatatlan. A „téma” is külön műfaj, a „regény” is külön műfaj és a kettőnek semmi köze egymáshoz. Ez az, amit nem szabad figyelmen kívül hagynia annak az olvasónak, aki hajlamos lenne azt képzelni, hogy Bálint Tibor most amolyan reszliket, használhatatlan piszkozatlapokat gyűjtött egybe, remélve, hogy a *Zokogó Majom* nagy sikere majd ezeket is feldobja. És akkor még nem is szól-

* Bálint Tibor: Kenyér és gyertyaláng. Arcképek, valloások, tanulmányok. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975.

tunk azokról a gyanakvókról, akik nem is az író lustaságában keresik az okot („ha vette volna magának a fáradságot...”), hanem megismételhetetlenségéről és egyszerűségről suttoznak. Erősen hálátlan dolog ilyesmit kiadni ilyenkor, értve ezen az új könyv jellegét és a régi sikerét.

Az írásokat szerző vagy kiadó három fejezetcím alá taglalta: *Arcképek a köröm hátán*, *Töredelmes vallomások*, *Az emlékezet állandósága*.

Ezeknek a miniatűr portréknak (*Arcképek a köröm hátán*) a tömörsége, frappáns kifejezőereje visszanyúl Clarendon arcképeig (Clarendon Hampdenről: „Olyan iparkodás és éberség volt benne, hogy semmi sem fárasztotta ki; olyan éleslátás, hogy a legcsalafintákbak sem szedhették rá; olyan személyes bátorság, amely méltó volt a többi legjobb tehetségéhez.” Falklandról: „Olyan szigorú imádója volt az igazságnak, hogy könnyebben lehetett volna lopásra csábítani, mint képmutatásra.”) — Csak épp Bálint Tibornál az ítélet maga nem közvetlen jelenik meg, hanem áttételes lírai öltözékben; és itt rögtön el kell mondan, hogy ezeknek az arcképeknek a költőisége — a műfajban — úgyszólván példa nélkül áll. Adott pillanatban éppen ez gondolkoztatja meg az olvasót: vajon nem pusztá modor-e ez a poézis, nem egyfajta fölvert, lelkendező szenvedés — de az írások szépsége eloszlatja az ilyenfajta gyanút, s néhány kevésbé sikerült képtől eltekintve mindegyik jellemzés reveláló erejű. (A Hemingway-portré alcíme *Sírfelirat*, ám kérdés, maga Bálint Tibor nem tartaná-e kissé nagyhangúnak, ha az író sírkövén valóban ezt olvasná: „Repültem halak hátán, úsztam vérző szemű bivalyok nyomában, horzsoltt lelkemet whiskyvel boro-gattam.” De ez a kissé hamisnak, erőltetettnek ható hang csak egyszer-kétszer üti meg fülünket.)

A *Töredelmes vallomások* némiképp félrevezető cím, ezek közül a töprengések közül sokat lehetne vallomásnak minősíteni, de töredelmesnek csak néhányat. Kosztolányi és Karinthy honosította meg a magyar irodalomban ezt a műfajt; s aligha lehetne nagyobb dicséretet lel-ni Bálint Tibor tünődéseire, mint azt, hogy kiállják a mesterek hasonló írá-saival való összevetést.

A hasonlóság sokszor olyan mérvű, hogy még a módszerre is kiterjed; ilyen pl. különböző párhuzamok keresése egy-egy tudományos tétel, megfigyelés s az irodalom vagy művészet valamilyen vonatkozása között. Karinthy-nál ezt olvas-suk: „... még egy szót látok itt, a »köl-tészet« alatt, most veszem észre, apró betűkkel. »Szűznemzés«.

Mi az ördögöt akartam mondani ez-zel? Szűznemzés! Ez valami hasonlat lesz. Szűznemzés, ahogy emlékszem rá, entomológiai szakszó, azt a furcsa dol-got jelenti, hogy bizonyos rovarfélék vannak, ahol a hím több, egymás után következő nemzedéket termékenyít meg egyszerre. A megtermékenyített nőtény-től csupa nimfa, nő-állat származik, s ezek, hím nélkül, tovább szaporodnak. Öt-hat nemzedék jön így, egymásután, egyre satnyább, gyöngébb, fejletlenebb — ki is pusztulna, ha nem jönne egy újabb hím, mely a fajtát újra megter-mékenyíti most, előre, öt-hat nemze-dékre.

Akárhogy is van, a költészetre való-ban találó ez a hasonlat. Három-négy nemzedék nő fel egy nagy költői egyé-niség kultuszában, aki mindent adott — tartalmat és formát, egyszerre megter-mékenyítve három-négy költőnemzedé-ket. A gyöngülés, satnyulás a negyedik-nél kezd aztán észrevehető módon ves-zedelmessé válni — hol a tartalom, hol a forma veszti el életerejét [...].

Holott a költő hiányzik még, aki új formával, új tartalommal termékenyíti meg a halhatatlan költészetet.” (*Note-szem*)

Bár minden ilyen összevetés méltány-talan és igazságtalan, idézzük most Bá-lint Tibor jegyzetét is a témáról — ér-deemes megfigyelni, hogy veretességben felülmúlja Karinthy szövegét: „Csillagá-szok szerint, ha egy égitest ötvenszer nagyobb a Föld tömegénél, izzásba jó, és önálló fényt bocsát ki a világűrbe. E tudományos szabályon töprengve néha arra a megállapításra jutok, hogy a köl-tőnek is bizonyára félszázszor kell fe-lülmúlnia a mindennapi szóhasználattól kifakított *tehetséget*, hogy saját énjét su-gározza szét, s hogy ő legyen a meg-termékenyítő és átlényegítő fény, amely nemcsak elkápráztat, de szüntelenül föl is hevít. Ha ez a többszörös súly hiány-zik, a költő csak amolyan mellékbolygó marad, akinek az arcán, még ha nem mindenki venné is észre, más égitestek fénye dereng...” (*A tehetség*)

Ezek a nagy sűrítettségű, magasnyomá-son létrehozott hasonlatok olyan tömö-rek, áttetszőek, körültagozhatók, egé-szek, a jelképekben olyan mélyrétegek húzódnak, hogy bizvást kijelenthetjük: ezek a hazai magyar *értekező kispróza*, pigmeus esszé csúcspontjai.

A könyv harmadik része, *Az emléke-zet állandósága* olvasónapló, tanulmá-nyok, klasszikusokról és maiakról. Úgy tűnik, a régiékről lényegesebb mondan-dói, érzékletesebb gondolatai vannak; az olvasót kissé zavarják az író pillanatnyi elfoglaltságai — így például a szerző egyik

novelláirónkról (Panek Zoltánról) annyi mindenféle jót tud mondani, novelláit külön, cím szerint említve, oly behatóan és dicsérőleg elemzi, hogy aztán — mintegy tizenöt oldallal arrébb, egy idősebb író novellái kapcsán — leírja ezeket a (fentiek szerint Panek számára is) pofoncsapásként ható sorokat: „S akkor [...] töprengeni kezdtem: ez a korosztály tud valamit, amit mi gyakran elfelejtünk! S a párhuzam kedvéért mindjárt meg is kíséreltem felidézni néhány novellát, az utóbbi évek néhány jelentősebb írását, de két-három címnél több nem jutott eszembe, bárhogy erőlködtem is.” Zavaró egyébként a Panekről szóló írásban az az érzékletes hasonlat a 133. oldalon, amelyből kiviláglik, hogy Panek egy-egy érzékeny rajza úgy borzong végig az emberben, „*mintha jeges késlapot szorítanának a gerincéhez.*” Csak azért nem használ ez a hasonlat Paneknek vagy Gogolnak, kettőjük közül valakinek biztos nem, mivel már a 33. oldalon olvastuk, hogy Gogol örültjének egy kijelentésére „*úgy érzem, mintha hideg késlapot húznának végig a gerincem mentén.*” Igaz, Weöres is többször fogalmazta meg, méghozzá versekben, azt az igényét az alkotással szemben, hogy „hátgerincem borzongjon belé”.

Nietzsche szerint az olvasás egy adott fokon túl: butít, mert leszoktat a gon-

dolkodásról: könnyebb valamit idézni, mint megfogalmazni. (Na tessék, ez is idézet.) Bálint Tibor mer *újrágondolni*, el is meri felejtetni olvasmányait. Közülünk nagyon sokan — hogy Nietzsche-nél maradjunk — inkább Adyt idéztük volna, *A magyar Pimodán* V. részéből, mikor így ír a filozófusról (feltehetően Möbius *Über das Patologische bei Nietzsche* című könyve kapcsán — Möbius viszont német volt): „Nietzsche-ről azt sütötte ki egy francia orvos, hogy memóriája fogytán, paralízise nőttén lett egyre szédítő mélységek fölött járóbb és újszerűbb a nyelve. [...] A poétában se képesség a nagy távolhelyek játszi áthidalása, az új ige, a bátor szökellés, az ismeretlen ihletek átkölcsönzése.” Bálint Tibor viszont, mint aki sohasem olvasta a Pimodánt, megírja Hamletről: „... mert csak az eloldozott elmével képes egymás mellé kapcsolni a legtávolabbi szavakat, amelyek egyszerre utalnak a való helyzetre és a valóság fölöttire, s kancsal mivoltukban [...] szélesebb kaput tárnak az értelmezésre.”

Bálint Tibor egy helyen azt írja, feszeng, mikor hallja, hogy *szépen* ír. Nem ez a fontos, mondja, hanem az éles meg-látások, halálosan pontos leírások. Így is van. De ezt csak olyasvalaki állíthatja maga elé igényként, aki olyan szépen tud írni, mind Bálint Tibor.

Szőcs Géza

Három új Antenna-könyv

Az 1972-ben indult, kezdetben cím nélküli, majd a kifejező *Antenna* címmel megjelenő sorozat, amely a természettudományi fehér foltokat igyekszik „beszíteni” a romániai magyar közművelődés térképén, a *Korunk* legutóbbi recenziója (1974. 12.) óta újabb kötetekkel gyarapodott, amelyek közül itt hárommal* ohajtok bővebben foglalkozni.

Megfigyelésem szerint a sorozat, általános küldetését tekintve, a budapesti Magvető kiadónál megjelenő *Gyorsuló idő*-sorozattal, pontosabban ennek két újabb kötetével (Marx György: *Kimerít-hetetlen anyag*, Szent-Györgyi Albert: *Az élet jellege*) mutat rokonságot, matema-

tikai kötetei pedig a prágai Pedagógiai Könyvkiadó gondozásában cseh nyelven megjelenő „Új irányzatok az iskolai matematikában” című sorozattal (ennek eddig megjelent két kötete Miloš Jelinek munkája a halmazokról, illetve a relációkról és a függvényekről). Nyilvánvalóan a román tudományos ismeretterjesztő irodalom is kitermelt hasonló sorozatot, esetleg többet is; ezeket azonban lényegükben nem ismerem, csak a romániai magyar lapok recenzióiból tudok egyes kiadványokról.

Az *Antenna*-sorozatban, akárcsak a Dacia Könyvkiadó másik, cím nélküli magyar nyelvű szakkönyv-sorozatában s a Kriterion népszerű *Téka*- és *Korunk* Könyvek-sorozatában, a romániai magyar közművelődés sokoldalúságának, az irodalomközpontúság lazulásának számos egészséges jelét vélem felfedezni — amit

* Vasas Samu: *A bionika ma*. Dacia Könyvkiadó, 1974. Boér Lászlóné: *A végtelen halmazokról*. Dacia Könyvkiadó, 1975. Wessely Tibor: *A Bolyai-Lobacsevszki geometria modelljei*. Dacia Könyvkiadó, 1975.

már két évvel ezelőtt összefoglalóan jelzett számomra a *Korunk* 1973-as évkönyve. Tóth Károly is „örvendetesen gyarapodó természettudományos szakirodalom”-ról beszél az *Antenna* kötetivel kapcsolatban (*Korunk*, 1974.1.), Fey László pedig — szintén erről a sorozatról beszélve — a Dacia Könyvkiadónak a természettudományos irodalom felkarolására, a lemaradás behozására tett erőfeszítését méltatja, s ugyanitt nagyon helyesen felhívja a figyelmet a magyar tudományos szaknyelv ápolásának jelentőségére (*Korunk*, 1974. 12.), teljes összhangban Deme László megállapításaival (*Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Madách Könyvkiadó, 1970).

Nap mint nap újabbnál újabb fogalmak, eddig ismeretlen összefüggések és nem sejtett tudományos eredmények tárnak elénk: korunk emberének egyfelől állandóan tájékozódnia, másfelől — s ez már magasabb igény szint — művelődnie kell, ha lépést akar tartani a „gyorsuló idő” diktálta követelményekkel. A tudományos-műszaki forradalom korának egyik lényegi jelensége éppen az ismeretek szerkezetének, jellegének átalakulása: a megváltozott viszonyok között tehát új tartalmat kap a műveltség hagyományos fogalma is, megkövetelve, hogy klasszikus elemei (az ún. „humán műveltség”) integrálódjanak a korszerű technikai és természettudományos ismeretekkel. A korszerűség azonban nem állapotot jelent, hanem *folyamatot*: nem engedi meg, hogy véglegesnek tekinthető modellt állítsunk fel a „korszerű műveltség”-re vonatkozóan (még kevésbé a „korszerű természettudományos műveltség”-re vonatkozóan), s ezért kialakításában és dinamikus fenntartásában, állandó megújításában igen nagy szerepe van a könyvkiadásnak.

A számban és terjedelemben egyre gyarapodó, rendszerint nagy világnyelveken megjelenő szakkönyvek — amelyeknek megvan a maguk fontos szakmai szerepe — nem oldják meg a tájékozódni, művelődni akaró *nem szakember* olvasó gondját. A természettudományok társadalmi jelentőségének rohamos növekedése következtében egyre többen érdeklődnek a tudományos kérdések iránt olyanok is, akiknek ez nem tartozik mindennapi munkájukhoz. A „gyorsuló idő” egy másik aspektusa, a mai rohanó élettempó mellett többnyire szívesebben vesszünk a kezünkbe tömör, lényegre törő, közérthetően megírt tudományos munkákat. Mindezek ismeretében a Dacia Könyvkiadó gondnal és körültekintéssel igyekszik kielégíteni az olvasó elvárásait, s e törekvések friss eredménye az három új *Antenna*-könyvecske is, amelyekről a következőkben szólok.

A *bionika ma* című kis könyv — Vasas Samu munkája — a biofizika és a biokémia határsávjába eső tudományos kérdéseket körvonalazza és foglalja egységbe, s bő példatára azoknak az ismereteknek, amelyek jól felhasználhatók a középiskolai biológiórak színesebbé, érdekesebbé tételére.

A könyv a következő „alegységekre” oszlik: *A bionika korszerűsége*, *A bionika főbb kutatási területei*, *Csodálatos élővilág*. Az első részben — amelyben utalásokat találunk a tudományág kialakulására is — a szerző azt igyekszik megmutatni, hogyan hatnak bizonyos természettudományi alaptörvények, közelebből a fizika törvényei az élővilágban; a következő részben arra mutat rá, hogy (noha az élő szervezetben végbemenő fizikai és kémiai folyamatok több tekintetben különböznek az élettelen világ hasonló folyamataitól) mit érdemes az élővilágban a technika fejlesztése céljával kutatni; a harmadik rész pedig nagyjából az előzők példatárának tekinthető.

A bionika aránylag fiatal tudományág, most teszi első határozottabb lépéseit, s így fejlődésének távlatai mind elméleti, mind gyakorlati téren szinte beláthatatlanok; a könyvecske tehát jó szolgálatot tesz azzal, hogy eredményeire és lehetőségeire felhívja a szélesebb olvasóközönség s főleg az ifjúság figyelmét.

Ugyancsak időszerű kérdéskört dolgoz fel Boér Lászlóné könyve: *A végtelen halmazokról*. Az utóbbi néhány évtizedben szinte az egész matematika halmazelméleti alapra épült át, mivel a halmazelméleti fogalmak tükrözik legjobban a matematikai (s nemcsak a matematikai) objektumok legáltalánosabb tulajdonságait. Mindennek ellenére a közelmúltig csak tudományos munkákban és főiskolai tankönyvekben találkozhattunk gyakrabban halmazelméleti fogalmakkal — s épp ezért örvendetes Boér Lászlóné könyvének megjelenése, aminek jelentőségét aláhúzza az a tény, hogy a halmazelmélet fontos helyet tölt be a korszerű matematikaoktatásban.

A szerző mindjárt az előszóban célul jelöli meg azt, hogy közelebb vigye a *végtelen* matematikai alapfogalmát az olvasóhoz. Ugyanitt felvázolja értelmezésének történeti alakulását az ókortól a modern időkig — amivel kapcsolatban csak az a megjegyzésem, hogy a könyvben egyébként megemlített Georg Cantor kissé bővebb tárgyalást érdemelt volna, hiszen ő fektette le a végtelen halmazok elméletének alapjait még a múlt század hetvenes éveiben.

A *Halmazelméleti alapfogalmak* című első fejezet a *halmaz*, *alaphalmaz*, *rész-halmaz*, *kiegészítő halmaz* fogalmak magyarázatát adja, bevezet a halmazműve-

letekbe (egyesítés, metszet, különbség, szorzathalmaz és hatványhalmaz), s tárgyalja a halmazok ekvivalenciáját és számosságát — áttekinthető, a megértést könnyítő példákkal. Kár, hogy az ábrákkal már szűkmarkúbban bántak a szerző (vagy a kiadó), s az első fejezetben csupán egyet ad, pedig az egyes fogalmak és műveletek Venn-diagramokkal való szemléltetése a megértést és rögzítést kitűnően szolgálta volna. A *végteles megszámlálható halmazok* című második fejezet a könyv legterjedelmesebb része, amelynek tartalmi ismertetését itt fölöslegesnek tartom: a cím önmagáért beszél, és különösebb megjegyzésem nincs. A harmadik fejezet — *Kontinuum számosságú halmazok* — újabb fogalmat vezet be (*kontinuum számosság*), ezt kielégítően megmagyarázza, s tovább visz olyan kérdések tisztázása felé, mint például az, hogy létezik-e a valós számok halmazánál nagyobb számosságú halmaz, adhatunk-e általános útmutatást a halmazok számosságának az összehasonlítására stb. Ezután következik a *Gyakorlatok* című rész, amelyben a „tanultak” alapján elvégezhető hét feladat és azok megoldása kap helyet.

Boér Lászlóné könyvének átgondolt felépítése és a didaktikai szempontok érvényesítése a munkát alkalmassá teszik a halmazokkal kapcsolatos alapismeretek elsajátítására, illetve felfrissítésére azok részéről, akik a tárgykörrel már tudnak egyet-mást.

Weszely Tibor következő munkája — *A Bolyai—Lobacsevszkij geometria modelljei* — a Bolyai Farkas születésének kétszázadik évfordulóján örvendetesen megszaporodott romániai magyar Bolyai-kiadványok szép sorát gyarapítja. A szerző már korábban tanújelét adta annak, hogy a Bolyaiak kérdésköre behatóan foglalkoztatja (*A parallelak 2000 éves problémájáról*. Matematikai és Fizikai Lapok, 1960. 1.), és ez az évek folyamán csak növekvő érdeklődése olyan műveket eredményezett, mint tavaly megjelent Bolyai Farkas-monográfiája, majd az említett és alább tárgyalandó könyv az *Antenna-sorozatban*.

A szerző most arra vállalkozott, hogy a Bolyai—Lobacsevszkij geometria modelljeit megismertesse az érdeklődő s bizonyos matematikai alapláttal rendelkező olvasóval, s ezt a célt úgy akarja elérni, hogy a nem-euklideszi geometria tételeit az euklideszi geometria alapvető fogalmaival fejti ki. Arról ugyan nem vagyok meggyőződve, hogy minden egyes fejezet hozzáférhető a középiskolai felkészültséggel rendelkezők számára (amint a kiadói ajánlás állítja

a hátsó borítón), az viszont köztudott, hogy a matematika népszerűsítése — absztrakt jellege miatt — mindig nehéz feladat, s csak úgy lehet eredményes, ha arra kényszeríti az érdeklődő olvasót, hogy ő maga is részt vegyen az összefüggések felismerésében-követésében (ami együttal nevelő hatású is, mert a logikus gondolkodás képességét fejleszti).

A könyv öt fejezetre oszlik. Az elsőben (*Geometria, axiómák, modellek*) a szerző rámutat arra, hogy egy felfedezés jelentőségének helyes értékeléséhez hozzátartozik a probléma keletkezése és megoldása történetének ismerete, majd vizsgálja a több mint kétezer évig „egyeduralkodó” euklideszi geometria nem elég szemléletes V. axiómájának kérdését, a megoldásra tett kísérleteket, s azt, hogy ez végül hogyan sikerült egymástól függetlenül Bolyai Jánosnak és N. I. Lobacsevszkijnek, akik nemcsak magát a problémát tisztázták, hanem bebizonyították, hogy az euklideszin kívül másfajta geometria is létezhet. A következő fejezetek (*A Poincaré-modell, A Klein—Poincaré-modell, A Cayley—Klein-modell*) a könyv már előbb említett célját valószínűleg meg, vagyis a Bolyai—Lobacsevszkij geometria közelebbi megértetését az említett modellek segítségével (a túlságosan „szakmai” részletekre itt nem térhetek ki); s végül az *Utólagos megjegyzések* című ötödik fejezet a modellekre vonatkozó megfontolásokat tartalmaz, amelyek fontos szerepet játszanak akkor, amikor egy geometria ellentmondásmentességét vizsgáljuk.

Az *Antenna-sorozat* szerkesztése megítélesem szerint korszerű és átgondolt; a kötetek szerzői — akár maguktól teszik, akár kiadói kérésre, elvárásra — általában szem előtt tartják a pedagógiai igényeket, ami nagymértékben növeli az *Antenna*-könyvek iskolai gyakorlatban való felhasználhatóságát.

Kiadójuk a kolozsvári Dacia, és szerkesztőjük, Dáné Tibor jó érzékkel válogatta össze a témákat és a szerzőket (itt nemcsak a jelen recenzióban tárgyalt kötetekre gondolok, hanem az összes eddig megjelentekre), s így nem véletlen, hogy szakmai-módszertani megoldásaikban elsőrangúak — legalábbis a matematikai tárgyúakról „szakmabeliségemnél” fogva bizonyosan merem ezt állítani. Nem ismerem a kiadó tervét, de örvendetesen tartanám, ha a sorozat eddigi matematikai tárgyú munkáit újabban is követnék (például a matematikai logika, a számelmélet és egyéb diszciplínák köréből), amire minden bizonnyal megvan az alkalmas szerzőgárda.

Oláh György

A multinacionális érdekeltségekről

Theotonio dos Santos *Les sociétés multinationales (une mise au point marxiste)* című tanulmánya (L'HOMME ET LA SOCIÉTÉ, 1974. 33–34.) új adalékkal világítja meg a jelzett kérdést.

A szerző emez érdekeltség fogalmát így határozza meg: a) több országban működő vállalkozás; b) kutató (elsősorban nyersanyagfölderítő) tevékenységet fejt ki a fejlődő országokban, és ott gyártásra rendezkedik be; c) multinacionális igazgatóság irányítja; d) a részvénytulajdon nemzetközi; e) nemzetek fölötti stratégiát alkalmaz. Santos ismerteti a vállalatok számát és területi elhelyezkedését.

Az USA-ban 3000 vállalat folytat külkereskedelmi tevékenységet, köztük 180 tekinthető multinacionálisnak. Hogy milyen súlyt képviselnek a világ gazdaságban, kitérünk a *Business Week* becsléséből: a külföldön érdekelt amerikai cégek évi össztermelése egyenlő Japán nemzeti termékével. A szóban forgó észak-amerikai vállalatok beruházásai csökkenő irányzatot mutatnak a latin-amerikai országokban, növekvőt a Közel-Keleten és ugrásszerűen emelkedőt Európában. A fejlődött országokban eszközölt beruházások az amerikai összbefektetések 68 százalékát jelentik, a többi a fejlődő országokra jut. Hasonló az arány az angol, francia, nyugatnémet és svéd multinacionális érdekeltségek beruházásai esetében is.

Santos alaposan foglalkozik a befogadó ország és a multinacionális társaságok kapcsolatának alakulásával. Kifejti, hogy e kapcsolatuk mindinkább elmélyülnek, és szerves formát öltenek. Akár tiszta gazdasági okok miatt, akár a befogadó ország gazdaságpolitikája folytán a külföldi vállalatok kénytelenek bizonyos termékeket (egyes esetekben mindent) a helyi piacon beszerezni. Érthető ez, ha figyelembe vesszük, hogy nagyszámú vállalat a fejlődő országokban a nyersanyagforrások közelében helyezkedik el a szállítási és egyéb költségek csökkentése érdekében.

A multinacionális vállalatok és a befogadó ország gazdasági összekapcsolásának másik formája a finanszírozás. A fiókvállalatokat általában nemzetközi hitelrendszer révén létesítik; különösen az Egyesült Államok hitelt nyújt a helyi kormányoknak, hogy azt észak-amerikai érdekeltségeknek átutalva ipari berendezések és egyéb alaptermékek beszerzésére használják fel. Megjegyzendő azonban, hogy ez a finanszírozási módszer feltételezi a fiókvállalat és a befogadó ország kormányai közti összeköttetést, beleértve az utóbbi gazdaságfejlesztési programjának szimmeltartását, ami fontos az önrendelkezési képesség szempontjából. Ez a kapcsolat új vonás, különösen a fejlődő országokkal fenntartott viszonyban. A nagytőkének ugyanis figyelembe kell vennie az új gazdasági állapotokat, amelyekben a befogadó országok államkapitalizmusa jelentős szerepet tölt be. A leányvállalatok forgótőkéje a helyi pénzzemmel működik; minthogy azonban az anyavállalat piacáról származik, kapcsolatba lép a befogadó ország bankrendszerével, s e célból gyakran külföldi bankhálózatot vesznek igénybe. A multinacionális bankrendszer tehát nem elégzik meg csupán a nemzetközi műveletek finanszírozásával, hanem kiterjeszti tevékenységét a helyi piaccal szorosan összefüggő ügyletekre is. Ezek a bankok lassan felszívják a helyi takarékokat és letétet, versengenek a helyi pénzintézetekkel, és lényegében multinacionális pénzügyi érdekeltségek jellegét öltik.

A tőke nemzetközivé tételének emez új feltételei között a befogadó ország gazdaságával való összefonódás másik formája a kereskedelmi forgalmazásban nyilvánul meg. Ez különböző formákat ölt, s nem pusztán a termék eladására szorítkozik, hanem kereskedelmi hálózat létrehozásához vezet a helyi gazdasággal szoros kapcsolatban. A kiegészítő vállalkozásnak ezt az expanzióját szükségessé teszi a versenyképesség biztosítása s a befogadó ország beruházási lehetőségeinek kihasználása. Ez a helyzet fontos problémát vet fel: a haszon átutalását, ami feltételezi mindenekelőtt a pénzzemek összehangolását és a vállalatok hozzákapcsolását a befogadó ország pénzügyi érdekeltségeihez. A külföldi tőke ily módon közvetlen formában érdekelt a helyi pénzügyi politikában, s számára szükségessé válik a pénzügyi politika hosszútávú befolyásolása.

Az új beruházások megfelelő orientációja a helyi nemzetgazdasági alapos ismeretét igényli, s piackutató hálózat létrehozását, továbbá a gazdaságpolitika bizonyos fokú befolyásolását feltételezi. E vállalatok tehát új struktúrákat hoznak létre, új gazdasági, társadalmi és politikai kapcsolatokat teremtenek a befogadó országokban, ami kihat emezek egész életére, s mindez új fejezetet nyit a nemzetközi gazdasági kapcsolatok történetében.

A tanulmány szerzője felhívja a figyelmet arra, hogy az említett jelenségek révén kialakult változások nagyobb jelentőségűek a fejlődő országok, mint a fejlettség bizonyos fokára már eljutott államok számára. Sok gyengén fejlett országban az uralkodó osztályt a nemzetközi tőke tartja kezében, ezért gazdasági döntési autonómiájuk korlátozott. Következésképpen a multinacionális érdekeltség behatolása a helyi piacokra tönkreteszi a hazai tőke ellenállási alapját, tőle függő komprádor uralkodó osztályt hoz létre, másrészt pedig az illető ország gazdasági fejlődése dinamikájának meghatározására törekszik.

Az említett jelenségek nemzetközi és nemzeti síkon érvényesülő nagyon jelentős hatásuk miatt további mélyreható elemzést érdemelnek. A multinacionális érdekeltség egy újszerű világgazdaság magva.

Ismeretes, hogy e vállalatok a nagytőke érdekeit képviselik, szoros kapcsolatban állnak a beruházó állam gazdasági struktúrájával és annak nemzetközi síkon gyakorolt hatalmával. Másrészt a multinacionális vállalat *bizonyos mértékben* autonóm; saját érdekeit követi, saját stratégiával, szervezettel és pénzügyi alapokkal rendelkezik. Tudott dolog azonban, hogy ez a függetlenség viszonylagos, mert a multinacionális vállalat ereje nagymértékben a beruházó állam gazdaságából származik. A multinacionális érdekeltségek igyekeznek megőrizni annak lehetőségét, hogy hasznukat más területeken gyümölcsöztesse. Ez a törekvésük viszont ellentétbe kerül a befogadó gazdasággal. A multinacionális érdekeltségek ugyanis a nemzetközi szabad versengés elvéhez igazodva hasznukat nem a függő államokban igyekeznek beruházni, hanem olyan országokban, amelyeknek belső piaca terjeszkedésre nyújt lehetőséget. Az olcsó munkaerő és az alacsony adózási kulcs nyújtotta előnyöket a fejlődő országokban majdnem semmivé teszi a korlátozott piac, a kismértékű fogyasztás.

Ez az ellentét arra készteti a beruházó cég országának vezető osztályát, hogy irányítsa a befogadó országok gazdaságát, alárendelje saját érdekeinek, s ilyképpen megőrizze a nemzetközi tőke mozgási szabadságát. Természetesen ez nem oldja meg az ellentéteket, mert a tőke mozgási szabadsága révén — a dinamikus gazdaságú fejlett tőkés államokba áramlik, sok esetben Amerika kárára.

Felmerül a kérdés, milyen lehetőségei vannak a fiókvállalatnak az önállóság elnyerésére, tekintettel arra, hogy elég határozott nemzetközi törvények biztosítják az anyavállalat ellenőrzését. Nyilvánvaló, hogy rendkívüli politikai körülmények között az ellenőrzés változhat, jogát vita tárgyává lehet tenni. Ezzel annál inkább számolni kell, mert a helyi burzsoáziának ellenállási lehetőségei vannak a nemzetközi nagytőkével szemben, ha sikerül befolyásolnia a lakosság jelentős rétegeit, és támogatást kap egyes baráti államoktól.

Ebbe az arcvonalba tömörülnek a hazai piachoz ragaszkodó kapitalisták, a nemzetközi tőke terjeszkedése által sértett körök, valamint a lakosság szegényebb rétegei, különösképpen a munkanélküliek, a részben foglalkoztatottak stb. Másrészt kialakul a proletárerők frontja, melyet a félproletár tömegek, továbbá a falusi és városi kispolgárság támogat egy antiimperialista és antimonopolista program alapján: ez szocialista jellegű forradalmi alternatívát hirdet.

Ilyenformán a multinacionális vállalat a maga célkitűzéseivel, stratégiájával és szervezési formáival is tükrözi azokat az ellentmondásokat, amelyeket a kapitalizmusnak nem sikerül kiküszöbölnie.

E. L.

NEMZETI KÉRDÉS ÉS HUMANIZMUS (Dialectics and Humanism, 1975. 1.)

Janusz Kuczynski tanulmánya — *Nemzeti kérdés és humanizmus* — első részében a marxista—leninista axiológia szempontjából vizsgálja a nemzeti kérdést. ViSSzaütasítja azt az eléggé elter-

jedt vélekedést, amely szerint a marxizmus klasszikusai nem tulajdonítottak volna elsőrendű fontosságot a nemzeti kérdésnek. A nemzet és a hazafiság mint értékek központi helyet foglalnak el a marxista társadalomelméletben, elválaszthatatlanul kapcsolódnak a társadalmi felszabadulásért folytatott harc programjához. A nemzeti kérdés alárendelt-

sége funkcionális és axiológiai, nem pedig gyakorlati alárendeltséget jelent.

Marx és Engels a lengyelek harcának hatására ismerte fel a társadalmi és nemzeti program gyakorlati szerepének jelentőségét a politikai mozgalmokban. Az 1846-os felkeléssel kapcsolatban Marx megjegyezte, hogy „szép példája a nemzeti érdek és a demokrácia azonosításának”. Ugyanakkor, hangsúlyozza Janusz Kuczynski, a nemzeti kérdés marxista szemlélete kizárja a nemzeti és a társadalmi érdek szétválasztását. A marxista metodológia a történetiség szempontját érvényesíti a nemzet és a társadalmi osztályok közötti viszony változásainak tanulmányozásában.

A tanulmány legértékesebb része a második fejezet, amelyben a szerző a lengyel történelmi tapasztalatokat vizsgálja a marxista elmélet fényében. A XIX. század első felének lengyel eseményeiben a nemzeti és a társadalmi érdek összefonódása végig nyomon követhető. Ez az összekapcsolódás különösképpen megmutatkozott az 1830-as és az 1846-os felkelések alkalmával. Marx a krakkói felkelés második évfordulóján a felkelés demokratikus jellegét emelte ki. Engels is hasonlóan nyilatkozott az 1830-as novemberi felkelésről. A lengyel felkelők Lengyelország demokratikus átalakítását és az „agrárforradalom” megvalósítását szorosan egybekapcsolták Lengyelország függetlenségének kivívásával. „Az agrárforradalom modelljét” a lengyelek dolgozták ki, s megvalósítását Engels véleménye szerint a többi kelet-európai országnak is követnie kell. Az új, felszabadult Lengyelországot Engels „paraszi demokrácia” formájában képzelte el.

Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*-ban fejtette ki, hogy a kommunizmus egyenértékű a humanizmussal. A kommunizmus az ember teljes felszabadítását jelenti az elnyomás minden formája alól. Marx humanista felfogásának és programjának kidolgozásában a lengyel történelem tapasztalatai pozitív szerepet játszottak.

A marxizmus klasszikusainak fent vázolt értékelésén kívül a lengyel történelem nemzeti felszabadító mozgalmainak más összefüggésben történő megítélése is figyelemre méltó. Marx és Engels Bem tábornokot a kor egyik legtehetségesebb hadvezérének tartották. Kiemelték és értékelték a lengyel nemesség egyes pozitív, a haladást elősegítő megnyilvánulásait is. Ugyanakkor bírálták a nemesség retrográd politikáját.

Marx és Engels megítélése szerint Lengyelország a történelemben Európa egyik bástyája volt a barbárság (tatár, török) keleti támadásaival szemben.

Hermann Junghoz írt levelében hang-

súlyozta Marx, hogy a szabad Európa alapja a szabad és független Lengyelország. Az új Lengyelország megteremtése az európai fejlődést akadályozó tényezők eltávolításától függ. A munkásmozgalom fejlődésével a lengyel kérdés a nemzetközi munkásmozgalom programjának szerves részévé vált. Engels tanulmányt is írt erről, *A munkássztyál és a lengyel kérdés* címmel.

NÉMETH LÁSZLÓ EMLÉKEZETE (Szovjet Irodalom, 1975. 4.)

Az idén elhunyt nagy magyar gondolkodó és író orosz műfordításainak jelentőségét méltatja a Budapesti Király István és E. Fehér Pál szerkesztésében megjelenő új folyóirat. Georgij Zlobin 1966-os találkozását írja le az íróval, akkor mutatták be Németh László Puskin-drámáját Miskolcon, s a moszkvai riporter az azóta orosz fordításban megjelent *Gyász és Égető Eszter* „felvilágosító, moralista és nevelő” jelentőségét méltatja, kiemelve Németh László és Thomas Mann világirodalmi párhuzamát.

Az író kapcsolata az orosz irodalommal Kiss Ferenc tanulmányából bontakozik ki: a szomszéd népekkel való testvériség tudatosítását Németh László már a harmincas években meghirdette, különösen Tolsztoj-barátsága jutott korán kifejezésre, s az ötvenes években sor kerül a nagy regény- és drámafordításokra is, Goncsarov, Gorkij, Groszman, Tolsztoj, az újak közül Alekszej Tolsztoj, Zakrutykin szép magyar nyelvű visszaadására. Németh László kedvenc orosz klasszikusairól írt tanulmányaiból kiteszik, hogy „ha némelyik tanulmányát később írta is, az ő orosz élménye már megérett, beleforrt életébe és műveibe, mire szovjetunióbeli útjára 1959-ben sor került”. Kiss Ferenc szerint a *Karenina Anna* Németh-féle átültetése „a magyar fordításirodalom legszebb lapjai közé tartozik”.

Az *áldozatos munka embere* cím alatt Szavva Dangulov, a *Szovjet Irodalom* moszkvai orosz kiadásának főszerkesztője emlékezik vissza Németh Lászlónál tett látogatására. Az S. Nyíró József fordításában megjelent művészi vallomás felidézi Németh Lászlónak vendégéhez intézett szavait: „Némregiben rendkívül érdekes utazást tettem az Ön országában. Mintha személyesen találkoztam volna életem orosz barátaival: Puskin-nal, Tolsztojjal, Csehovval. A forradalommal minden a felismerhetetlenségig megváltozott önmögél, de nem annyira, hogy ne lehessen megállapítani: itt éltek ők, itt élnek ma is... És tudja, az utazásom után érthetőbb lett számomra a

háborúban kivívott győzelmük... Azt akarom mondani: a forradalom embere lett érthetőbb számomra." (Az orosz vendéget meglepte Németh László szabatos orosz irodalmi beszéde.)

Németh László fordítói műhelyének sajátosságait elemezve Elbert János idézi az író, s ama kijelentését, hogy „...ne csak lefordítsam, de a magyar nyelvben igazoljam is”, a legigazibb fordítói stratégiának minősíti. „Az orosz klasszikusokból készített legszebb tolmácsolásai — mondja befejezésül a cikkíró — ezt példázzák: mű-élményére és belőle természetesen kínálkozó testmeleg-átadását is feltételező mesteri-művészi együttlélegzésre emlékeztetnek. S talán azt is megmagyarázzák valamelyest, hogy a legszebb fordítások nemcsak gondos, tiszta fogalmazásuk rangján illeszkednek harmonikusán Németh László életművébe, hanem sokkal mélyebb gyökerezéssel: fordítói jelenlétének — éppúgy, mint egész jelenvoltának a magyar irodalomban — nem csupán esztétikai, hanem etikai élménye van.”

VASARELY BIRODALMA (L'Express, 1975. 1258.)

Kezdetben volt a gordes-i múzeum, s mintegy összefoglalta Vasarely művészetét. Ez év tavaszán szülővárosában, a volt pécsi püspökség barokk palotájában — éppen a Főtéren, szemközt a Vásárhelyiek egykori családi házával — új Vasarely Központot avattak. Ezt követte Aix-en-Provence-ban 1975 nyarán a Fondation Vasarely megnyitása. A kinetikus művészet alapítója és mestere a tőle megszokott tisztánlátással fogalmazta meg — mások helyett is — az övéhez hasonló nagyszabású vállalkozásokat gyakran kísérő kérdést: „Ugyan honnan meritene erőt a továbblépéshez az, aki nem többé-kevésbé megalomániás, aki nincs kellőképpen meggyőződve zsenialitásáról?”

Vasarely esztétikai-ipari birodalma ma már több mint ötven alkalmazottat foglalkoztat. 22 éves volt a lecsúszott dzsentricsalád sarja, amikor 1930-ban egy reggel a Gare de L'Est-re befutó vonattal — Ady vonatával! — Párizsba érkezett; eleinte halkonzerven élt és olcsó, zöld Chartreuse-ön. Bauhaus-tanítvány volt, de — anélkül, hogy iskoláját megtagadta volna — úgy döntött, festő lesz. A hivatása mellé mesterséget kellett keresnie: reklámokat tervezett és rajzolt, megvette az alapját a reklámgrafika tíz év múltán megvalósuló főiskolai oktatásának. Valóságos repertóriumát állította össze a hagyományos és új anyagoknak, színeknek, formáknak, szilárd és folyé-

kony halmazállapotú testeknek, s a mozgásformáknak az állapot helyváltoztatásaitól a fodorozódó víztükröig. Már ebben a munkában megmutatkoztak Vasarely alkati adottságai; összefoglaló elme: egybegyűjti az addig felhalmozott tapasztalatokat; rendszerező elme, tehát azt keresi, ami állandó; enciklopédikus elme, vagyis minden irányba kiterjed az érdeklődése.

1944-ben végre nyilvánosságra hozza kutatásai eredményét, azt a 80 táblaképet, amelyekkel meghódítja a szürrealistákat. Mégis a reklámgrafika lesz az egyetlen maga vállalta feladat, amelyet nem végez el teljesen. Ideje nagy részét most már csakugyan a festészetnek szenteli. Első kompozíciói figurálisak. Később a tasizmussal, majd az „art gestuel”-el próbálkozik. Végül a mértani szemléletben találja meg azt a fegyelmet, azt a gondolkodási rendszert, amely alkotásnak, törekvéseinek a leginkább megfelelő. Második hivatásának, a reklámgrafikának majd csak ötvenévesen, 1965-ben mond végérvényesen búcsút.

Ettől az időtől számítják második alkotói szakaszát, a kinetikus korszakot, s ez egyben Vasarely legeredetibb hozzájárulása a modern művészet történetéhez. Addig is kiváló festőnek számított. De ekkor lesz úttörő. Első elméleti szövegeit 1954-ben veti papírra, konstans színekről és vonalakról értekezik, programozható képekről, amelyeket következőképp már nem is festő, hanem a technikus kivitelez. Az így létrejött mű akár ezer év múlva is újraalkotható a maga eredeti frissességében. Ezeket az elméleteket Vasarely nem utólag dolgozta ki, hogy igazolja a maga roppant termékenységét és hogy minél többet tudjon eladni. Gondolatait akkor tette közzé, amikor még kevés munkája kelt el, és nem is sejtette, hogy a hírnév, a divat szárnyára kapja, és a műkereskedelem sztárjává teszi. Kelendősége egy évtizeddel később, 1964 körül kezdődik, s ezzel egyidejűleg Vasarely növeli nemcsak az asszisztensei számát, de műhelye kapacitását is, az alakítható, programozható művek sokaságát teremti meg.

Kevés festő él csupán a képeiből. A nagy anyagi siker még ritkább. Ebben a században csupán néhánynak sikerült tartósan. Picasso, Chagall, Miró, Dubuffet, Dali és — Vasarely nevével a felsorolást be is rekeszthetjük. Vasarely sem közömbös a ráhulló aranyeső iránt. De mióta önbecsülése kielégült, felülke-rekedett benne a Bauhaus szelleme. Parancsoló szükségét vallja és bizonyítja annak, hogy — Otto Hahn szavával — „moralizálja a pénzt”. 1966-ban közli alapítványtervét, amelynek célja a városesztétika támogatása. Mint a tőkés-

rendszer hasznélvezője vissza akarja juttatni a pénzt azokhoz, akiket illet, mégpedig a tömegek mindennapi élete esztétikai minőségének javításával.

Méltó Bauhaus-tanítványként Vasarely a művészt a társadalom lelkiismeretének tekinti. Olyan alkotó lénynek, akit az embert körülvevő formák foglalkoztatnak, a ház, a lakás, a bútor, s ez vezet el a politikához, sőt a filozófiához. Mert számára a városrendezés, a lakáskultúra, a térszobrászat társadalmi kérdés.

Az aix-i Fondation Vasarely 100 m hosszú, 50 m széles, 12 m magas épület, és tizenhat hexagonális sejtre oszlik. A termek közül hétnek a magassága azonos az épületével: 12 m. Ezekben mutatják be az építészeti integráció különböző technikákkal és anyagokból — alumínium, kerámia, pala, műanyag, mozaik — készült modelljeit. A többi kilenc sejt háromszintű, rendeltetésük szerint: előadóterem, könyvtár, kutatólaboratórium, műhely, egy olyan helyiség, amelyben mintegy ezer polikróm tanulmány látható, továbbá az igazgató és a múzeum-őr lakása, valamint a légkondicionáló berendezés vezérlőterme. Az épület összesen 25 millió frankjába került — Vasarelynek. Még egy adat: az aix-i múzeumban kiállított anyag bizonyítja, hogy egy Vasarely-mű százszoros nagyításban sem veszít hatásából.

NYELVISÉG — ANYANYELV — TÁRSADALOM (Magyar Nyelv, 1975. 1.)

A fenti tárgykör/jeles szakembere, Deme László tollából tanulságos értékezést olvashatunk a *Magyar Nyelv* idei első számában. Kövessük nyomon a nyelvviség és társadalom viszonyáról, az anyanyelv szerepéről és jelentőségéről kifejtett eszmefuttatását.

„A nyelvviség az egyént, a mikrotársadalmat és a makroközösséget egyaránt emberi teljességében átfogó adottság” — vallja. A nyelvviség összekapcsolja a mikrotársadalmak tagjait; a nyelvi azonosság, a közönsnyelvűség közvetlen, zavartalan kommunikációt tesz lehetővé. Az anyanyelv tehát nem valami romantikus, misztikus dolog, hanem „nagyon is reális tényező: az emberi egyed spontán, áttétel nélküli önkifejezésének eszköze. Sőt több ennél: valóság szemléletének és valóság-élemező gondolkodásának társadalmilag determinált — lehetővé tett, megszabott és korlátozott — formája, s egyben közege.”

Az anyanyelvnek kettős szerepe van: az emberi egyedet ez kapcsolja be egy

kisebb közösségbe s azon át a nyelvi társadalomba, de ugyanakkor az emberiség egészébe is; biológiai emberből társadalmi: termelő, gondolkodó emberre teszi. A nyelvnek mint érintkezési eszköznek az elsajátításával az ember nemcsak egyszerűen beszélni, hanem emberi szinten gondolkodni, cselekedni is megtanul. A nyelvviség a fogalmiság szintjén közvetíti az emberiség elérté eredményeket, évezredek tapasztalatait sűrítve egy-egy szóba, nyelvi fordulatba. A nyelvviség olyan, mint a levegő: előbbi nélkül társadalmi, utóbbi nélkül biológiai élet nincsen. Csak akkor vesszük észre, ha problémát okoz. A nyelvviség „a társadalmi ember társadalmi levegője: észrevétlen, de nélkülözhetetlen közege az emberi szintű létnek”. „A” nyelv mindenki számára az anyanyelv, „az a közege, amelyben a szavakat nem keressük, hanem »megtaláljuk«; amelyben fogalom és szó, gondolat és mondatforma spontán módon, áttétel nélkül azonosul”.

Az anyanyelven történő ismeretszerzés és -átadás „egy egyenlet egy ismeretlennel, minthogy itt a problémák alapvetően tartalmiak. Idegen nyelven ugyanez kétismeretlenes egyenletté válik; ott a nyelvi tényező — mint forma — nem spontán hordozója, természetes része, csupáncsak másik oldala a tartalomnak, hanem önállósult probléma maga is.” A mai anyanyelveket tehát semmiféle — természetes vagy mesterséges — világnyelv nem képes helyettesíteni, míg csak tömegessé, spontánná, azaz anyanyelvvé nem válik.

A fogalmakat tisztázandó, a szerző kifejti nyelv, beszéd, nyelvviség, nyelvhasználat összefüggését: a nyelv az emberi beszédtevékenység eszközrendszere. Maga a tevékenység, annak eredménye már nem nyelv, hanem beszéd, amely formáját tekintve nyelvhasználat. Mindenfajta beszéd célja az emberek közti kapcsolatteremtés. A beszéd — funkcióját tekintve — „kommunikáció, mégpedig annak legemberibb formája: nyelvi kommunikáció”. A nyelvviség kifejezéssel Deme azt a tényt jelöli, hogy az emberi társadalmak „a kommunikációnak ezen a — fogalmi és gondolati — szintjén állnak, ilyen eszközével bírnak, és egyedeiket ennek segítségével emelik a maguk szintjéhez, és kapcsolják a maguk életébe”. A társadalmak nyelvvisége örökös jelentőségű: segítségével veszi át az ember a társadalmi tapasztalatokat, s így a valóság megismerésének folyamatába társadalmi úton kapcsolódik bele: „Hogy melyik nyelven, az a körülmények kérdése; de a továbbiakban maga is körülménnyé válik, mégpedig meghatározó érvénnyel.”

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

A szerkesztők és olvasók viszonya, mióta csak a sajtó létezik, mindig probléma volt. Lapok keletkeztek s lapok szűntek meg, és nemcsak a szerkesztők ügyetlensége, a közölt írások rossz minősége folytán, hanem — az igazsághoz ez is hozzátartozik — az olvasók érdektelensége vagy közönye miatt.

A *Korunk* félévszázados pályafutása során (1976 februárjában telik ötven esztendeje az első szám megjelenésének) szembenézett sok mindennel. Az új folyam (az 1940-ben betiltott lap 1957-ben indult újra) a párt sajtópolitikájának, a szocialista állam támogatásának köszönhetően összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között dolgozik. Példányszáma a réginél többszörösen nagyobb. Mindazonáltal az olvasók támogatása éltetőerő számunkra, nélkülözhetetlen ösztönzés, s egyben (serkentő vagy bíráló) értékelése is munkánknak.

A nyári hónapokban visszaesett a lap példányszáma. Ez mondhatni intő figyelmeztetés volt számunkra: ezek után minden téren igyekszünk javítani, fokozni tevékenységünket, a szerkesztésben éppúgy, mint a „terepen“, az olvasók körében, a terjesztés dolgában. Találkozókat tartottunk olvasóinkkal Udvarhelyen, Keresztúron, Brassóban, jártunk Désen, Tordán és Aranyosszék falvaiban, Szászrégenben és Marosvásárhelyen, Körösfőn és Gherlán, Gyergyóban és Csíksban.

Nem maradt el az eredmény. Decemberi előfizetőink száma több mint 1400-zal haladja meg a júliust, s reméljük, hogy ez nemcsak a tevékenyebb szervezés, hanem a jobb szerkesztés, az érdekesebb, olvasmányosabb tanulmányok, irodalmi művek közlésének is a következménye. S talán leginkább azoknak a *Korunk*-barátoknak köszönhető, akik — sok-sok elfoglaltságuk mellett — lapunk terjesztésével lelkiismeretesen foglalkoztak.

Fáradásukat ezúton is megköszönjük, s a legcsekélyebb, amit tehetünk, az, hogy közöljük nevüket (a lapzártáig beérkezett értesüléseink alapján): *Aranyos-egerbegy*: Ekárt Judit, Simándy Sándor; *Bálványosvár*: Csillag Mária, Huber András; *Brassó*: Csiki György, Tökés László, Vogel Sándor; *Bukarest*: Tulipánt Ilona; *Csikszereda*: Nagy Benedek; *Dés*: Barthné Kolonics Erzsébet; *Kolozsvár*: Ambrus János, Ambrus Vilmos, Balogh Mária, Baráné Bacsó Magda, Bodoni János, Budai Károly, Csetriné Lingvai Klára, Daróczi Miklós, Darvai Béla, Dénesné Gyulai Piroska, Eötvösné Barabási Ibolya, Farkas László, Gálffy Zoltán, Györffy László, Heltainé Szabó Judit, Hoch Irén, Janitsek Jenő, Keszi-Harmath Sándor, Kissné Bitay Éva, Kovács Ildikó, Kőnczeiné Tolna Éva, Krizsovánszky László, Kürti Miklós, Lázok János, Máténé Csutak Piroska, Miklóssyné Csordás Éva, Molnár Jenő, Molnárné Bíró Emma, Molnár Péter, Nagy Ildikó, Palkó Attila, Palotás Dezső, Rapp Károly, Schuller Elza, Sigmond Júlia, Sinkóné Bartha Eszter, Szöllősi Ferenc, Tövissyné Losonczi Ibolya, Varga Alfonz, Veres Attila, Vetési László; *Kovácsna*: Fábíán Ernő; *Maroshévíz*: Gröller Géza; *Marosvásárhely*: dr. Borbáth Andor, Galik Mária, dr. Horváth Endre, dr. Koválszki Péter, Kozmáné Leopold Irén, dr. Papp Zoltán, Szabó Lajos; *Nagybánya*: Lugosi László; *Nagyszalonta*: Dánielisz Endre; *Nagyvárad*: Szabó József, Szabóné Gölle Ildikó, Veres Ilona, Vleskó Ilona; *Gherla*: Buzdugán Magda, György Farkas Teréz; *Szászrégen*: Szász Gyula; *Szatmár*: Baloghné Winkler Magdolna, Gyöngyösi Gábor, Ligeti Zoltán, Villányi Tibor; *Szék*: Zólyominé Gyulai Erzsébet; *Székelykeresztúr*: Barabás Vilmos; *Székelyudvarhely*: Albert Dávid, Bálint Mózes, László Béla, Szabó Miklós; *Szentkeresztbánya*: Szikszai Annamária; *Temesvár*: Bálintfi Ottó, Szekernyés Irén, Toró Tibor; *Várfalva*: Árdos Sándor.

Bízunk abban, hogy régi és új barátaink támogatására a jövőben is számíthatunk, és részt vállalnak az 1976-os előfizetések szervezéséből is.

A *Korunk* Galéria vendégei voltak novemberben: Zsigmond Aranka székelyudvarhelyi textilművész és Szabó Tamás kolozsvári fotóművész.

Új könyvek

* * * Anyanyelvünk művelése. Cikkek és tanulmányok.
Összeállította Gálffy Mózes és Murádin László

* * * Az átlépett látóhatár. Román tudományos-fantasztikus elbeszélések. Fordította Némethi Rudolf. Válogatta és az előszót írta Mircea Opriță

BODOR PÁL: Add magad hozzá a világhoz. Műfordítások, parafrázisok, kommentárok versben és prózában

FABIÁN ERNŐ: Apáczai Csere János. Kismonográfia

JUHÁSZ GYULA: Emberi hitvallás. Válogatott versek. A kötetet összeállította és az előszót írta Jancsik Pál. Tanulók Könyvtára

KISS JENŐ: A kő nem mozdul. Versek

* * * Magyar népballadák. Kétnyelvű kiadás. Románra fordította Petre Șaitiș. Az előszót írta Ion Șeuleanu. Az illusztrációk és a borító Mircea Bălău munkája

MIKSZÁTH KÁLMÁN: A lohinai fű. Négy kisregény. A kötetet összeállította és az előszót írta Antal Árpád. Tanulók Könyvtára

MÓRICZ ZSIGMOND: Életem regénye. Az előszót írta és a függeléket összeállította Kántor Lajos. Tanulók Könyvtára

* * * Nap az ország felett. Negyvennégy vers

* * * Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok. Válogatta, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Gaal György. Téka

SZABÓ T. E. ATTILA: Szerkezetek és rendszerek a növényvilágban. Korunk Könyvek

* * * Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye. A Kriterion 1000. könyve

VILHELM KÁROLY: Festett famennyezetek. Alakos ábrázolások a XV—XVIII. századi erdélyi templomokban

VINCZE JÁNOS: A biofizika nagy fejezetei

VITA ZSIGMOND: Jókai Erdélyben. A Jókai-szövegeket sajtó alá rendezte, a szójegyzéket és a helynévmutatót összeállította Bőjthe Jolán. Fényképezte Marx József

WESSELÉNYI MIKLÓS: Balítéletekről. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Veress Dániel. Téka (utánnymás)